

**Förslag till mål och riktlinjer för nyan-
lända elever
Redovisning av ett regeringsuppdrag**

Förord

Denna rapport är Skolverkets redovisning av ett regeringsuppdrag att utarbeta förslag på nationella mål och riktlinjer för utbildningen av nyanlända barn och ungdomar i grundskolan och gymnasieskolan samt därmed motsvarande skolformer (Utbildningsdepartementet U2006/5105/S). Rapporten innehåller Skolverkets förslag, en sammanställning och analys av innehållet i de författningar som gäller speciellt för nyanlända elever eller som har särskild betydelse för dessa elever samt en diskussion. I en bilaga till rapporten finns en lägesbeskrivning.

Arbetet har genomförts som en kartläggning, sammanställning och analys av:

- De författningar som har speciell betydelse för utbildningen av nyanlända elever i grund- och gymnasieskola samt motsvarande skolformer.
- Skolverkets kunskap, bl.a. från utbildningsinspektionen och den statistiska uppföljningen, om hur undervisning för nyanlända elever organiseras och bedrivs i grund- och gymnasieskola samt särskola: styrning och kvalitetsarbete, resultat, organisation, arbetssätt, förhållningssätt och anpassning till individens behov.
- Olika utredningar, andra myndigheters arbete och forskningsrapporter.
- Lätt tillgängliga rapporter och riktlinjer från några olika länder.

Skolverkets förslag bygger på denna kartläggning och analys.

Ansvarig för projektet har varit undervisningsrådet Eva Jönsson som också har skrivit rapporten. Planeringen och det mesta arbetet har skett på avdelningen för utbildningsinspektion under avdelningschef Marie-Hélène Ahnborg. I arbetet med projektet har samverkan skett med Myndigheten för skolutveckling. Viss samverkan har även skett med representanter för Migrationsverket, Integrationsverket och Sveriges kommuner och landsting.

I en referensgrupp har representanter från olika enheter på Skolverket bidragit till arbetet. I referensgruppen har ingått undervisningsråden Anna Mannikoff, Peter Franklin, Suzanne Mehrens, Karin Wahlström och Eva Wirén samt Eva Ulveson, jurist. Eva Ulveson har även skrivit delar av avsnittet ”Vad säger författningarna?” och tagit stor del i den slutliga utformningen av rapporten.

Stockholm i juni 2007

Innehållsförteckning

FÖRORD	2
1 INLEDNING	4
1.1 <i>Sammanfattande bild av utbildningen för nyanlända elever</i>	5
2 FÖRSLAG TILL MÅL OCH RIKTLINJER	8
2.1 <i>Bakgrund</i>	8
2.2 <i>Begreppet nyanlända elever</i>	9
2.3 <i>Skolverkets förslag till mål och riktlinjer för utbildningen av nyanlända elever i grundskolan, gymnasieskolan och därmed motsvarande skolformer</i>	9
3 ÖVRIGA FÖRSLAG	10
3.1 <i>Bestämmelser som bör ändras</i>	10
3.2 <i>Skiss till författningsändringar</i>	12
3.3 <i>Områden som bör utredas</i>	13
3.4 <i>Behov av allmänna råd</i>	13
3.5 <i>Andra åtgärder som Skolverket kan vidta</i>	13
3.6 <i>Utvecklingsområden</i>	14
4 VAD SÄGER FÖRFATTNINGARNA?	14
4.1 <i>Rätten till utbildning</i>	15
4.2 <i>Utbildningens innehåll</i>	19
4.3 <i>Läroplanerna</i>	24
4.4 <i>Språkundervisning för nyanlända elever</i>	27
5 DISKUSSION OCH SLUTSATSER	30
5.1 <i>Stora krav på kommuner och skolor</i>	30
5.2 <i>Vilka är de nyanlända eleverna</i>	31
5.3 <i>Övergripande målsättning</i>	33
5.4 <i>Konsekvenser av förberedelseklasser och IVIK</i>	33
5.5 <i>Hälsoperspektiv och psykosocialt stöd</i>	37
5.6 <i>Kartläggning av elevens kunskaper och utbildningsbehov m.m.</i>	39
5.7 <i>Språkfrågor</i>	42
5.8 <i>Introduktion till kunskapssyn, roller och arbetssätt i skolan</i>	50
5.9 <i>Utökat samarbete med elevens vårdnadshavare</i>	50
5.10 <i>Kamratstödjare och mentorer</i>	51
5.11 <i>IVIK</i>	51
<i>Referenser</i>	53

Bilaga: Lägesbeskrivning

1 Inledning

Denna rapport har tillkommit som resultat av Skolverkets arbete med ett regeringsuppdrag att utarbeta förslag på nationella mål och riktlinjer för utbildningen av nyanlända barn och ungdomar i grundskolan och gymnasieskolan samt därmed motsvarande skolformer (Utbildningsdepartementet U2006/5105/S). Vid behov skall även förslag på författningsändringar lämnas. Om verket så finner lämpligt skall allmänna råd för utbildningen av nyanlända elever tas fram.

Uppdraget utgör en del av arbetet med den nationella strategi avseende utbildning för nyanlända barn och ungdomar som enligt riksdagens beslut den 14 juni 2006 skall tas fram. Arbetet bör fokuseras på områdena kvalitet och likvärdighet.

Om Skolverkets arbete med uppdraget visar att regelverket för gymnasieskolans individuella program behöver ändras skall Skolverket lämna förslag till åtgärder som bedöms verkningsfulla.

I sitt arbete skall myndigheten uppmärksamma de specifika förutsättningar som råder för asylsökande barn och ungdomar samt beakta det arbete som bedrivs av utredningen rörande förutsättningarna för att reglera rätt till utbildning, förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg för barn och ungdomar som undanhåller sig ett avvisnings- eller utvisningsbeslut (UD 2006:02). Skolverket skall samverka med Myndigheten för skolutveckling i genomförandet av uppdraget.

Myndigheten för skolutveckling har i sin rapport *Vid sidan av eller mitt i? – om undervisningen för sent anlända elever i grund- och gymnasieskolan* (dnr 2004:282) påtalat de stora skillnader som finns mellan kommuner i sätt att arbeta och organisera utbildningen för sent anlända elever på gymnasieskolans individuella program. Myndigheten föreslår i rapporten bl.a. att nationella riktlinjer skall tas fram i syfte att öka likvärdigheten i utbildningen. Utvärderingar av skolutvecklingsinsatser inom ramen för storstadspolitiken har analyserat metoder för att förbättra undervisningen för bl.a. sent anlända elever, se *Storstad i rörelse* (SOU 2005:29).

I uppdraget finns inte någon definition av begreppet nyanlända elever. Skolverket definierar nyanlända elever på följande sätt: Elever som inte har svenska som modersmål och inte heller behärskar det svenska språket och som anländer nära skolstarten eller under sin skoltid i grundskolan, gymnasieskolan eller motsvarande skolformer. Definitionen utgår från att nyanlända elever har särskilda behov i mötet med grundskolan och gymnasieskolan samt därmed motsvarande skolformer i Sverige. (Andra definitioner av grupper av elever som har beröring med nyanlända elever presenteras i avsnitt 5.2.2.)

Uppdraget gäller ”grundskolan och gymnasieskolan samt därmed motsvarande skolformer”. I denna rapport berörs grundskolan, gymnasieskolan samt den obligatoriska särskolan och gymnasiesärskolan. Specialskolan nämns i rapporten och berörs i bilagan till rapporten.

I arbetet med framtagande av förslag till mål och riktlinjer för nyanlända elever har Skolverket samverkat med Myndigheten för skolutveckling. Samverkan har skett

genom regelbundna kontakter och avstämningsmöten samt i en referensgrupp där även representanter för Migrationsverket, Integrationsverket och Sveriges kommuner och landsting deltagit. Skolverket har också deltagit i ett idéseminarium som Myndigheten genomfört i samband med framtagandet av en nationell strategi.

Skolverket har följt arbetet inom *utredningen rörande förutsättningarna för att reglera rätt till utbildning, förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg för barn och ungdomar som undanhåller sig ett avvisnings- eller utvisningsbeslut* (UD 2006:02) och beaktat utredningens betänkande *Skolgång för barn som skall avvisas eller utvisas* (SOU 2007:34). Vidare har Skolverket beaktat slutrapporten från den nationella samordnaren för barn i asylprocessen med uppgivenhetssymtom: *Asylsökande barn med uppgivenhetssymtom – ett svenskt fenomen åren 2001 - 2006* (SOU 2006:114).

Skolverket har utarbetat förslag till mål och riktlinjer för utbildningen. Dessa förslag presenteras i rapportens avsnitt 2. Därefter följer Skolverkets övriga förslag, bl.a. förslag till ändring av vissa författningar, samt redovisning av områden som Skolverket anser behöver utredas eller utvecklas (avsnitt 3).

Rapporten innehåller vidare en genomgång av författningarna med särskild tonvikt vid nationell likvärdighet för nyanlända elever och dessa elevers rättigheter i grundskolan och gymnasieskolan samt därmed motsvarande skolformer. Dessutom redovisas några aspekter av läroplanen med utgångspunkt från nyanlända elevers olika förutsättningar och behov samt skolformsförordningarnas bestämmelser om språkundervisning (avsnitt 4).

Rapporten avslutas med avsnitt 5, Diskussion och slutsatser. I en bilaga till rapporten finns en mera utförlig lägesbeskrivning.

1.1 Sammanfattande bild av utbildningen för nyanlända elever

En mera utförlig beskrivning av hur utbildningen för nyanlända elever gestaltas i grund- och gymnasieskola samt motsvarande skolformer finns i bilagan till denna rapport.

1.1.1 Stort engagemang men många problem

Många av de lärare och skolledare som möter nyanlända elever har ett djupt engagemang, goda kunskaper och en stor öppenhet mot eleverna och deras föräldrar. Ändå får nyanlända elever i skolan i Sverige inte alltid en utbildning som är likvärdig i betydelsen att skolan ger eleverna de bästa förutsättningar att nå skolans nationella mål. Den utbildning eleven får är inte alltid anpassad till elevens individuella behov och förutsättningar.

Utbildningen av nyanlända elever kan vara svår för skolan att planera. Elever anländer inte sällan under terminstid och skolan måste då ta emot eleven väl, utreda elevens individuella behov och se till att eleven får individanpassad utbildning.

1.1.2 Kommunens och skolans övergripande arbete

Många kommuner har inte tydliggjort de åtgärder som kommunen avser att vidta för att nyanlända elever skall ha möjlighet att uppnå de nationella mål som har satts

upp för skolan. I flera kommuner finns riktlinjer för utbildningen men dessa beskriver ofta den organisation som kommunen valt. Riktlinjerna anger inte alltid verksamhetens syfte och mål. I kommuner och skolor följs ofta inte utbildningen för nyanlända elever upp och kvalitetsarbetet omfattar sällan denna del av verksamheten. Konsekvenserna av integrerad respektive segregerad utbildning under elevens första tid vid skolan analyseras därför inte.

Skolor och kommuner reflekterar inte kring hur skolans ”vanliga” utbildning behöver förändras och utvecklas för att på ett flexibelt sätt kunna ta emot nyanlända elever och möta deras behov. Utbildning av nyanlända elever i avskilda klasser eller grupper får konsekvenser för utbildningen i ”vanliga” klasser. Dessa konsekvenser analyseras inte och skolan ifrågasätter inte sin egen verksamhet. Flera undersökningar visar dock att rasism och diskriminering förekommer i skolorna.

1.1.3 Rättsliga brister

Det finns brister både i bestämmelser och i tillämpning. Regelverket är inte utformat med tanke på nyanlända elevers speciella utbildningsbehov. Ett undantag är bestämmelserna om studiehandledning på elevens modersmål. Dessa är utformade med utgångspunkt från att elever kan vara nyanlända. I skolformsförordningarna beaktas, i bestämmelserna om studiehandledning, att eleven kan ha haft ett annat ”skolspråk” än sitt modersmål. Även kursplanen i svenska som andraspråk i grundskolan tydliggör att elever kan vara nyanlända.

De författningar som gäller för elever som vuxit upp i Sverige gäller även för nyanlända. (För asylsökande elever och elever som är barn till beskicksmedlemmar finns dock särskilda regler om utbildningens innehåll.) För nyanlända elever finns ibland brister som gäller elevens individuella skriftliga planering, en individuell utvecklingsplan i grundskolan och den obligatoriska särskolan eller individuell studieplan i gymnasieskolan och gymnasiesärskolan. Eleven har även, enligt författningarna rätt till åtgärdsprogram som skall följas upp men många elever får inte heller detta.

Eleverna har inte alltid tillgång till modersmålsundervisning och studiehandledning på modersmålet. Nyanlända elever har i varierande grad tillgång till de särskilda stödåtgärder som de har rätt till.

Elever som placeras i förberedelseklasser i grundskolan har sällan tillgång till alla skolans ämnen. Elevernas kunskaper i olika ämnen valideras sällan och deras lärande dokumenteras och utvärderas inte alltid.

1.1.4 Elev och vårdnadshavare behöver hjälp att förstå systemet

Eleverna och deras vårdnadshavare möter i Sverige en skola där arbetssätt, kunskapssyn samt lärares och elevers roller delvis är annorlunda i jämförelse med de skolor den nyanlända familjen har erfarenhet av. Ibland förväntas eleven och vårdnadshavaren förstå hur skolan i Sverige fungerar utan att de får explicita förklaringar och får möjlighet att diskutera och jämföra med sina erfarenheter och förväntningar.

1.1.5 Samarbete med närsamhället

Läroplanerna ställer krav på skolans samarbete med närsamhället. Många av de nyanlända eleverna och deras vårdnadshavare saknar goda nätverk och kontakter i samhället. Detta kan påverka elevens möjligheter att i informell språkanvändning utveckla sin förmåga att tala svenska. För nyanlända elever är alltså skolans samarbete med det omgivande samhället speciellt betydelsefullt. Sådant samarbete har varierande kvalitet och omfattning i kommunerna.

1.1.6 Elevernas resultat – konsekvens av skolors fokus på elevers "brist"

I grund- och gymnasieskola är de nyanlända elevernas kunskapsresultat betydligt sämre än resultaten för elever som är födda utomlands men kommit till landet före skolåldern. I särskolan saknas i stor utsträckning uppföljning av skolors och kommuners kunskapsresultat.

En del av förklaringen till nyanlända elevers låga kunskapsresultat är att skolan i alltför hög grad fokuserar på vad som uppfattas som elevens brist, att eleven saknar kunskaper i svenska som andraspråk. Elevens språkkunskaper, ämneskunskaper och kulturkompetens ses inte som en tillgång för skolan eller eleven.

1.1.7 Effektiv undervisning i svenska och modersmål för att stödja kunskaper i olika ämnen

Enligt lägesbedömningen 2006 behöver skolor generellt förbättra utbildningen för elever som inte har svenska som modersmål. Dessa elever måste ges möjligheter till en effektiv svenskundervisning så att de så snabbt som möjligt kan tillgodogöra sig undervisningen i andra ämnen.

I Skolverkets lägesbedömning betonas att modersmålsundervisningen i högre utsträckning behöver knytas närmare till ämnesundervisningen för att stödja dessa elever. En förutsättning för att elever med annat modersmål än svenska skall få en god undervisning är tillgången på god lärarkompetens. Det behövs satsningar på en anpassad och effektiv undervisning både i svenska och i modersmål. Vidare behöver elevers inläring underlättas genom att de i högre utsträckning får tillgång till studiehandledning på andra språk (Skolverket, 2006 b).

Modersmålsundervisning, studiehandledning på modersmålet och ämnesundervisning på modersmålet används inte i tillräckligt hög grad för att i skolans olika ämnen utveckla och stödja den nyanlända elevens lärande. Skolverkets inspektion visar att nyanlända elever som har en god skolbakgrund inte sällan upplever att deras ämneskunskaper får ligga i träda medan de ensidigt ägnar sig åt att lära sig svenska (se även Cederberg, 2006).

1.1.8 Ämnet engelska

Speciella problem gäller ämnet engelska som krävs för behörighet till gymnasieskolans nationella och specialutformade program. Ämnet är dessutom kärnämnade i gymnasieskolan. Ett av dessa problem är pedagogiskt och uppstår ofta inte bara för de nyanlända elever som vill studera engelska utan även när eleven vill studera moderna språk som språkval eller elevens val i grundskolan. Kursplanerna i engelska

och moderna språk är ”enspråkiga” (se nedan, avsnitt 5.7.1), dvs. eleven behöver inte behärska svenska för att nå kursplanens mål. Undervisningen kan alltså helt bedrivas på målspråket. Ändå är det mycket vanligt att denna språkundervisning delvis sker på svenska, utgår från svenska, och bygger på ett perspektiv där målspråket kontrasteras mot det svenska språket. Denna typ av språkutbildning utestänger nyanlända elever eller försvårar studierna för dem.

Ett annat problem uppstår för de elever som kommer under grundskolans senare del eller till gymnasieskolan och aldrig har studerat engelska. De kan ha svårt att lära sig både svenska och engelska så snabbt att de kan nå utbildningarnas mål även i detta ämne. För de elever, som redan är välutbildade från sin tidigare skolgång blir ämnet engelska inte sällan ett hinder för studier i gymnasieskolans nationella eller specialutformade program. Sent anlända elever kan ha mycket goda språkkunskaper i ett eller flera andra språk och både de själva och ofta även deras lärare uppfattar kraven på en hög språklig nivå i engelska som orättvisa eftersom elevernas övriga språkkunskaper inte tillmäts samma värde.

1.1.9 Organisationens styr – inte elevens individuella förutsättningar och behov

Inte sällan erbjuds en nyanländ elev det som skolans eller kommunens organisation redan har uppbyggt. I kommuner med förberedelseklasser används dessa ibland rutinmässigt till alla nyanlända elever som inte behärskar svenska. Elevens individuella förutsättningar, behov och önskemål beaktas då endast genom att verksamheten i förberedelseklassen i viss mån anpassas främst vad gäller studietakt och längden av den tid som eleven tillbringar i klassen. I de skolor där förberedelseklass finns, prövas och utvärderas ofta inte andra lösningar för nyanlända elever. Skolor och kommuner med ett större antal nyanlända elever använder ofta förberedelseklasser i grundskolan, speciellt för grundskolans senare del, för samtliga nyanlända elever oavsett deras individuella förutsättningar och önskemål. När ingen förberedelseklass finns blir oftast integrering direkt i ”vanlig” klass det enda alternativet.

1.1.10 Asylsökande elever

Asylsökande barn lever i landet under stor osäkerhet. I många kommuner beaktas dessa elevers speciella behov men ibland tillgodoses inte deras rättigheter och utbildningen har inte tillfredsställande kvalitet.

2 Förslag till mål och riktlinjer

2.1 Bakgrund

Enligt uppdraget skall Skolverket föreslå mål och riktlinjer för utbildningen för nyanlända elever. Av uppdraget framgår inte vilken roll dessa skall ha i förhållande till skolförfattningarna. Skolverket har formulerat förslag till mål och riktlinjer. Dessa är, i Skolverkets förslag, i huvudsak formulerade på motsvarande sätt som mål och riktlinjer i *läroplanen för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet* (Lpo 94) och *läroplanen för de frivilliga skolorna* (Lpf 94). Den första före-

slagna riktlinjen anger vad kommunen skall göra. Denna skulle därför kunna föras till skollagen.

I de flesta av riktlinjerna finns sådant med som redan är reglerat i andra författningar eftersom nyanlända elever har särskilda behov. Tillämpningen av författningarna behöver ske med speciell uppmärksamhet på dessa elevers situation, förutsättningar och behov. Lägesbeskrivningen i bilagan i föreliggande rapport visar dessutom att det förekommer att vissa författningar inte tillämpas alls för denna elevgrupp.

2.2 Begreppet nyanlända elever

Med nyanlända elever avses elever som inte har svenska som modersmål och inte heller behärskar det svenska språket och som anländer nära skolstarten eller under sin skoltid i grundskolan, gymnasieskolan eller motsvarande skolformer.

2.3 Skolverkets förslag till mål och riktlinjer för utbildningen av nyanlända elever i grundskolan, gymnasieskolan och därmed motsvarande skolformer

Mål

Varje nyanländ elev skall så snabbt som möjligt delta i reguljär undervisning genom ett anpassat stöd och individuell planering som utgår från elevens resurser och behov.

Riktlinjer

Kommunen skall ange åtgärder och ansvarsfördelning för utbildning av nyanlända elever. Arbetet skall regelbundet följas upp och utvärderas.

Skolan skall

- möta eleven med höga förväntningar och tydliga mål samt se elevens kunskaper och erfarenheter som en tillgång för skolan
- tillsammans med eleven och elevens vårdnadshavare kartlägga och dokumentera elevens allsidiga kunskaper samt utbildningsbehov och behov av stöd och omsorg
- med utgångspunkt från elevens behov samverka med elevens vårdnadshavare och med det omgivande samhället
- tillse att elever får tillgång till utbildning i alla de ämnen han eller hon har rätt till
- tillse att eleven har en dokumenterad studieplanering som utgår från individuella behov och som regelbundet och ofta revideras
- ge eleven och elevens vårdnadshavare en tydlig introduktion till skolans värdegrund och arbetssätt samt till förväntningar och roller i skolan
- ge eleven möjlighet att utveckla inflytande över utbildningen och effektiva strategier för lärande

- tillse att elevens lärande regelbundet följs upp och att nyanlända elevers utbildning ingår i skolans kvalitetsarbete
- utveckla arbetsätt som förenar språkutveckling och lärande av ämnesinnehåll
- aktivt utforma verksamheten så att den nyanlända elevens inkludering i skolans gemenskap underlättas

3 Övriga förslag

3.1 Bestämmelser som bör ändras

3.1.1 *Begreppet nyanlända elever*

Begreppet ”nyanlända elever” är alltför komplicerat för att på ett någorlunda enkelt sätt kunna förklaras i författningstext. Skolverket föreslår i stället att samma metod används som för ”barn i behov av särskilt stöd”, dvs. att begreppet nyanlända elever används i författningstext och definieras i förarbeten. En sådan definition skulle kunna vara: Elever som inte har svenska som modersmål och inte heller behärskar det svenska språket och som anländer nära skolstarten eller under sin skoltid i grundskolan, gymnasieskolan eller motsvarande skolformer.

3.1.2 *Introduktionsutbildning för nyanlända elever i gymnasieskolan*

Nyanlända elever som kommer till Sverige i gymnasial ålder har behov och förutsättningar som skiljer sig från dem som övriga elever i det individuella programmet har. Dessa nyanlända elever behöver lära sig svenska, få en introduktion till skola och samhälle i Sverige samt planera sin framtid. Samtidigt behöver de, liksom övriga elever i gymnasieskolan, få möjlighet att utveckla sina ämneskunskaper. Dessa elevers särskilda behov och förutsättningar behöver lyftas fram. Det bör därför särskilt anges i 5 kap. 4 b § skollagen att ett individuellt program kan utgöra introduktionsutbildning för nyanlända elever (se avsnitt 5.11).

3.1.3 *Kommunen är i vissa fall varken skyldig att erbjuda grundskola eller gymnasieskola*

Enligt 5 kap. 1 och 13 §§ i skollagen är kommunen skyldig att erbjuda utbildning på individuellt program till nyanlända ungdomar som är bosatta i landet. För några av dessa ungdomar finns det dock ett glapp i lagen. Det gäller nyanlända elever som är för gamla för att börja i den obligatoriska skolan men i rätt ålder för att börja i gymnasieskolan. Dessa elever kan naturligtvis inte uppfylla kravet i 5 § att ha avslutat grundskoleutbildning. Om de inte heller har genomfört en utbildning som motsvarar grundskolan är kommunen inte skyldig att erbjuda dem utbildning på ett individuellt program. Det kan exempelvis vara elever som har uppehållstillstånd och som i hemlandet aldrig har gått i skolan eller endast har gått några få år. De har inte rätt att delta i grundläggande vuxenutbildning eftersom den rätten inträder först när de är tjugo år. Skollagen bör ändras så att också dessa elever erbjuds ut-

bildning på ett individuellt program. En sådan ändring kräver dock ytterligare överväganden och bör därför kunna ingå i Gymnasieutredningens¹ arbete.

Enligt 5 kap. 1, 5 och 13 §§ i skollagen är kommunen inte skyldig att erbjuda utbildning på nationella, specialutformade eller individuella program för de ungdomar som tidigare har gått igenom utbildning på ett nationellt program i gymnasieskolan eller en i förhållande därtill likvärdig utbildning eller avlagt International Baccalaureate (IB). Nyanlända ungdomar i åldern 18 till 20 år kan i hemlandet ha genomgått en gymnasial utbildning som är likvärdig med ett nationellt program i gymnasieskolan. De har då endast rätt att studera sfi² men behöver, för att exempelvis nå behörighet till högskolestudier, lära sig svenska på en högre nivå än den mest avancerade kursen i sfi. De behöver kunskaper som motsvarar den gymnasiala kursen svenska som andraspråk B. Dessa studier i svenska som andraspråk är kommunen inte skyldig att erbjuda. Även detta problem bör övervägas i Gymnasieutredningen.

3.1.4 Den nya skollagen

Skolformsförfattningarnas olika kapitel om särskilda stödinsatser är till största delen inte utformade med tanke på nyanlända elevers speciella situation. Endast de paragrafer som behandlar studiehundledning på elevens modersmål utgår från nyanlända elevers situation. Övriga författningar om stöd utgår från perspektivet att eleven deltar i utbildningen i en ”vanlig” klass och då visar sig ha svårt att tillgodogöra sig undervisningen.

De detaljerade bestämmelser som behandlar andra former av stöd än studiehundledning på modersmål är svåra att tolka när de skall tillämpas för nyanlända elever. Dessa bestämmelser tillämpas på olika sätt i olika kommuner. De nyanlända eleverna har ju inte befunnit sig i skolans vanliga utbildning utan kommer direkt till skolan. De har alla stödbehov eftersom de inte behärskar svenska. De kan även ha andra behov av stöd eller anpassad utbildning.

I grundskolan får många nyanlända elever till att börja med sin utbildning i särskilda förberedelseklasser (se avsnitt 4.2.3 och 5.4 samt bilagan till denna rapport, avsnitt 2). Förberedelseklassen finns inte nämnd i författningarna och innebär ett avsteg från principen att utbildningen i grundskolan skall vara gemensam och sammanhållen. Skollagen föreskriver i dag att eleverna i grundskolan skall ha en gemensam studiegång. I grundskoleförordningen finns, för elever som går i ”vanlig” klass och som har behov av specialpedagogiska åtgärder, möjlighet att ge stödet i särskild undervisningsgrupp om det finns särskilda skäl.

De nu nämnda frågorna har också koppling till arbetet med en ny skollag. Skollagskommittén föreslog i betänkandet *Skollag för kvalitet och likvärdighet* (SOU 2002:121) att frågor om rätt till utbildning för barn som inte är bosatta i Sverige skulle arbetas

¹ U 2007:01

² De som enligt skollagen tillhör målgruppen för sfi har rätt att delta i utbildningen från och med det andra kalenderhalvåret det år de fyller 16 år (13 kap. 6 § skollagen).

in i skollagen. Det är Skolverkets uppfattning att Skollagsberedningen (U 2006:E) i arbetet med en ny skollag även bör uppmärksamma de nyanlända elevernas särskilda behov liksom förberedelseklassens roll. Därmed skulle också tillämpningen underlättas.

3.1.5 Tvåspråkig undervisning i grundskolan

Enligt 2 kap. 7 § grundskoleförordningen (1994:1194) tillåts tvåspråkig undervisning bara i årskurserna 1-6 i grundskolan om inte elevens modersmål är finska. För engelskspråkig och samisk undervisning finns särskilda bestämmelser. Betydelsen av att kunna använda tvåspråkig undervisning för nyanlända elever framhålls i avsnitt 5.7. Skolverket anser därför att grundskoleförordningen bör ändras så att undervisningen får ske delvis på elevernas modersmål i alla årskurser i grundskolan.

3.2 Skiss till författningsändringar

3.2.1 Förslag till ändring av 5 kap. 4 b § skollagen

Ett individuellt program skall först och främst förbereda eleven för studier på ett nationellt program eller ett specialutformat program. Utbildningen skall bedrivas i en omfattning som motsvarar heltidsstudier. Utbildningens omfattning får dock minskas om en elev begär det och styrelsen för utbildningen finner det förenligt med syftet för utbildningen.

<i>Nuvarande lydelse</i>	<i>Föreslagen lydelse</i>
Ett individuellt program kan 1. särskilt inriktas mot studier på ett nationellt eller specialutformat program (programinriktat individuellt program), 2. göra det möjligt för ungdomar att genom lärlingsutbildning förena en anställning som syftar till yrkesutbildning med studier av vissa ämnen i gymnasieskolan, och 3. möta elevers speciella utbildningsbehov.	Ett individuellt program kan 1. särskilt inriktas mot studier på ett nationellt eller specialutformat program (programinriktat individuellt program), 2. göra det möjligt för ungdomar att genom lärlingsutbildning förena en anställning som syftar till yrkesutbildning med studier av vissa ämnen i gymnasieskolan, 3. utgöra introduktionsutbildning för nyanlända elever (IVIK) och 4. möta elevers speciella utbildningsbehov.

Ett individuellt program som har ett sådant syfte som avses i första stycket kan utformas för en grupp elever.

Ett programinriktat individuellt program skall utformas för en grupp elever.

Utbildningen på ett individuellt program skall följa en plan, som skall fastställas av styrelsen för utbildningen. I fråga om sådana individuella program som avses i andra stycket 2 får regeringen föreskriva att utbildningen i skolan skall omfatta minst vissa ämnen.

3.2.2 Förslag till ändring av 2 kap 7 § grundskoleförordningen

2 kap. 7 §

<i>Nuvarande lydelse</i>	<i>Föreslagen lydelse</i>
För elever som har ett annat språk än svenska som dagligt umgängesspråk med en eller båda vårdnadshavarna får en kommun anordna delar av undervisningen i årskurserna 1-6 på umgängesspråket (tvåspråkig undervisning). För elever med finska som umgängesspråk får sådan undervisning anordnas även i årskurserna 7-9.	För elever som har ett annat språk än svenska som dagligt umgängesspråk med en eller båda vårdnadshavarna får en kommun anordna delar av undervisningen på umgängesspråket (tvåspråkig undervisning).

Under den sammanlagda tid som tvåspråkig undervisning anordnas får högst hälften anordnas på umgängesspråket. Undervisningen skall planeras så att undervisningen på svenska successivt ökar under utbildningstiden.

I 8 kap. sameskolförordningen (1995:205) finns bestämmelser om integrerad samisk undervisning i grundskolan.

3.3 Områden som bör utredas

- Möjligheten till distansutbildning, integrerad med ”vanlig” utbildning, för elever med annat modersmål än svenska. Distansutbildning i modersmål, studiehandledning på modersmål på distans samt ämnesundervisning på modersmål på distans bör vara tillåtet (se avsnitt 5.7.3). Skolverket har i en skrivelse till Utbildningsdepartementet 2007-04-04 (dnr 2007:592) uppmärksammat behovet av att frågan om distansundervisning tas upp i den fortsatta beredningen av den nya skollagen.
- Översyn av struktur och innehåll i kursplanerna i språk (se avsnitt 5.7.1).
- Kravet på godkänt betyg i engelska för studier i gymnasieskolans nationella eller specialutformade program vad gäller elever med goda kunskaper i ett eller flera andra språk (se avsnitt 5.7.1 och bilagan, avsnitt 3.7 och 5.2).

3.4 Behov av allmänna råd

Skolverket bedömer att allmänna råd för utbildning av nyanlända elever i grundskolan och gymnasieskolan samt därmed motsvarande skolformer behöver tas fram och implementeras.

3.5 Andra åtgärder som Skolverket kan vidta

Skolverket kan:

- på webbsidan ha information om utbildning för nyanlända elever. Målgrupper för denna information är huvudmän för utbildningen.

- genomföra fördjupade studier av utbildning för elever med annat modersmål än svenska, med speciell fokus på utbildningen för asylsökande elever samt utbildningen inom särskolan.
- utreda struktur och innehåll i kursplanerna i språk för gymnasieskolan.

3.6 Utvecklingsområden

Avsnitt 5 och lägesbeskrivningen i bilagan visar ett stort behov av kompetensutveckling för lärare och skolledare vad gäller utbildning för nyanlända elever. Områden där kompetensen behöver utvecklas är exempelvis:

- Skolans förmåga att kartlägga och beskriva elevens kunskaper i olika ämnen och möjligheterna att i alla ämnen anpassa undervisningen till nyanlända elevers behov.
- Kunskapen om nyanlända elevers rättigheter och kommunernas skyldigheter.
- Studiehundledning på modersmålet och elevens självbedömning; modersmållärare bör få möjlighet att utveckla förmågan att ge studiehundledning på modersmål i olika ämnen och förmågan att stödja elevens självbedömning.
- Kunskaper om språkutveckling och språkutvecklande arbetssätt; lärare i olika ämnen behöver kunskaper om språkutveckling och ett språkutvecklande arbetssätt i det egna ämnet.
- Skolans värdegrund och frågor kring diskriminering.

Nätbaserat underlag på olika språk bör utvecklas för elevers självbedömning i olika ämnen samt som hjälp när skolan skall validera och kartlägga elevens allsidiga ämneskunskaper.

Små kommuner kan ha svårt att möta nyanlända elevers olikartade behov av utbildning. Därför bör distansutbildning utvecklas i ämnet modersmål och i ämnesutbildning på olika språk samt studiehundledning på modersmålet.

Information om utbildning för nyanlända elever behöver finnas för elever och elevers vårdnadshavare. Informationen bör gälla bl.a. nyanlända barns och ungdomars rätt till utbildning och läroplanernas syn på kunskap. Denna information behöver finnas på olika språk.

4 Vad säger författningarna?

Detta avsnitt belyser författningarna med särskild tonvikt vid nationell likvärdighet för nyanlända elever och dessa elevers rättigheter i grundskolan och gymnasieskolan samt därmed motsvarande skolformer. Rätten till utbildning tydliggörs liksom bestämmelser om utbildningens innehåll. Dessutom redovisas några aspekter av

läroplanen med utgångspunkt från nyanlända elevers förutsättningar och behov. Bestämmelser om språkundervisning presenteras översiktligt.

4.1 Rätten till utbildning

I avsnittet tydliggörs rätten till utbildning för elever som är nyanlända. Skolförfattningarna särskiljer olika kategorier av elever. Först tas de grupper upp som har störst andel nyanlända elever; *elever som är bosatta i Sverige och nyligen fått uppehållstillstånd, asylsökande elever m.fl.*, och *gömda elever*. I övriga grupper kan nyanlända elever också ingå; *elever som är barn till EU/EES-medborgare och utlandssvenskar, elever som är barn till beskickningsmedlemmar* och *elever som kan tas emot om kommunen önskar det*.

4.1.1 Elever som är bosatta i Sverige

Huvudregeln i skollagen är att ett barn skall vara bosatt i Sverige för att ha rätt till utbildning inom det offentliga skolväsendet för barn och ungdom. Som bosatt i landet räknas normalt den som rätteligen skall vara folkbokförd här. Enligt folkbokföringslagen bör den folkbokföras i Sverige som efter inflyttning kan antas under sin normala livsföring komma att regelmässigt tillbringa sin dygnsvila i landet minst ett år.³ Barn som har fått uppehållstillstånd och folkbokförts i Sverige har alltså samma rätt till utbildning som andra barn som är folkbokförda här.

Ett undantag gäller de elever som har folkbokförts i Sverige när de är för gamla för att börja i den obligatoriska skolan men i rätt ålder för att börja i gymnasieskolan. Om de inte har gått i svensk grundskola eller har genomfört motsvarande utbildning i ett annat land är kommunen inte skyldig att erbjuda dem studier i ett individuellt program enligt skollagen.⁴ I praktiken erbjuds dock bosatta nyanlända elever som börjar i gymnasieskolan oftast att studera på individuella program.

4.1.2 Asylsökande elever m.fl.

Asylsökande elever folkbokförs inte i Sverige och är alltså inte bosatta i skolförfattningarnas mening.⁵ Detsamma gäller barn och ungdomar till utlänningar som söker uppehållstillstånd av annat skäl, t.ex. familjeanknytning, arbetskraftsinvandring och som inte är EU/EES-medborgare. (Se avsnitt, 4.1.4, om elever som är barn till EU/EES-medborgare). Dessa elever har dock ändå rätt till utbildning i det offentliga skolväsendet för barn och unga på i princip samma villkor som elever som är bosatta här. Detta regleras i *förordningen (2001:976) om utbildning, förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg för asylsökande barn m.fl.* Förordningen omfattar elever som

1. ”har ansökt om uppehållstillstånd i Sverige som flyktingar eller skyddsbehövande i övrigt (asylsökande), enligt 1 § första stycket; lagen (1994:137) om mottagande av asylsökande m.fl. (LMA),

³ 3 § i folkbokföringslagen (1991:481)

⁴ Detta följer av 5 kap. 1 och 13 §§ skollagen.

⁵ Enligt 4 § folkbokföringslagen skall utlänning som saknar uppehållstillstånd trots att han eller hon är skyldig att ha sådant tillstånd inte folkbokföras här om det inte finns synnerliga skäl.

2. har beviljats uppehållstillstånd med tillfälligt skydd eller efter tillfälligt skydd enligt bestämmelserna i 21 kap. UtlL och som inte är folkbokförda här i landet,
3. har ansökt om uppehållstillstånd i Sverige och av särskilda skäl har medgettts rätt att vistas här medan ansökan prövas eller
4. inte är folkbokförda här i landet och som vistas här enligt ett beslut om tidsbegränsat uppehållstillstånd som beviljats för att det behövs för att förundersökning eller huvudförhandling i brottmål skall kunna genomföras (uppehållstillstånd enligt 5 kap. 15 § UtlL).”

Asylsökande elever m.fl. [elever som omfattas av förordningen (2001:976)] har rätt till utbildning i grundskolan, den obligatoriska särskolan, specialskolan, sameskolan, gymnasieskolan och gymnasiesärskolan. Till skillnad från elever som är bosatta i Sverige har de inte skolplikt. Ett annat undantag är att rätten till utbildning i gymnasie- och gymnasiesärskolan bara gäller om studierna påbörjas före 18 års ålder.

Av 9 § första stycket i förordningen framgår att barn och ungdomar som enligt förordningen har rätt till utbildning och som skall avvisas eller utvisas har rätt till utbildning, förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg under tiden fram till dess de ”lämnar landet”. Elever som håller sig undan så att beslut om avvisning eller utvisning inte kan verkställas har dock inte rätt till utbildning. (Se dock förslag om ändring nedan (SOU 2007:34).)

4.1.3 Gömda barn

Begreppet gömda barn används här om barn och ungdomar som undanhåller sig verkställighet av avvisnings eller utvisningsbeslut och barn och ungdomar som aldrig har ansökt om uppehållstillstånd i Sverige och därför aldrig har registrerats hos Migrationsverket. Den sistnämnda gruppen brukar också kallas ”papperslösa” barn.

Gömda barn har inte rätt till utbildning men det finns möjlighet att ta emot dem i det offentliga skolväsendet. En kommun får såväl i grundskolan som i gymnasieskolan ta emot en elev som inte räknas som bosatt i Sverige. (Se avsnitt 4.1.6, *Elever som får tas emot om kommunen önskar det*) Om en elev har skrivits in i grundskolan eller gymnasieskolan som asylsökande finns det inte någon skyldighet för en skola att anmäla att eleven går i den skolan om barnet senare undanhåller sig verkställighet av avvisnings eller utvisningsbeslut.⁶

I betänkandet *Skolgång för barn som skall avvisas eller utvisas* (SOU 2007:34) föreslås att barn i familjer som har fått avslag på en ansökan om uppehållstillstånd i Sverige och som håller sig undan verkställighet av ett beslut om avvisning eller utvisning skall ha rätt till undervisning inom det offentliga skolväsendet. Någon skolplikt för dessa barn föreslås dock inte. Förslaget omfattar inte de så kallade papperslösa barnen.

⁶ Propositionen asylsökande barns skolgång mm. (prop. 2000/01:115) s. 18 f

4.1.4 Elever som är barn till EU/EES-medborgare och utlandssvenskar m.fl.

Det finns bestämmelser både i skolformsförordningar och i *förordningen (EEG) nr 1612/68 om arbetskraftens fria rörlighet inom gemenskapen* (EG-förordningen) som ger elever rätt till utbildning i grundskolan, den obligatoriska särskolan, gymnasieskolan och gymnasiesärskolan trots att de inte är folkbokförda i Sverige.

EG-förordningen omfattar EU-medborgare men också medborgare i Norge, Island och Lichtenstein till följd av EES-avtalet. Artikel 12 i förordningen har följande lydelse.

”Barnen till en medborgare i en medlemsstat som är eller har varit anställd i en annan medlemsstat skall ha tillträde till denna stats allmänna skolor, lärlingsutbildning och yrkesskolekurser på samma villkor som medborgarna i denna stat om barnen bor där.

Medlemsstaterna skall främja alla bemödanden att göra det möjligt för dessa barn att delta i utbildningen under bästa möjliga förhållanden.”

De särskilda bestämmelserna i skolformsförordningarna avser bl.a. utlandssvenska elever. Barn och ungdomar under 18 år som räknas som bosatta i utlandet hos sina vårdnadshavare har samma rätt till skolgång som barn bosatta i Sverige på villkor att en vårdnadshavare är svensk medborgare.⁷ Det finns också särskilda regler om mottagande av nordiska medborgare men bara för gymnasieskolan.⁸

4.1.5 Elever som är barn till beskickningsmedlemmar

Med elever som är barn till beskickningsmedlemmar avses här barn och ungdomar som är familjemedlemmar till en person som tillhör en främmande makts beskickning eller lönade konsulat eller dess betjäning eller som avses i 4 § *lagen (1976:661) om immunitet och privilegier i vissa fall*. Dessa barn räknas inte som bosatta i Sverige eftersom de inte skall folkbokföras här.⁹ Den 1 juli 2007 skall *förordningen (2007:81) om utbildning och statsbidrag för vissa barn och ungdomar som inte är folkbokförda i Sverige* börja tillämpas.¹⁰ Den reglerar dels vad som gäller redan i dag för beskickningsmedlemmars barn enligt EG-rätten; nämligen att barn och ungdomar från länder inom EU, inom EES-området eller från Schweiz har rätt till utbildning inom grundskolan, den obligatoriska särskolan, specialskolan, sameskolan, gymnasieskolan och gymnasiesärskolan. För barn till beskickningsmedlemmar från andra länder kommer enligt förordningen att gälla att de bara har rätt till utbildning i grundskolan, specialskolan, sameskolan och den obligatoriska särskolan.

För de elever som omfattas av förordningen gäller liksom för asylsökande elever att de inte har skolplikt. Men till skillnad från asylsökande elever får de ungdomar som

⁷ Enligt 6 kap. 2 § grundskoleförordningen, 11 kap. 1 § gymnasieförordningen (1992:394), 6 kap. 8 särskoleförordningen (1995:2006) och 6 kap. 1 § förordningen om gymnasiesärskolan (1994:741).

⁸ 6 kap. 2-5 §§ gymnasieförordningen.

⁹ Enligt 5 § folkbokföringslagen (1991:481)

¹⁰ Förordningen skall tillämpas från den 1 juli 2007.

har rätt till utbildning i gymnasieskolan och gymnasiesärskolan börja där fram till och med det första kalenderhalvåret det år de fyller 20 år.

Utbildningen skall, efter ansökan, erbjudas av hemkommunen, dvs. den kommun där barnen och ungdomarna vistas stadigvarande.

4.1.6 Elever får tas emot om kommunen önskar det

För både grundskolan och gymnasieskolan finns bestämmelsen att elever som inte är bosatta i landet får tas emot i utbildningen.¹¹ Som nämnts tidigare ger dessa bestämmelser stöd för att ta emot gömda barn. En förutsättning för att elever får tas emot i gymnasieskolan är att behörighetskraven uppfylls och att det finns plats på utbildningen. Här öppnas alltså en möjlighet att ta emot asylsökande ungdomar över 18 år i gymnasieskolan.

4.1.7 Möjlighet att gå i fristående skolor för nyanlända elever

Fristående skolor har möjlighet att ta emot asylsökande barn och barn till beskikningsmedlemmar men är inte skyldiga att göra det. Dessa barn har alltså inte rätt att gå i fristående skolor. Att möjligheten finns framgår av *förordningen (2002:1118) om statlig ersättning för asylsökande m. fl.* och av *förordningen om utbildning och statsbidrag för vissa barn och ungdomar som inte är folkbokförda i Sverige.*

4.1.8 Sfi, svenskundervisning för invandrare och gymnasieskolans individuella program

Kommunen är skyldig att erbjuda nyanlända, folkbokförda elever mellan 16 och 20 års ålder studier inom gymnasieskolans individuella program (med det förbehåll som framgår i avsnitt 4.1.1 ”*Elever som är bosatta i Sverige*”). Samtidigt har dessa elever rätt till studier inom sfi, svenskundervisning för invandrare, om de saknar sådana grundläggande kunskaper i svenska språket som utbildningen syftar till att ge (enligt 13 kap. 6 § skollagen).

4.1.9 God man för ensamkommande barn

När ett utländskt barn kommer till Sverige utan sina föräldrar, eller någon annan vuxen som har trätt i föräldrarnas ställe, skall en god man förordnas. Detta gäller enligt *lagen (2005:429) om god man för ensamkommande barn.* Reglerna omfattar också de barn som inte var ensamma när de kom utan blivit det först senare under sin vistelse, t.ex. om föräldern dör. Om det är uppenbart obehövt skall en god man inte förordnas.

I den frånvarande förälderns ställe skall den gode mannen på ett heltäckande sätt kunna tillvarata barnets intressen och verka för barnets bästa. Den gode mannen har därför befogenhet och skyldighet att besluta inte bara om ekonomiska frågor

¹¹ 6 kap. 2 § grundskoleförordningen, 11 kap. 7 och 8 §§ gymnasieförordningen. Motsvarande bestämmelser saknas för den obligatoriska särskolan och gymnasiesärskolan. Enligt 7 kap. 2 § specialskoleförordningen (1995:401) får barn som inte är bosatta i landet tas emot om det finns särskilda skäl, såsom att barnet är svenskspråkigt.

utan också om sådant som det normalt ankommer på barnets vårdnadshavare att råda över. Se vidare propositionen *Stärkt skydd för ensamkommande barn* (prop. 2004/2005:136, avsnittet *Den gode mannens uppgifter*).

När uttrycket vårdnadshavare används i denna rapport omfattar det även de gode män som förordnats för ensamkommande barn.

Det är överförmyndaren i den kommun där det ensamkommande barnet vistas som förordnar god man för barnet. Det skall göras så snart det är möjligt. Ansökan kan göras av socialnämnden eller av Migrationsverket. Överförmyndaren kan också själv ta initiativ till att förordna en god man till ett barn. Om barnet beviljas uppehållstillstånd i Sverige, skall den gode mannen ersättas av en särskilt förordnad vårdnadshavare enligt föräldrabalken.

4.2 Utbildningens innehåll

För nyanlända elever gäller samma bestämmelser om utbildningens innehåll som för övriga elever. Det finns däremot en särskild regel om utbildningens innehåll för elever som är asylsökande m.fl. och barn till beskickningsmedlemmar. I avsnittet tas bestämmelser upp som Skolverket anser särskilt angelägna att belysa utifrån de nyanlända elevernas speciella behov och situation.

4.2.1 Likvärdig utbildning

Utbildningen inom varje skolform skall, enligt skollagen, vara likvärdig oavsett var i landet den anordnas (1 kap. 2 § skollagen). Kraven på likvärdighet återkommer i läroplanerna. Undervisningen skall, enligt Lpo 94, anpassas till varje elevs förutsättningar och behov. Den skall med utgångspunkt i elevernas bakgrund, tidigare erfarenheter, språk och kunskaper främja elevernas fortsatta lärande och kunskapsutveckling. I Lpf 94 betonas också att undervisningen skall anpassas till varje elevs förutsättningar och behov.

Läroplanernas krav på likvärdighet relateras till skolans mål som anger normerna för likvärdigheten. Detta innebär att skolan måste uppfylla sitt resultatansvar, dvs. ansvaret för att varje elev ges möjligheter att lämna skolan med en godkänd kunskaps- och kompetensnivå. I propositionen *En ny läroplan* (1992/93:220, s. 85) finns en definition av detta ansvar för elevers resultat i grundskolan. Den obligatoriska skolans viktigaste ansvar är att varje elev ges möjlighet att lämna skolan med en godkänd kunskaps- och kompetensnivå. För att leva upp till detta ansvar måste skolan erbjuda de elever som så behöver ett flexibelt, individuellt anpassat stöd vid just den tidpunkt då eleverna behöver det. Med stödundervisning eller extra undervisning efter skoltid eller på en del av ferierna bör eleven ges den särskilda hjälp som behövs för att nå upp till grundskolans kunskapskrav.

Av propositionen framgår att skolan kan ha uppfyllt sitt resultatansvar även om eleven inte når de uppsatta målen. Om en skolhuvudman har genomfört utbildningen i enlighet med föreskrifterna i skollagen, i läroplanen och i andra författningar samt i förekommande fall satt in särskilda stödåtgärder, måste huvudman-

nen anses ha uppfyllt de krav som statsmakterna ställer på huvudmannen, även om en elev trots detta inte lyckas nå uppsatta mål (prop. 1992/93:220).

4.2.2 Särskild regel om utbildningens innehåll

Asylsökande elever

Med asylsökande elever avses här alla elever som omfattas av förordningen (se avsnitt 4.1.2). De skall tas emot i skolan så snart det är lämpligt med hänsyn till deras personliga förhållanden. Men det bör ske senast en månad efter ankomsten till Sverige. Asylsökande elever m.fl. har rätt att få utbildning på samma villkor i det offentliga skolväsendet som barn som är bosatta i Sverige om inte annat anges i förordningen. Detta innebär enligt förarbetena att hela det regelverk som är tillämpligt på barn som är bosatta i Sverige skall tillämpas på dessa barn, med undantag av vad som särskilt anges i förordningen.¹² I förordningens 5 § anges att undervisningen skall bedrivas med hänsyn till den enskilde elevens behov och förutsättningar.

Utbildning är en grundläggande förutsättning för att de barn och ungdomar som kommer till Sverige på ett bra sätt skall kunna integreras i det svenska samhället. Även om de inte får uppehållstillstånd här är utbildning under tiden de vistas i Sverige av stor betydelse för dem när de återvänder till hemlandet. Barn som kommer till Sverige från andra länder har mycket skiftande kunskaper, erfarenheter och behov. Innehållet och uppläggningsen av skolverksamheten måste därför utformas utifrån en bedömning av varje enskilt barns behov och förutsättningar. Vikten av ett flexibelt mottagande för att eleverna lättare skall kunna tillgodogöra sig utbildning i det nya landet lyfts fram i förarbetena. En bedömning av elevens bästa kan därför i praktiken innebära att undervisningen tidsmässigt anpassas till elevens behov. Regeringen framhöll dock att det inte skall finnas någon begränsning i bestämmelserna som styr rätten till utbildning.

Enligt regeringen är det sannolikt få asylsökande ungdomar som uppfyller behörighetskraven för nationella och specialutformade program i gymnasieskolan. I de allra flesta fall blir utbildning inom det individuella programmet aktuell. Inom det individuella programmet finns unika möjligheter att möta elevers olika behov och förutsättningar. Detta skulle enligt förarbetena innebära att ungdomarna inom ramen för sin individuella studieplan även skulle kunna studera kurser på de nationella programmen eller få arbetslivspraktik.¹³

Skolans möjlighet att ge berörda elever social kontakt med andra barn och vuxna och genom pedagogisk verksamhet stimulans till personlig trygghet och utveckling lyfts också fram. Vidare kan personalen i skolan ge föräldrarna stöd i föräldrarollen, avlasta dem under perioder av kris och sviktande ork och förmåga.¹⁴

Elever som är barn till beskickningsmedlemmar

För elever som är barn till beskickningsmedlemmar skall bestämmelserna i skollagen och övriga författningar som gäller för de barn och ungdomar som är bosatta i

¹² Propositionen asylsökande barns skolgång mm. (prop. 2000/01:115) s. 22

¹³ Prop. 2000/01:115 s. 18 f,

¹⁴ Prop. 2000/01:115 s. 21

Sverige tillämpas på verksamheten och utbildningen (se avsnitt 4.1.5). Avvikelse från dessa bestämmelser får göras om det är nödvändigt med hänsyn till den enskildes behov och förutsättningar.¹⁵ Det finns inga uttalanden i förarbetena om tolkningen av denna bestämmelse.¹⁶ Som nämnts tidigare folkbokförs inte barn till beskickningsmedlemmar. Skolförfattningarna gäller alltså inte för dem på samma sätt som för bosatta elever.

4.2.3 Särskilda stödåtgärder

Nyanlända elever har mycket olika bakgrund. Eftersom de inte behärskar det svenska språket kan de inte direkt tillgodogöra sig skolans ”vanliga” klassundervisning. Eleverna har alltså delvis andra utbildningsbehov jämfört med elever som är födda i Sverige eller har kommit till landet och lärt sig svenska innan de börjar skolan. De behöver en undervisning som gör att de så snabbt som möjligt kan lära sig svenska och kan fortsätta sitt lärande i olika ämnen. Alla nyanlända elever har därför behov av särskilda stödåtgärder. Målsättningen bör vara att eleven skall kunna följa den vanliga undervisningen så snart som möjligt.

Att ge särskilt stöd till en elev för att nå målen är centralt i skollagstiftningen. Enligt läroplanerna (Lpo 94 och Lpf 94) skall alla som arbetar i skolan uppmärksamma och hjälpa elever som behöver särskilt stöd. Lärarna skall stimulera, handleda och stödja eleven och ge särskilt stöd åt elever med svårigheter. Rektor har ett särskilt ansvar för att undervisningen och elevvårdsverksamheten utformas så att eleverna får det särskilda stöd och den hjälp de behöver.

Gemensamt för grundskola, gymnasieskola och motsvarande skolformer är kraven på utredning och åtgärdsprogram. De har central betydelse i arbetet med stödåtgärder, inte minst för nyanlända som behöver en individuell planering som utgår från hela deras skolsituation.¹⁷

”Om det genom uppgifter från skolans personal, en elev, elevens vårdnadshavare eller på annat sätt framkommer att eleven kan ha behov av särskilda stödåtgärder, skall rektorn se till att behovet utreds. Om utredningen visar att eleven behöver särskilt stöd, skall rektorn se till att ett åtgärdsprogram utarbetas. Av programmet skall det framgå vilka behoven är, hur de skall tillgodoses samt hur åtgärder skall följas upp och utvärderas. Eleven och elevens vårdnadshavare skall ges möjlighet att delta när åtgärdsprogrammet utarbetas.” (5 kap. 1 § grundskoleförordningen)¹⁸

¹⁵ 8 § förordningen (2007:81) om utbildning och statsbidrag för vissa barn och ungdomar som inte är folkbokförda i Sverige

¹⁶ Budgetpropositionen för 2007 (prop. 2006/07:1, utg. Omr. 16, avsnitten 5.1.10 och 9.1.0)

¹⁷ Nyanlända elever skall även, enligt författningarna, ha samma individuella skriftliga planering som övriga elever i skolan: en individuell utvecklingsplan i grundskolan och den obligatoriska särskolan eller en individuell studieplan i gymnasieskolan och gymnasiesärskolan.

¹⁸ Motsvarande bestämmelse finns i 8 kap. 1 a § gymnasieförordningen, 5 kap. 1 § särskoleförordningen, 8 kap. 1 a § förordningen om gymnasiesärskolan och 6 kap. 1 § specialskoleförordningen.

I de olika skolformsförordningarna finns mer konkreta bestämmelser om olika former av stödinsatser. Det är främst olika organisatoriska lösningar och pedagogiska insatser som anvisas. För grundskolan, gymnasieskolan och motsvarande skolformer finns bestämmelser om studiehandledning på modersmålet. En elev skall få studiehandledning på sitt modersmål om eleven behöver det. En elev som har rätt till modersmålsundervisning och som före sin ankomst till Sverige har undervisats på ett annat språk än sitt modersmål får ges studiehandledning på det språket i stället för på modersmålet, om det finns särskilda skäl. Denna del av regleringen av rätten till studiehandledning på modersmål beaktar särskilt den bakgrund som vissa nyanlända elever kan ha.

Stödåtgärderna handlar exempelvis för grundskolan också om stödundervisning, specialpedagogiska insatser inom elevens klass, specialpedagogiska insatser i särskild undervisningsgrupp om det finns särskilda skäl och anpassad studiegång. I gymnasieskolan kan de särskilda stödinsatserna bestå av stödundervisning, specialundervisning och specialklasser för elever som inte kan följa den vanliga undervisningen på grund av olika uttalade studiesvårigheter.¹⁹

Särskilda stödåtgärder ur nyanlända elevers perspektiv

I grundskolan placeras nyanlända elever ibland i vanlig klass men det är även vanligt att nyanlända elever placeras i förberedelseklasser (se avsnitt 5.4 och bilagan, avsnitt 2). I gymnasieskolan studerar nyanlända elever i regel i IVIK, introduktionsutbildning för nyanlända (se avsnitt 5.4 och bilagan, avsnitt 3). Förberedelseklass och IVIK är dock inga begrepp som finns i skollagstiftningen. Oavsett om en nyanländ elev placeras i förberedelseklass, IVIK eller vanlig klass krävs en individuell bedömning av varje elevs kunskaper och behov när eleven kommer till skolan.

Som nämnts i flera sammanhang kan man utgå från att nyanlända elever behöver särskilt stöd och att åtgärdsprogram skall utarbetas. De nyanlända eleverna har speciella utbildningsbehov. Det finns även, för bl.a. asylsökande elever, särskilda bestämmelser som innebär att undervisningen skall bedrivas med hänsyn till den enskilde elevens behov och förutsättningar. Det är angeläget att skolan undersöker varje nyanländ elevs kunskaper och utbildningsbehov och tillsammans med eleven och elevens vårdnadshavare planerar elevens utbildning med målsättningen att eleven så snabbt som möjligt skall kunna fortsätta sitt lärande mot kursplanernas mål och följa och tillgodogöra sig den ”vanliga” undervisningen.

Frånsett studiehandledning på modersmålet är stödinsatserna, i de olika skolformsförordningarna, mer generellt formulerade. Av åtgärdsprogrammet bör det framgå tydligt både vilken stödform, enligt förordningarna, som planeringen leder fram till och hur elevens ämnesstudier planeras samt vilka målen för undervisningen är. På det sättet undviks schablonartad uppläggning av undervisningen av nyanlända elever till dess de fullt ut kan följa och tillgodogöra sig undervisningen i en vanlig

¹⁹ Enligt 5 kap. grundskoleförordningen, 8 kap. gymnasieförordningen, 5 kap. särskoleförordningen, 8 kap. förordningen om gymnasiesärskolan och 6 kap. specialskoleförordningen.

klass. Åtgärdsprogrammet skall enligt författningarna följas upp och utvärderas. För nyanlända elever är det särskilt angeläget att denna uppföljning och utvärdering genomförs tillräckligt ofta så att stödåtgärder och planering av elevens utbildning kan ske med anpassning till elevens lärande och skolans ökade kännedom om elevens förkunskaper och utbildningsbehov.

Eleven och elevens vårdnadshavare skall ges möjlighet att delta när åtgärdsprogrammet utarbetas. Detta tydliggör det inflytande som eleven, enligt skollagen, skall ha över hur utbildningen utformas.

Förberedelseklass

Förberedelseklassen innebär en speciell problematik. Utgångspunkten i skollagen är att eleverna skall ha en gemensam studiegång. Enligt grundskoleförordningen skall specialpedagogiska insatser i första hand ges inom den klass eller grupp som eleven tillhör. Om det finns särskilda skäl får sådant stöd dock ges i en särskild undervisningsgrupp. Förberedelseklassen kan inte automatiskt betraktas som en särskild undervisningsgrupp i förordningens mening även om eleven under sin tid i förberedelseklassen faktiskt får sin utbildning i avskild grupp. Särskild undervisningsgrupp har sin grund i att eleven behöver specialpedagogiska insatser. Den nyanlända eleven i förberedelseklassen tillhör, till att börja med, ofta inte någon annan klass eller grupp (se bilagan, avsnitt 2.4). Med tanke på att förberedelseklassen alltså inte är rättsligt reglerad är det viktigt att kommunen säkerställer elevens rättssäkerhet och behov av att få tillgång till skolan som en social och kulturell mötesplats. Det behöver klargöras om det krävs beslut om särskild undervisningsgrupp för varje nyanländ elev som placeras i förberedelseklass under en period då skolan utreder och planerar för elevens fortsatta skolgång.

I första hand skall utredningen syfta till att eleven får ett åtgärdsprogram och tillgång till studiehandledning på modersmålet. Eleven i förberedelseklassen har i övrigt samma rätt till undervisning och individuell utvecklingsplan som övriga elever i skolan. Det är viktigt att det redan från början sker en planering för att eleverna skall placeras i en ordinarie klass. Både planeringen av elevens studier och tillhörighet till en ordinarie klass bör alltså ske i ett åtgärdsprogram som följs upp. Som nämnts ovan är utgångspunkten i grundskolan att eleven ska ha en i huvudsak gemensam studiegång vilket också gäller nyanlända elever. Skolan måste vara uppmärksam på att elever inte tillbringar längre tid än nödvändigt i förberedelseklass.

I detta sammanhang måste skolan också beakta lagen (2006:67) om förbud mot diskriminering och annan kränkande behandling av barn och elever. Lagen ska främja elevernas lika rättigheter. Nyanlända elever får inte missgynnas i förhållande till andra elever, t.ex. när det gäller möjlighet att följa undervisningen i andra ämnen än svenska som andraspråk.

Asylsökande elever som får uppehållstillstånd

När asylsökande elever får uppehållstillstånd och folkbokförs upphör den särskilda regeln om att utbildningen skall anpassas till deras förutsättningar och behov att gälla för dem. De skall jämföras med elever som är bosatta i Sverige. För nyanlända elever som inte längre är asylsökande gäller alltså de vanliga reglerna för under-

visningens innehåll. Om eleverna finns i förberedelseklasser måste skolan ta ställning till om och hur de kan föras till en vanlig klass. Visar det sig att eleverna fortfarande inte kan integreras utan behöver specialpedagogiska insatser i en särskild grupp förutsätter det att beslut fattas om särskild undervisningsgrupp. Sådana beslut kan överklagas till Skolväsendets överklagandenämnd. I vissa fall kan elever också behöva anpassad studiegång.

4.2.4 *Situationen för elever med annat modersmål än svenska bör redovisas i kvalitetsredovisningen*

Enligt Skolverkets allmänna råd för kvalitetsredovisning bör kommunen, förskolan, fritidshemmet och skolan, inom de områden som tas upp i kvalitetsredovisningen, redovisa situationen för barn och elever med annat modersmål än svenska.²⁰

Enligt kommentaren till de allmänna råden är det oavsett om det gäller förutsättningarna för utveckling och lärande, arbetet i verksamheterna eller måluppfyllelsen viktigt att de ansvariga särskilt uppmärksammar och analyserar situationen för elevgrupper som skolan behöver göra särskilda insatser för. Det gäller särskilt bl.a. barn och ungdomar som nyligen anlänt till Sverige.

”Varje huvudman eller enhet bör kontinuerligt redovisa variationer i resultat och viktiga åtgärder. Sett över en längre tid behöver situationen för dessa grupper belysas i riktade utvärderingar som ger förutsättningar att upptäcka styrkor och svagheter i verksamheterna.”

4.3 *Läroplanerna*

4.3.1 *Utgångspunkt: Nyanlända elevers situation*

Detta avsnitt belyser *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet*, Lpo 94, och *Läroplan för de frivilliga skolformerna*, Lpf 94, med utgångspunkt från den nyanlända elevens speciella behov och situation. I regel kommer den nyanlända eleven till skolan utan att kunna tala svenska och utan att ha kännedom om mål, arbetssätt och kunskapssyn i den svenska skolan. Elevens tidigare erfarenheter av skolgång är inte sällan från en skola med en delvis annan syn på kunskap och lärande samt på elevers och lärares roller. Oftast har inte heller elevens föräldrar förförståelse om skolan i Sverige. Vidare saknar eleven och elevens vårdnadshavare inte sällan nätverk i Sverige. Eleven har med sig kunskaper och erfarenheter som, eftersom eleven inte talar svenska, kan vara svåra för skolans personal att uppfatta, beskriva och bedöma.

De områden i läroplanerna som, mot denna bakgrund, uppmärksammas är läroplanens krav på skolans ansvar för elevens inflytande och allsidiga kunskapsutveckling. Vidare lyfts kraven fram på samarbete med elevens vårdnadshavare och med det omgivande samhället. Elevens möjligheter att få sina kunskaper beskrivna och bedömda belyses också liksom skolans förhållningssätt till kulturell mångfald. Elever

²⁰ Skolverkets allmänna råd (SKOLFS 2006:18) för kvalitetsredovisning inom skolväsendet m.m., Skriften Allmänna råd och kommentarer, Kvalitetsredovisning, Skolverkets allmänna råd 2006.

som är nyanlända får ofta, till att börja med, utbildning i förberedelseklasser och introduktionskurs för invandrare inom gymnasieskolans individuella program, IVIK. Därför uppmärksammas även läroplanens förhållningssätt till inkludering i grundskolan. Läroplanernas krav på uppföljning och utvärdering av verksamheten samt på att skolan skall pröva och utveckla nya metoder belyses även.

4.3.2 Bemöta främlingsfientlighet och intolerans

Båda läroplanerna betonar att skolan är ”*en social och kulturell mötesplats*” där ingen skall utsättas för diskriminering

”på grund av kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, sexuell läggning eller funktionshinder”.

Främlingsfientlighet och intolerans måste bemötas med kunskap, öppen diskussion och aktiva insatser.

”Skolan skall främja förståelse för andra människor och förmåga till inlevelse”.

Vidare slår läroplanerna fast att

”Det svenska samhällets internationalisering och den växande rörligheten över nationsgränserna ställer höga krav på människors förmåga att leva med och inse de värden som ligger i en kulturell mångfald.”

Båda läroplanerna betonar att undervisningen i skolan skall vara icke-konfessionell.

4.3.3 Klargöra målen

Skolan skall, enligt Lpo 94, klargöra för elever och föräldrar vilka mål utbildningen har, vilka krav skolan ställer och vilka rättigheter och skyldigheter elever och deras vårdnadshavare har. Att skolan är tydlig i fråga om mål, innehåll och arbetsformer är en förutsättning för elevers och vårdnadshavares rätt till inflytande och påverkan. Genom att delta i planering och utvärdering av den dagliga undervisningen och få välja kurser, ämnen, teman och aktiviteter, kan eleverna utveckla sin förmåga att utöva inflytande och ta ansvar (Lpo 94). Motsvarande avsnitt i Lpf 94 är mera kortfattat och klargör att elevernas möjligheter att utöva inflytande på undervisningen och att ta ansvar för sina studieresultat förutsätter att skolan klargör utbildningens mål, innehåll och arbetsformer, liksom vilka rättigheter och skyldigheter eleverna har. Läraren skall även klargöra det svenska samhällets grundläggande värden och med eleverna diskutera konflikter mellan dessa värden och faktisk verklighet (Lpf 94).

För nyanlända elever och deras vårdnadshavare blir innebörden i läroplanernas krav på klargörande, att skolan aktivt måste informera eftersom eleverna och deras föräldrar ofta inte har någon bakgrundskunskap om skolan i Sverige.

4.3.4 Samverkan med vårdnadshavare och närsamhälle

Kraven på skolans samverkan med elevernas vårdnadshavare beskrivs i Lpo 94 i ett särskilt avsnitt, ”*Skola och hem*”. Alla som arbetar i skolan skall samarbeta med ele-

vernas vårdnadshavare så att man tillsammans kan utveckla skolans innehåll och verksamhet. Läraren skall samverka med och fortlöpande informera föräldrarna om elevens skolsituation, trivsel och kunskapsutveckling, samt hålla sig informerad om den enskilda elevens personliga situation och därvid iaktta respekt för elevens integritet.

I Lpf 94 är skolans ansvar mot föräldrarna inte lika framträdande. Kraven på samverkan med elevens hem gäller, enligt Lpo 94, även arbetet med skolans värdegrund. Utbildning och fostran är i djupare mening en fråga om att överföra och utveckla ett kulturarv – värden, traditioner, språk, kunskaper – från en generation till nästa. Skolan skall därvid vara ett stöd för familjerna i deras ansvar för barnens fostran och utveckling. Arbetet måste därför ske i samarbete med hemmen.

Nyanlända elever saknar, till att börja med, erfarenheter från och kontakter i när-samhället. Skolans samverkan med organisationer och arbetsliv i det omgivande samhället är därför särskilt viktig för dessa elever. Båda läroplanerna betonar vikten av skolans samverkan med närsamhället. Enligt avsnittet ”*Skolan och omvärlden*” i Lpo 94 skall skolan sträva efter att varje elev får en inblick i närsamhället och dess arbets-, förenings- och kulturliv. Alla som arbetar i skolan skall verka för att utveckla kontakter med kultur- och arbetsliv, föreningsliv samt andra verksamheter utanför skolan som kan berika den som en lärande miljö och bidra till att motverka sådana begränsningar i elevens studie- och yrkesval som grundar sig på kön eller social eller kulturell bakgrund. Läraren skall, enligt läroplanen, medverka till att utveckla kontakter med mottagande skolor samt med organisationer, företag och andra som kan bidra till att berika skolans verksamhet och förankra den i det omgivande samhället.

4.3.5 Gemensam studiegång

Enligt skollagen (4 kap. 3 §) skall eleverna i grundskolan ha en i huvudsak gemensam studiegång. I Lpo 94 betonas de gemensamma erfarenheterna i skolan. Gemensamma erfarenheter och den sociala och kulturella värld som skolan utgör skapar utrymme och förutsättningar för ett lärande och utveckling där olika kunskapsformer är delar av en helhet.

4.3.6 Bedömning av kunskaper

Nyanlända elever har ofta med sig goda kunskaper i olika skolämnen. Eleven har, liksom övriga elever vid skolan, rätt att få dessa kunskaper bedömda i jämförelse med kursplanernas mål. I Lpo 94 tydliggörs skolans ansvar i avsnittet ”*Betyg och bedömning*”. Skolan skall sträva efter att varje elev utvecklar förmågan att själv bedöma sina resultat och ställa egen och andras bedömning i relation till de egna arbetsprestationerna och förutsättningarna. Läraren skall utifrån kursplanernas krav allsidigt utvärdera varje elevs kunskapsutveckling, muntligt och skriftligt redovisa detta för eleven och hemmen samt informera rektorn. Läroplanens krav innebär att skolan måste ta reda på vad nyanlända elever redan behärskar och vad de behöver utveckla i alla ämnen i grundskolan.

Enligt motsvarande avsnitt i Lpf 94 skall läraren fortlöpande ge varje elev information om elevens utvecklingsbehov och framgångar i studierna, samverka med hemmen och informera om elevernas skolsituation och kunskapsutveckling och redovisa för eleverna på vilka grunder betygsättning sker. Vid betygsättningen skall läraren utnyttja all tillgänglig information om elevens kunskaper i förhållande till kraven i kursplanen, beakta även sådana kunskaper som en elev tillägnat sig på annat sätt än genom den aktuella undervisningen, beakta såväl muntliga som skriftliga bevis på kunskaper och göra en allsidig bedömning av kunskaperna och därvid beakta hela kursen.

4.3.7 Utveckling av verksamheten

Läroplanerna ställer krav på uppföljning och utvärdering samt på att skolan skall pröva och utveckla nya metoder.

”Skolans verksamhet måste utvecklas så att den svarar mot uppställda mål. Huvudmannen har ett givet ansvar för att så sker. Den dagliga pedagogiska ledningen av skolan och lärarnas professionella ansvar är förutsättningar för att skolan utvecklas kvalitativt. Detta kräver att undervisningsmålen ständigt prövas, resultaten följs upp och utvärderas och att nya metoder prövas och utvecklas. Ett sådant arbete måste ske i ett aktivt samspel mellan skolans personal och elever och i nära kontakt med såväl hemmen som med det omgivande samhället” (Lpo 94).

Motsvarande formulering i Lpf 94 är mera kortfattad.

4.4 Språkundervisning för nyanlända elever

Nyanlända elever har med sig kunskaper i modersmålet och ibland också i ytterligare språk men de saknar kunskaper i svenska. Att eleven får möjlighet att lära sig svenska och samtidigt vidareutveckla sina kunskaper i modersmålet har stor betydelse för elevens allsidiga lärande.

I propositionen *En ny läroplan* betonas betydelsen av olika språkkunskaper ur ett samhällsperspektiv. Språkkunskaper krävs, enligt propositionen, också i allt högre utsträckning i arbetslivet och för högre studier. Därför måste grundskolans språkprogram stärkas. I propositionen betonas betydelsen av den stora språktillgång, som människor med utländsk bakgrund utgör. I Sverige finns över hundra språk representerade i skolan, på arbetsplatser och i bostadsområden. Det finns alla skäl att på olika sätt betydligt bättre än hittills ta till vara denna fond av språkligt kunnande (prop. 1992/93:220, s. 15).

Skolformsförfattningarnas bestämmelser om undervisning i olika språk, om elevens rätt till undervisning och kommunens skyldighet att erbjuda och genomföra undervisning, gäller även för nyanlända elever. I detta avsnitt finns en översiktlig redovisning av bestämmelserna om i vilka studieformer eleven kan läsa olika språk. Detaljer i författningarna redovisas inte. Framställningen utgår från nyanlända elevers

behov och förutsättningar. Av detta skäl behandlas ämnet svenska som andraspråk men inte ämnet svenska.

Studiehandledning på elevens modersmål betraktas i skolformsförfattningarna som en stödåtgärd, inte som språkundervisning. I denna rapport behandlas studiehandledning på modersmål i avsnitt 4.2.3.

Författningarna om språkundervisning gäller i första hand ämnena modersmål, svenska som andraspråk, engelska och moderna språk men även andra språkämnen som samiska och teckenspråk berörs i förordningarna.

Elevens möjligheter att studera olika språk beror på flera faktorer. Den viktigaste är språkets ställning i grund- och gymnasieskola samt motsvarande skolformer. Svenska som andraspråk och engelska är i grundskolan ämnen som tillsammans med matematik ger behörighet till studier i gymnasieskolans nationella och specialutformade program. I gymnasieskolan och gymnasiesärskolan är dessa ämnen kärnämnen.

En annan faktor, som påverkar elevens möjlighet att studera, är elevens modersmål. När det gäller ämnet modersmål har också antalet elever som önskar undervisning i detta modersmål i kommunen betydelse liksom kommunens tillgång till en lämplig lärare. Elevens rätt att studera sitt modersmål påverkas också av hur många år eleven har studerat språket.

De skolformsförfattningar som reglerar tillgången till modersmålsundervisning och undervisning i moderna språk är mycket detaljerade och innehåller flera olika undantag och speciella bestämmelser av olika slag. Dessa gäller exempelvis i vissa fall samiska, tornedalsfinska och romska elever samt ämnena finska, samiska och teckenspråk. Ett undantag gäller elever som är adoptivbarn. I vissa fall är kommunens skyldighet knuten till att minst fem elever väljer språket eller önskar studera det. I grundskolan påverkas elevens möjlighet att studera ett modernt språk av om eleven bedöms ha möjlighet att fortsätta studierna i språket i gymnasieskolan.

Kursplanerna i språk behandlas i denna rapport mera utförligt i avsnitt 5.7.1. Kursplanerna har olika innehåll för olika kategorier av språk. Kursplanerna i engelska och moderna språk är exempelvis "enspråkiga" och kräver inte kunskaper i något annat språk. Det innebär att utbildningen kan bedrivas helt på målspråket, dvs det språk eleven skall lära sig, enligt kursplanen. Om utbildningen bedrivs på målspråket kan nyanlända elever följa utbildningen även om de inte har kunskaper i svenska.

I kursplanen i modersmål för grundskolan anges att elever som inte har sitt modersmål som ett levande umgängesspråk kan "*välja att läsa ursprungslandets språk som ett främmande språk enligt kursplanen för moderna språk (utom engelska) och börja på den nivå som svarar mot deras förkunskaper*". Elevens möjlighet att göra detta begränsas dock av om kommunen anordnar undervisning i språket enligt kursplanen för moderna språk.

4.4.1 Grundskoleförordningen

I grundskoleförordningen behandlas språkundervisning i 2 kap. 9 – 22 §§. I förordningen behandlas först ämnena modersmål och svenska som andraspråk. Därefter följer bestämmelser om studieformerna språkval, elevens val och skolans val. Inom dessa olika organisationsformer kan eleven studera olika språk.

Modersmålsundervisning kan anordnas som språkval, som elevens val, inom ramen för skolans val, eller utanför timplanebunden tid.

Undervisning i svenska som andraspråk skall anordnas i stället för undervisning i svenska. Svenska som andraspråk kan därutöver anordnas som språkval, som elevens val, eller inom ramen för skolans val.

Bestämmelserna som reglerar elevens möjligheter att studera olika moderna språk inom språkvalet redovisas inte här. Som språkval för en elev skall i stället också erbjudas bland annat följande språk, om eleven och elevens vårdnadshavare önskar det:

- det språk som eleven har rätt till modersmålsundervisning i,
- svenska som andraspråk för elever som i övrigt får undervisning i svenska som andraspråk,
- engelska.

Undervisningen inom elevens val syftar till att fördjupa och bredda elevens kunskaper i ett eller flera ämnen. Nybörjarspråk kan studeras som elevens val. Utrymmet i timplanen för skolans val skall användas för undervisning i ett eller flera ämnen.

4.4.2 Särskoleförordningen

I särskoleförordningen behandlas språkundervisning i 2 kap. 7 – 11 §§. I grundsärskolan finns språkämnen engelska, modersmål och svenska som andraspråk, men inte moderna språk. Språkval finns inte heller. Grundskoleförordningens bestämmelser om modersmål och svenska som andraspråk gäller även i grundsärskolan med undantag för möjligheten att studera språken inom språkval.

I träningsskolan finns ämnesområdet kommunikation. Detta ämnesområde kan även studeras som elevens val. I träningsskolans timplan finns också fördelningsbar tid. Denna tid kan fördelas på timplanens ämnesområden med hänsyn till elevens behov men kan även användas för modersmålsundervisning och svenska som andraspråk.

4.4.3 Gymnasieförordningen

I gymnasieförordningen finns bestämmelserna om språkundervisning i 5 kap. 2 – 13 §§.

En elev som har ett annat språk än svenska som modersmål får läsa svenska som andraspråk som kärnämne i stället för svenska. En sådan elev kan läsa svenska inom ramen för sitt individuella val.

En elev kan också läsa moderna språk både som nybörjarspråk och fortsättnings-språk i gymnasieskolan. Undervisning i engelska på grundskolenivå kan erbjudas inom ramen för ett individuellt program.

Modersmålsundervisning kan anordnas som individuellt val, utökat program, eller som ersättning för undervisning i andra språk än svenska och engelska.

4.4.4 Förordningen om gymnasiesärskolan

Bestämmelser om språkundervisning finns i gymnasiesärskolan i 5 kap. 1, 3 och 11 §§.

I gymnasiesärskolans nationella och specialutformade program finns språkämnen engelska, modersmål och svenska som andraspråk, men inte ämnet moderna språk. Engelska och svenska som andraspråk är kärnämnen.

I det individuella programmets verksamhetsträning finns kursen kommunikation och socialt samspel. I programmets yrkesträning finns, bland de gemensamma kurserna, kursen svenska (alltså inte svenska som andraspråk). Engelska är en valbar kurs i yrkesträning.

En elev som studerar i ett nationellt eller specialutformat program kan läsa svenska som andraspråk som kärnämne i stället för svenska. En sådan elev kan läsa svenska på tid för individuellt val.

Modersmålsundervisning och svenska som andraspråk kan förekomma som individuellt val. Föreskrifterna om modersmålsundervisning i gymnasieförordningen skall tillämpas i gymnasiesärskolan.

5 Diskussion och slutsatser

5.1 Stora krav på kommuner och skolor

Utbildning för nyanlända elever är svår att planera. Nyanlända elever kan vara asylsökande m.fl., flyktingar²¹ eller andra invandrare, t.ex. anhöriga eller EU/EES-medborgare. Elever kommer till kommunen och skolan vid olika tider under året, ofta mitt under läsåret och terminen. Skolan behöver därför ha ett flexibelt mottagande och beredskap att möta och utbilda elever med mycket olika förutsättningar och behov. Skolan har dock sällan möjlighet att i god tid förbereda utbildningen för varje elev. Mottagandet ställer därför stora krav på skolans förmåga att anpassa verksamheten till individuella elevers behov. En konsekvens är ofta att elevens behov av kunskaper i svenska avgör var och hur eleven till att börja med får sin utbildning, inte elevens individuella förutsättningar, behov och studiemål.

Små kommuner i glesbygd kan ha speciella svårigheter när det gäller tillgången till utbildade lärare i elevens modersmål och till den kompetens som krävs för att ex-

²¹ eller tillhöra någon annan grupp för vilken kommunen får statlig schablonersättning (se bilagan, avsnitt 7)

empelvis utbilda nyanlända ungdomar som aldrig har gått i skolan och inte kan läsa och skriva på sitt modersmål.

Skolan är en viktig del i nyanlända barns och ungdomars introduktion till vardags-, samhälls- och arbetsliv i Sverige. Enligt rapporten *Kvalitet inom IV* från Myndigheten för skolutveckling skall introduktionen hjälpa de unga att hitta sin väg in i livet i Sverige och utgå från en individuell bedömning av behov och intressen. Bland annat skall barnen och ungdomarna delta i och ges förutsättningar att tillgodogöra sig verksamhet i förskola, grundskola och gymnasieskola. I de flesta kommuner visar sig kommunal introduktion, enligt rapporten, vara detsamma som skolintroduktion. Ofta får skolan ta hela ansvaret för barns och ungas introduktion även om de har behov som faller utanför skolans ansvarsområde.

”Trots att skolan ofta spelar en avgörande roll i den kommunala introduktionen medverkar skolan sällan vid upprättande av introduktionsplaner.” (Myndigheten för skolutveckling, 2006 a)

5.2 Vilka är de nyanlända eleverna

5.2.1 Olika bakgrund och förutsättningar

Elever som är nyanlända är mycket olika varandra, de har olika levnadsvillkor, erfarenheter, ålder och kunskaper. De har därmed olika utbildningsbehov och behov av annat stöd. Ju äldre eleverna är när de kommer till Sverige desto större kan olikheterna mellan dem vara. Det som de nyanlända eleverna har gemensamt är att de inte behärskar det svenska språket och att de har brutit upp från det sammanhang där de tidigare levte.

De nyanlända eleverna finns i Sverige av olika skäl och de lever här under mycket olika villkor bland annat vad gäller möjligheterna att stanna i landet. I skolan finns nyanlända elever vars föräldrar kommit till landet för att arbeta, studera eller forska, som anhöriga eller som flyktingar. I gruppen ingår även asylsökande barn samt de ”gömnda” barn som tas emot i skolan (avsnitt 4.1.6). Elever som är asylsökande eller flyktingar med uppehållstillstånd har ibland kommit till landet ensamma och lever här utan sin ursprungliga familj.

Eleven kan ha kommit till Sverige tillsammans med sin familj via en väl planerad migration. Eleven kan också ha anlänt till landet efter en dramatisk flykt där eleven inte alltid har haft möjlighet att förstå bakgrunden till vad som skett. Vissa elever har mycket svåra, traumatiska och stressande upplevelser bakom sig.

Elevens familj kan vara väl etablerad i Sverige eller leva under osäkra förhållanden, kan befinna sig i ett nätverk av vänner och släktingar i Sverige men kan också leva utan egna släktingar i landet och utan informella nätverk. Elevens upplevelser före ankomsten till Sverige liksom familjens möjligheter att stanna i landet påverkar naturligtvis studiesituationen.

Elevers skolbakgrund varierar också. Elever kan ha gedigna skolerfarenheter från andra länder och ha med sig kunskaper som mycket väl motsvarar dem som jämn-

åriga barn utvecklar i den svenska skolan. Vissa nyanlända elever har aldrig fått möjlighet att gå i skolan eller har en tidigare skolgång som är mycket splittrad. De elever som har skolerfarenheter har oftast dessa från skolor med en delvis annan syn på vad kunskaper är och hur man lär sig än den som dominerar i den svenska skolan. Olikheterna gäller ofta också förväntningarna på lärares och elevers roller.

På samma sätt som övriga elever i skolan kan nyanlända elever komma från hem med stark eller svag utbildningstradition. Deras föräldrar kan vara hög- eller kortutbildade och kan värdera utbildning på olika sätt.

Det eller de språk eleven behärskar vid ankomsten till Sverige har också betydelse för elevens lärande. Eleven talar ett eller flera språk och har varierande förmåga att läsa och skriva. Ibland har eleven gått i en skola där undervisningen bedrivits på ett annat språk än elevens modersmål. Elevens modersmål kan ha en struktur som är mycket olik det svenska språkets men modersmålet kan också vara närbesläktat med svenska. En elev som behärskar exempelvis tyska lär sig i regel svenska snabbare än om elevens modersmål är kantonesiska.

Olika språks skriftsystem skiljer sig åt. Det finns flera olika alfabetiska skriftsystem där varje tecken i princip motsvarar ett fonem (betydelseskiljande språkljud). I andra skriftsystem motsvaras ett tecken av en stavelse eller ett ord. Vissa språk saknar i stor utsträckning litteratur och skrivna källor. Det kan t.ex. vara språk där konventioner för skrift utarbetats under senare tid. Om eleven har lärt sig läsa och skriva på sitt tidigare ”skolspråk” är dessa kunskaper i hög grad generaliserbara även om språket har ett annat skriftsystem än det latinska alfabetet.

De elever som kommer under grundskoletiden eller i gymnasial ålder utan att ha lärt sig läsa och skriva har speciella utbildningsbehov.

5.2.2 Olika definitioner i rapporter och statistikuppföljning

I denna rapport definierar Skolverket nyanlända elever som elever inte har svenska som modersmål och inte heller behärskar det svenska språket och som anländer nära skolstarten eller under sin skoltid i grundskolan, gymnasieskolan eller motsvarande skolformer.

I samband med utvecklingen av en strategi för utbildning av nyanlända elever använder Myndigheten för skolutveckling följande definition: Barn och ungdomar som börjat i svensk grund- eller gymnasieskola 0 – 3 år efter sin ankomst till Sverige.

Skolverket och Myndigheten för skolutveckling särskiljer även andra grupper där nyanlända elever ingår: elever med utländsk bakgrund och elever födda utomlands. I Skolverkets statistikuppföljning förekommer gruppen *elever med utländsk bakgrund* och undergruppen *elever födda utomlands*. Skolverkets rapport *Utbildningsresultat, Riksnivå* (Skolverket, 2007 a) innehåller även en redovisning av resultat från grundskolan för elever som kommit till Sverige före respektive efter skolstart.

Myndigheten för skolutveckling använder begreppet *sent anlända elever* i rapporten *Vid sidan av eller mitt i?* (2005 a). Sent anlända elever definieras av Myndigheten för

skolutveckling som de elever som, när de kommer till Sverige, påbörjar något av grundskolans fyra sista år eller börjar direkt i gymnasieskolan. Beteckningen sent anlända elever är alltså ett snävare begrepp än nyanlända elever och omfattar inte elever som nyligen anlänt och då påbörjat något av grundskolans tidigare år.

En stor del, men inte alla, av eleverna i gruppen elever födda utomlands är även nyanlända enligt definitionen ovan. Elever som är födda utomlands men inte betraktas som nyanlända i detta sammanhang är exempelvis elever som har svenska som modersmål men har levt utomlands eller elever som kommit till Sverige som nyfödda eller under sina första levnadsår.

5.3 Övergripande målsättning

Kommunen och skolan behöver utveckla arbetssätt som möter de nyanlända elevernas olika behov på ett sådant sätt att de så snabbt som möjligt kan delta i och tillgodogöra sig ”vanlig” undervisning. Skolan behöver därvid möta elevens individuella erfarenheter, kunskaper och behov och både ge eleven det speciella stöd han eller hon kan behöva och anpassa den vanliga undervisningen så att den möter även dessa elevers behov.

Enligt Skolverkets allmänna råd för kvalitetsredovisning bör kommunen och skolan, inom de områden som tas upp i kvalitetsredovisningen, redovisa situationen för barn och elever med annat modersmål än svenska. Det gäller särskilt bl.a. barn och ungdomar som nyligen anlänt till Sverige (se ovan, avsnitt 4.2.4 ovan).

Utbildningen för nyanlända elever måste genomföras på ett rättssäkert och likvärdigt sätt. Eleverna måste exempelvis få tillgång till utbildning och de individuella planer, åtgärdsprogram och individuella utvecklingsplaner eller individuella studieplaner de har rätt till. (se avsnitt 4.2.3).

I läroplanerna knyts skollagens krav på likvärdighet till utbildningarnas mål. Det innebär att skolan har ett ansvar för att ge eleverna likvärdiga möjligheter att nå målen. En förutsättning är en god kännedom om målen samt att målen används vid planering, genomförande och uppföljning av arbetet. Detta har stor betydelse för nyanlända elever eftersom deras förutsättningar att nå målen delvis är annorlunda än för elever som behärskar svenska språket och har gått i svensk förskola.

5.4 Konsekvenser av förberedelseklasser och IVIK

5.4.1 Olika aspekter

Förberedelseklasser och IVIK (se bilagan, avsnitt 2 och 3) får konsekvenser både för den enskilde eleven och för övriga delar av skolan. I detta avsnitt diskuteras dessa grupper eller klasser ur olika perspektiv: anpassningen till elevens omedelbara behov, utbildningens inramning och klassifikation samt konsekvenser av detta för elevens möjlighet att tolka krav, förväntningar och mål. Vidare diskuteras om dessa särskiljande grupper bidrar till att bibehålla icke inkluderande verksamhet i övriga delar av skolan. Ytterligare en aspekt är att utbildningen ofta blir en tvingande form

som används för alla nyanlända elever, även dem som har andra förutsättningar och behov.

5.4.2 För- och nackdelar med liten grupp

De elever som placeras i förberedelseklass eller IVIK skiljs från övriga elever och placeras alltså i speciella grupper för elever som inte behärskar det svenska språket. Elever hamnar därmed i ett slags pedagogisk karantän där de i första hand skall utveckla sina kunskaper i svenska (se bilagan). Genom avskildheten blir det språkliga inflödet avgränsat, begripligt och anpassat till elevens omedelbara behov. Samtidigt innebär utbildningsformen att eleven befinner sig utanför en ”normal” skolsituation. I ”vanliga” klasser har elever tillgång till en bred social samvaro samt till lärande och kognitiva utmaningar inom flera olika kunskapsområden.

5.4.3 Inramning och klassifikation

Begreppen inramning och klassifikation används ofta för att beskriva utbildningens struktur och innehåll. Inramning rör makt över vad som sker och tydlighet i strukturen. När inramningen är stark innebär det att verksamheten är tydlig och styrd. I länder där kursplanerna på ett detaljerat sätt reglerar stoff och arbetsätt är alltså inramningen mycket stark. När eleverna har större kontroll och kan påverka innehåll, arbetsätt, studietakt och krav är inramningen svagare.

Klassifikation är uppdelningen av utbildningens innehåll i olika kunskapsområden eller ämnen. När gränserna mellan olika skolämnen är tydliga, t.ex. genom att olika lärare har ansvar och undervisningen i olika ämnen sker vid bestämda tider under veckan, är klassifikationen stark. När en ”klasslärare” har ansvaret för större delen av elevens studier och arbetsättet är tematiskt eller ämnesintegrerat är alltså klassifikationen svagare.

Verksamheten i förberedelseklasser och IVIK, som i regel sker i mindre grupper, har oftast en svagare inramning och klassifikation än utbildningen i ”vanliga” klasser i grundskolan och i nationella och specialutformade program i gymnasieskolan. De nyanlända eleverna kommer inte sällan från skolor i andra länder där både inramning och klassifikation är stark.

Även när de nyanlända eleverna, efter en period i förberedelseklass eller IVIK, kan studera i ”vanliga” klasser i grund- eller gymnasieskola kan de känna sig främmande för skolans struktur, värderingar och arbetsätt. Meta Cederberg har intervjuat några unga kvinnor som varit nyanlända och kommit till grundskolans senare år eller gymnasieskolan och som klarat sina studier i den svenska skolan bra. Dessa kvinnor mötte dock här andra arbetsformer än de varit vana vid, ”*en osynlig pedagogik med svag inramning*”. Eleverna förväntades själva tolka ”*dolda krav och förväntningar på betyget och prestationer i klassrummet*” (Cederberg, 2006).

5.4.4 Behov av kognitiva utmaningar

I utbildning i separata grupper i grundskolans förberedelseklasser och gymnasieskolans IVIK uppstår lätt problem när det gäller att möta de nyanlända eleverna med höga förväntningar och kognitiva utmaningar. De elever som gått i skolan i andra

länder i lika många år som jämnåriga kamrater som vuxit upp i Sverige, är vana vid att i skolan möta utmaningar samt utveckla sina kunskaper och sitt tänkande inom olika ämnen. När dessa nyanlända elever studerar i förberedelseklass eller IVIK i Sverige fokuseras utvecklingen av kunskaperna i det svenska språket.

Eleven är oftast nybörjare och har svårt att göra sig förstådd på svenska och förstå svenska i tal och skrift. Kenneth Hyltenstam har i en artikel med den talande rubriken *Att återerövra sin mänsklighet* belyst hur begränsad kommunikationsförmågan på det nya språket är (Hyltenstam, 1997). Självkänslan påverkas när eleven inte språkligt kan uttrycka sina erfarenheter och sin personlighet. Seija Wellros uttrycker detta drastiskt: ”... man känner sig dagligen intellektuellt degraderad och infantiliserad” (Wellros, 2004).

För eleven som huvudsakligen måste ägna sig åt att lära sig svenska innebär situationen att kunskaperna i det egna språket och i olika ämnen knappast är synliga. De nyanlända eleverna får till att börja med ingen möjlighet att vidareutveckla sina kunskaper i andra ämnen. Skolan bryr sig inte alltid om att ta reda på vad elever redan kan i skolans olika ämnen och elevens breda lärande i olika ämnen avstannar under en period som kan vara i flera år.

Att lära sig ett nytt språk är naturligtvis ett intensivt arbete för eleven och innehåller i sig utmaningar av olika slag men eleven behöver också uppleva att ämneskunskaperna är synliga för skolan. Eleven behöver dessutom få möjlighet att vidareutveckla sina kunskaper i skolans olika ämnen.

5.4.5 Alibi för att inte förändra

När elever som inte behärskar det svenska språket sätts i särskilda grupper eller klasser får detta konsekvenser inte endast för individen utan även för utvecklingen av skolans ”vanliga” undervisning. I rapporten *Kvalitet inom IV – hela skolans ansvar* (Myndigheten för skolutveckling, 2006 a) framhålls att gymnasieskolans individuella program har fungerat som alibi för de nationella programmen att inte erbjuda en tillräckligt individanpassad utbildning. Detta resonemang kan vara relevant för en stor del av den utbildning som nyanlända elever får. IVIK är en del av det individuella programmet. Grundskolans förberedelseklasser ger på motsvarande sätt grundskolan alibi för att inte, i vanliga klasser, i högre grad möta nyanländas behov. I både IVIK och förberedelseklass är det viktigaste målet att eleven når en viss språkförmåga och därmed kvalificerar sig för den vanliga utbildningen. Som nämnts (se bilagan, avsnitt 5, ”Övergång från förberedelseklass och IVIK”) finns ofta ett motstånd från skolans övriga lärare mot att ta emot elever från förberedelseklasser och IVIK eftersom man inte anser att eleverna har tillräckliga kunskaper. Inkludering av nyanlända elever ställer dock stora krav på personalens kompetens, flexibilitet och samarbetsförmåga, på resurser samt på god ledning av verksamheten. En förutsättning är att elevens individuella utbildningsbehov kan beaktas.

Om skolorna i högre grad strävade efter att inkludera nyanlända elever, att anpassa den ”vanliga” utbildningen även till dessa elevers behov och att i anslutning till klassundervisningen ge dem det stöd de behöver, skulle detta innebära att skolans

utbildning blev mera flexibel. Detta gynnar alla elever. När nyanlända elever inkluderas får skolan en organisation som motverkar diskriminering och utanförskap.

Under rubriken ”*Identiteter i spel*” diskuterar Kerstin von Brömssen bl.a. förhållandet mellan en mångkulturell undervisning och majoritetens utbildningsnorm. Hon påpekar att ”*flera olika utbildningsvetenskapliga studier pekar på en reproduktion av monokulturalitet i skolan*”. En monokulturell utbildning ”*innebär att en stor del av elevernas erfarenheter, behov och uttryck exkluderas och marginaliseras*.” Mångkulturell undervisning uppfattas dock ofta som utbildning för invandrare och andra marginaliserade grupper och betraktas som riktad till elever med brister eller särskilda behov. Denna utbildning ses då som avvikande från majoritetens utbildningsnorm (von Brömssen, 2006).

I *Språkboken – en antologi om språkundervisning och språkinläring* (Skolverket, 2001) finns under rubriken *Kultur, interkulturalitet och flerspråkighet* flera olika artiklar som bl.a. belyser vilka kunskaper läraren behöver för att kunna undervisa och handleda i det flerspråkiga klassrummet.

5.4.6 Behov av individuella lösningar

En grundläggande fråga är om eleven bäst utvecklar de speciella kunskaper, i detta fall bland annat kunskaper i svenska språket, som han eller hon behöver, i relativ isolering eller i ett mera ”normalt” och inkluderande sammanhang. Lär sig eleven bäst genom att koncentrerat och isolerat arbeta med språket eller genom att utveckla språket integrerat med lärande i olika ämnen? Hur kan eleven så snabbt som möjligt utveckla även ämneskunskaperna? Dessa frågor har olika svar för olika elever och i olika situationer. För varje enskild elev måste skolan, tillsammans med eleven, hitta en god individuellt lösning. Som framgår av bilagan till denna rapport använder skolorna inte sällan olika fasta organisatoriska modeller och den utbildning den nyanlända eleven får beror på vilken modell kommunen valt snarare än på vad som är bäst för den enskilde.

En nyanserad diskussion av fördelar och nackdelar med förberedelseklasser och IVIK finns i rapporten *Vid sidan av eller mitt i?*. En slutsats i rapporten är att det behövs flera olika studiealternativ.

”Möjligheter ska finnas att både direktintegrera elever i ordinarie klasser och anordna förberedelseklasser/IVIK.” (Myndigheten för skolutveckling, 2005 a)

Undervisningen måste, enligt rapporten, utformas utifrån elevens behov, sociokulturella bakgrund, skolhistoria och kunskaper/intressen och det är viktigt att skolan försöker bygga på elevernas tidigare kunskaper och bakgrund, istället för att bara kompensera elevernas brister.

5.4.7 Individuell planering och olika studiealternativ

Tillsammans med eleven och elevens vårdnadshavare bör läraren och skolan planera den första periodens undervisning. Innehållet bör vara relevant för eleven, prio-

ritera elevens omedelbara behov och underlätta en snabb övergång till ”normalisering”.

Utbildningen för elever som är nyanlända i slutet av grundskolan eller i gymnasial ålder kan inte alltid syfta till att ge kunskaper som motsvarar allt som elever vanligen tillägnar sig under hela grundskoletiden. Inspektionsbesök i förberedelseklasser och IVIK visar exempelvis att det inte är ovanligt att mycket stor vikt läggs vid kulturkunskap i vid bemärkelse på bekostnad av grundläggande kommunikationsförmåga och svenska beteckningar för centrala begrepp i olika ämnen. Det förekommer exempelvis att elever i IVIK, oavsett studiemål och individuella förutsättningar, studerar svenska folksagor med ett ålderdomligt språk. Det är i regel, till att börja med, viktigare för eleven att snabbt komma vidare i sin utbildning än att fördjupa sig i gamla svenska seder och bruk.

5.5 Hälsoperspektiv och psykosocialt stöd

Alla nyanlända elever har varit med om något slags uppbrott och de lever i ett för dem ”nytt” land där de till att börja med inte behärskar språket. Många av de nyanlända eleverna har svåra upplevelser bakom sig och många lever i en mycket otrugg situation. Dessa elever har under sin skoltid i varierade grad behov av olika slags psykosocialt stöd.

I Meta Cederbergs avhandling intervjuas några unga kvinnor som klarat sig bra i gymnasieskolan. De har alla kommit till Sverige som flyktingar och flera av dem berättar om krisreaktioner och depressiva tillstånd. Skolan har dock inte givit dem hjälp att hantera detta. De flesta kvinnorna har kommit från länder i krig men ingen av dem har erbjudits psykologiskt eller kurativt stöd (Cederberg, 2006).

Asylsökande barn lever i stor osäkerhet om sin framtid. Slutrapporten av nationella samordnaren för barn i asylprocessen med uppgivenhetssymtom: *Asylsökande barn med uppgivenhetssymtom – ett svenskt fenomen åren 2001 – 2006* (SOU 2006:114) betonar betydelsen av konstruktiv samverkan, både som en förebyggande och hälsofrämjande strategi för att ge stöd, vård och omsorg när asylsökande barn utvecklat psykisk ohälsa. Rapporten beskriver situationen med ett mycket stort antal aktörer kring utsatta asylsökande barn och familjer i Sverige. Att förstå de olika aktörernas uppdrag är inte bara komplicerat för de samverkande myndigheterna utan i synnerhet också för barnet och föräldrarna. Rapporten betonar betydelsen av kunskaper om de samverkande myndigheternas olika uppdrag i förhållande till de asylsökande. Migrationsverket har det övergripande ansvaret för mottagande, boende och uppehälle under asylprocessen, och är därför en central myndighet för den asylsökande. Migrationsverket kan bidra med att klargöra gränsdragningar i ansvar mellan myndigheter utifrån de regelsystem som gäller för asylsökande, både avseende mottagandet och asylprövningen. Erfarenheten visar, enligt rapporten, att osäkerheten om formellt ansvar försvårar samverkan och kan skapa konflikter mellan myndigheterna. Detta riskerar ytterst att drabba dem samverkan skall hjälpa – barnen och föräldrarna. (SOU 2006:114)

I den nämnda slutrapporten betonas att samhället har samma ansvar för att förebygga psykisk ohälsa och att samverka kring utsatta asylsökande barn som för barn som är bosatta i landet. De praktiska förutsättningarna är emellertid annorlunda utifrån barnens och föräldrarnas status som asylsökande. Skolan har en speciell roll i samverkan för att stödja barnen eftersom de flesta av barnen deltar i skolan. Skolans personal får genom sin kontinuerliga kontakt med barnet en god kunskap om hur barnet mår och fungerar i vardagen. Det är en viktig förutsättning för att tidigt kunna se och uppmärksamma tecken på ohälsa.

Skolan har mycket stor betydelse för asylsökande barn och kan ”*som ingen annan verksamhet*” främja barns hälsa och bidra till att förebygga att asylsökande barn utvecklar allvarlig psykisk ohälsa, med i värsta fall uppgivenhet, apati och omfattande svårigheter att fungera i skolan och i hemmet. Detta betonas i informationsskriften ”*Skolan är det bästa jag har!*” *Om skolans betydelse för asylsökande barns hälsa* (Nationella samordnaren för barn i asylprocessen med uppgivenhetssyndrom i samarbete med Skolverket, Myndigheten för skolutveckling och Sveriges kommuner och landsting, 2005). För det asylsökande barnet är skolan en vardaglig och ”normal” plats. Det är barnets egen arena, som när den är anpassad till barnets förutsättningar och behov kan vara en läkande kraft i sig. Utifrån den asylsökande familjens osäkra situation är en förtroendefull relation mellan skolan och föräldrarna ovärderlig för barnet, föräldrarna och skolan. Skolan blir på så sätt ett indirekt stöd för hela familjen.

Integrationsverket har, i rapporten *Nyanländ efter flera år?*, redovisat intervjuer med barnfamiljer som fått uppehållstillstånd efter att ha vistats i Sverige under lång tid. Ensamhet och isolering återkommer i berättelserna om informanternas barn. De flesta barnen har tagits ur skolan eller inte kunnat börja skolan på grund av familjens livssituation. Flera föräldrar oroar sig över barnens skolgång som blivit avbruten. De vuxna är bekymrade och känner sig som dåliga föräldrar även när skolsituationen för barnen har förbättrats och det tycks gå bra för dem. De vuxna känner, enligt rapporten, skuld eftersom de inte har kunnat erbjuda ”normala” uppväxtvillkor. (Integrationsverket, 2007)

Ytterligare en aspekt, utifrån ett hälsoperspektiv, är att nyanlända elever kan ha dolda funktionshinder av olika slag. Nyanlända elever har som nämnts mycket olika bakgrund. De elever som kommer från länder som är i krig har ofta inte haft tillgång till hälsoundersökning, kompensatoriska hjälpmedel och vård. Det är bland annat därför av stor vikt att alla nyanlända elever får tillgång till hälsoundersökning²². Eleven och elevens vårdnadshavare kan vara omedvetna om exempelvis lindriga syn- eller hörselnedsättningar men dessa kan ha stor betydelse för elevens möjligheter att lära.

²² Enligt en överenskommelse mellan staten (Utrikesdepartementet) och Sveriges kommuner och landsting skall landstinget erbjuda samtliga asylsökande ett hälsosamtal (se SOU 2006:114, sid 55).

I rapporten *Kvalitet inom IV – hela skolans ansvar* betonar Myndigheten för skolutveckling (2006 a) det salutogena²³ perspektivet vilket innebär att skolan bör stäva efter begriplighet, hanterbarhet och meningsfullhet och betona vad eleverna faktiskt kan, inte i första hand vad de saknar.

5.6 Kartläggning av elevens kunskaper och utbildningsbehov m.m.

5.6.1 Elevens olika kunskaper

Om eleven så snabbt som möjligt skall kunna utveckla sitt allsidiga lärande i skolan i Sverige krävs, som nämnts, att eleven kan använda och vidareutveckla de kunskaper som han eller hon bär med sig. Kunskaperna har utvecklats på elevens modersmål eller skolspråk. Modersmålsundervisningen och studiehandledningen på modersmål bör även ha syftet att kartlägga och dokumentera dessa kunskaper samt att utveckla dem. När ämnesläraren vet vad, inom ämnet, som eleven behärskar kan läraren möta elevens individuella behov och stödja utvecklingen av kunskaperna även på det svenska språket. Med utgångspunkt från elevens behov av att nå skolans mål behöver elevens individuella och allsidiga utbildningsbehov beskrivas.

Tabell 1: Den nyanlända elevens kunskaper, exempel på områden

i svenska språket	om liv och skola i Sverige	svenska beteckningar i olika ämnen	om liv och skola i ett annat land	i läsning och skrivning på modersmålet	i olika skolämnen

Staplarna ovan illustrerar kunskapsområden som behöver kartläggas om utbildningen i skolan skall kunna möta elevens behov av kunskapsutveckling. För olika individer har staplarna olika innehåll och omfattning.

De två staplarna längst till höger representerar kunskaper som i olika grad är generaliserbara. Eleven kan använda sin förmåga att läsa och skriva på modersmålet när han eller hon lär sig läsa och skriva svenska. Kunskaper i läsning och skrivning liksom teoretiska kunskaper är generaliserbara och de kunskaper som eleven har på

²³ salutogen, hälsofrämjande, om omständigheter som bidrar till att personer är vid god hälsa trots att de har varit eller är utsatta för avsevärda och potentiellt sjukdomsframkallande biologiska eller psykosociala stressorer. Källa: Nationalencyklopedin.

sitt modersmål eller ”skolspråk” går ofta att överföra till svenska. Den generaliserbara läs- och skrivförmågan gäller även för elever som lärt sig läsa och skriva med ett helt annat skriftsystem än det latinska alfabetet (Ovando, C., & Collier, V. 1985). När det gäller dessa generaliserbara kunskaper talar Jim Cummins om CUP, common underlying proficiency (Cummins, 1983).

På motsvarande sätt är de kunskaper generaliserbara som elever har inom skolans olika ämnen. Elevens olika ämneskunskaper är en tillgång vid de fortsatta studierna, men kunskaperna måste synliggöras och dokumenteras. Det är betydelsefullt både vad eleven kan och hur eleven har lärt sig. I den svenska skolan är tillämpningen av kunskaperna viktig medan andra skolsystem ibland i högre grad betonar teoretiska kunskaper och faktakunskaper. Det kan till exempel få till följd att nyanlända elever som är duktiga i engelska är ovana vid att använda språket för muntlig och skriftlig kommunikation särskilt i mera informella sammanhang. Andra elever kan ha goda teoretiska naturvetenskapliga kunskaper men vara ovana vid ett laborativt arbetsätt. Ibland är nyanlända elever ovana vid att samarbeta i grupp, att planera sitt arbete och att söka information (Cederberg, 2006).

Lärare behöver veta om eleven förstår centrala begrepp och teorier inom ämnet men inte kan svenska eller om han eller hon aldrig har mött begreppen. Det är naturligtvis mycket svårare att både utveckla förståelse för ett nytt begrepp och lära sig den svenska beteckningen. Skolans verksamhet bör bilda en brygga som gör det möjligt för eleven att utveckla sitt kunnande även när kunskaperna i svenska är bristfälliga. Detta gäller både de elever som från sitt hemland har goda ämneskunskaper och de som har kunskapsluckor.

5.6.2 Individuell planering, validering och prövning

Som nämnts är nyanlända elever en mycket heterogen grupp. Varje elev har individuella erfarenheter, förutsättningar och utbildningsbehov. Nyanlända elever har därför mycket stora behov av tydliga individuella planer som används aktivt och som revideras ofta. Eftersom nyanlända elever saknar kunskaper i det svenska språket har de i skollagens och förordningarnas mening behov av särskilda stödåtgärder. Som framgår av bilagan, avsnitt 7 (*”Planer för eleven”*) förekommer det att skolan inte upprättar individuella planer för nyanlända elever förrän eleverna börjar studera i ”vanlig” klass i grundskolan eller i PRIV eller ett nationellt eller specialutformat program i gymnasieskolan. Individuell studieplanering förutsätter att både elev och skola kan beskriva elevens kunskaper och utvecklingsbehov (se avsnitt 4.3.6, *”Bedömning av kunskaper”*).

Termen validering förekommer i första hand inom vuxenutbildningen och finns inte som begrepp i författningarna för grundskolan och gymnasieskolan samt därmed motsvarande skolformer. Nyanlända elever behöver dock få sina kunskaper validerade. I departementsskrivelsen *Validering m.m. - fortsatt utveckling av vuxnas lärande* (Ds:2003:23) definieras begreppet validering som en process som innebär en strukturerad bedömning, värdering, dokumentation och ett erkännande av kunskaper och kompetens som en person besitter oberoende av hur de förvärvats.

Enligt departementsskrivelsen bör validering bli aktuell främst i tre sammanhang:

- som ett led i en pågående utbildning i syfte att klarlägga kunskapsnivån, anpassa innehållet i och/eller förkorta studietiden för den enskilde,
- i anslutning till vägledning för att definiera utgångsnivå för vidare studier samt
- för att dokumentera faktiska kunskaper och färdigheter inför ansökan om anställning eller i samband med personalutveckling på arbetsplatsen. (Ds:2003:23)

För nyanlända elever i grund- och gymnasieskola och motsvarande skolformer bör validering vara aktuell i det första, men även i det andra av de sammanhang som nämns ovan.

Elevers rätt att göra provning i grundskolans ämnen och i nationella kurser i gymnasieskolan bör även uppmärksammas när sent anlända elevers studier planeras.

5.6.3 Själbedömning

Den obligatoriska skolan skall, enligt Lpo 94, sträva efter att varje elev utvecklar förmågan att själv bedöma sina resultat och ställa egen och andras bedömning i relation till de egna arbetsprestationerna och förutsättningarna (se avsnitt 4.3.6). Själbedömning och arbete med elevens portfolio förekommer i många klasser i grundskolans ”vanliga” utbildning.

Ett exempel på ett ambitiöst verktyg för självbedömning i språk är Europarådets Europeiska språkportfolio. Europeisk språkportfolio refererar till Europarådets sex generella språknivåer, Common European Framework of Reference (CEFR) (se www.coe.int). (CEFR har i första hand utvecklats för att beskriva vuxnas språkkunskaper och gäller andraspråk eller främmande språk, inte modersmål.) De av de asylsökande eleverna som inte kommer att stanna i Sverige kan komma att ha särskild nytta av att ha fått sina språkkunskaper beskrivna på ett sätt som kan förstås och accepteras i andra länder.

På webbsidan för Myndigheten för skolutveckling (www.skolutveckling.se, 2007) finns en svensk version av Europeisk språkportfolio för elever som är 6–11 år och 12–16 år. Delar av detta material skulle kunna översättas till flera språk för att kunna användas för nyanlända elever.

5.6.4 Behov av bedömnings- och självbedömningsmaterial

För grundskolans övriga ämnen (förutom språken) och några av gymnasieskolans kärnämnen exempelvis engelska A, matematik A, naturkunskap A, religionskunskap A och samhällskunskap A skulle enkelt bedömnings- och självbedömningsmaterial behöva utvecklas för att beskriva elevens kunskaper och behov av lärande inom ämnet eller kursen. Nyanlända elever, särskilt de som kommer under grundskolans senare del och i gymnasial ålder skulle ha stor nytta av ett material som på deras modersmål enkelt hjälper dem att beskriva och bedöma sina kunskaper i olika äm-

nen. Även modersmåslärare skulle kunna använda sådant material för att översiktligt validera elevens allsidiga kunskaper.

5.7 Språkfrågor

I detta avsnitt om språkfrågor behandlas några olika aspekter av språkkursplanerna. Dessutom diskuteras forskningens syn på modersmålets betydelse och svenska som andraspråk. Modersmålsämnets olika roller redovisas liksom pedagogiska frågor kring svenska som andraspråk och språkutvecklande ämnesutbildning.

Nyanlända elever har, som nämnts tidigare, redan utvecklat sitt modersmål och har ofta även kunskaper i ytterligare ett språk. För individen och samhället är dessa kunskaper en stor tillgång. Eleven behöver få möjlighet att vidareutveckla språkkunskaperna. En förutsättning är att kunskaperna kartläggs och dokumenteras.

I grundskolan och gymnasieskolan samt därmed motsvarande skolformer har de olika språken olika ställning. Skollag och förordningar reglerar elevens tillgång till undervisning och betygen i språkämnena och språkkurser tillmäts olika värde när eleven söker sig vidare till högre studier. Exempelvis krävs betyg i svenska eller svenska som andraspråk och engelska för behörighet till gymnasieskolans nationella och specialutformade program. I avsnitt 4.4 ovan finns en översiktlig genomgång av möjligheterna att studera olika språk i de olika skolformerna.

Den grund som kategoriindelningen av språk bygger på, vad gäller elevens relation till språket, håller dock på att luckras upp. Allt fler elever är flerspråkiga och lär sig flera språk informellt. De har erfarenheter och kunskaper som gör att de renodlade kategorierna inte stämmer. Elever kan mycket väl ha två eller till och med fler modersmål. Elevens "andraspråk" kan därmed vara det tredje eller fjärde språket eleven lär sig. Språkkunskaperna har också olika karaktär. Individens ordförråd utvecklas i olika områden eller domäner för olika språk beroende på hur och när språket används.

Sabine Gruber har i studien *Från "barn till nya medborgare" till "elever med invandrarbakgrund"* bland annat analyserat förhållningssättet till språk i förarbeten till läroplanerna. De språk som kategoriseras som internationella språk har i förarbetena sin orientering ut mot världen, medan de språk som kategoriseras som modersmål har sin orientering mot ett kulturellt hem och rötter. De olika språkdiskursernas budskap kan tolkas som att det för invandrarelever främst är angeläget att via modersmålsundervisningen skaffa sig kunskap om sin egen kulturella tillhörighet. För svenska elever framstår språkundervisningen däremot som ett angeläget redskap för att nå framgång på en internationell arbetsmarknad (Gruber, 2001).

5.7.1 Kursplaner i språk

Olika grupper av språkkursplaner

Elever som är nyanlända har behov av att lära sig svenska som ett andraspråk så att de fullt ut kan delta utbildningen i olika ämnen i grundskolan och gymnasieskolan samt därmed motsvarande skolformer. Nyanlända elever har samtidigt med sig

språkkunskaper i modersmålet och ofta även i ytterligare språk. Kursplanerna i språk utgör ram för lärande och bedömning av kunskaperna. Planerna har olika innehåll och språkämnen har olika roller i skolan. Utgångspunkterna är elevens relation till språket och betydelsen av kunskaperna i språket för individen och samhället.

Kursplanerna i språk kan grupperas med utgångspunkt från språkets ställning i skolan, elevens relation till språket och lärande av språket samt från språkets ställning i samhället.

De kursplaner som behandlas är de som gäller när rapporten skrivs, dvs. vårterminen 2007. Kursplanerna finns publicerade i Skolverkets författningssamling (SKOLFS) som också finns tillgänglig på www.Skolverket.se.

Tabell 2: Kursplaner i språk

Kategorier av språkkursplaner	Elevens relation till språket	Språket i samhället i Sverige
Svenska	Modersmål	Majoritetsspråk och "skolspråk"
Svenska som andraspråk	Andraspråk	Majoritetsspråk och "skolspråk"
Modersmål	Modersmål	Minoritetsspråk i samhället i Sverige
Engelska	Främmande språk	Främmande språk men med mycket stark ställning i Sverige, ofta internationellt kommunikationsspråk
Moderna språk	Främmande språk	Främmande språk

Översikten omfattar inte språkämnet teckenspråk för hörande och inte heller klassiska språk. Andraspråk är enligt Nationalencyklopedin språk som lärs in sedan individen helt eller delvis tillägnat sig sitt förstaspråk (modersmål) och vars inläring äger rum i en miljö där språket används i naturlig kommunikation. Främmande språk är (enligt NE) språk som lärs in i en miljö där det inte naturligt hör hemma. Samma språk, exempelvis arabiska eller japanska, kan studeras som modersmål eller som modernt språk.

Språkämnets syfte och roll

Analysen nedan omfattar grundskolans språkkursplaner. Utgångspunkt är kursplanernas textavsnitt under rubriken "Ämnets syfte och roll i utbildningen".

Tabell 3: Ämnets syfte och roll i utbildningen, några aspekter

Kategorier av språkkursplaner	Betydelse av kunskaperna för individens personliga trygghet och utveckling	Betydelse av kunskaperna för individens studier och lärande	Betydelse av kunskaperna för individens arbetsliv och sociala kontakter
Svenska	Stor	Mycket stor	Uttrycks inte preciserat
Svenska som andraspråk	Finns inte med	Mycket stor	Viss betydelse, men uttrycks inte preciserat
Modersmål	Stor	Finns med	Finns inte med
Engelska	Finns inte med	Stor (framtidinriktad)	Stor (framtidinriktad)
Moderna språk	Finns inte med	Stor (framtidinriktad)	Stor (framtidinriktad)

Betydelsen av språkkunskaperna för samhället uttrycks inte direkt i textavsnitten om ämnets syfte och roll i utbildningen för de aktuella språkkursplanerna. Samhällsperspektivet framgår dock indirekt genom i vilken mån individens nytta av språkkunskaperna för arbetsliv och samhälle berörs och betonas. Kursplanernas avsnitt om ämnets syfte och mål i utbildningen har för kursplanerna i modersmål och även i svenska ett perspektiv som kan betecknas som inåtvänt, riktat in mot elevens inre och mot den egna kulturen, den egna gruppen. För övriga språkkursplaner är perspektivet i mycket högre grad utåt- och framtidinriktat. Ämnet modersmål motiveras med att kunskaperna är bra för elevens anpassning, välbefinnande och lärande medan kunskaper i moderna språk motiveras med att kunskaperna ”behövs vid studier, vid resor i andra länder och för sociala och yrkesmässiga kontakter av olika slag”. Dessa perspektivskillnader avspeglar språkens olika roller i skolans författningar.

Kursplanen i svenska som andraspråk

Kursplanen i svenska som andraspråk i grundskolan är den enda kursplanen som uppmärksammar de nyanlända eleverna situation:

”Ämnet svenska som andraspråk präglas av annorlunda förutsättningar än skolans övriga ämnen. I alla årskurser i grundskolan börjar elever med ett annat modersmål än svenska och med en annan kulturbakgrund. Spännvidden i språkbehärskning mellan eleverna är stor. Elever som nyligen anlänt till Sverige saknar oftast kunskaper i svenska.”

Formuleringen förutsätter att den nyanlända eleven inte studerar något annat ämne. Det är vanligt att nyanlända elever i grundskolan placeras i en ”vanlig” klass och då studerar alla ämnen enligt timplanen. Samtidigt är förberedelseklasser, men en koncentration på svenska som andraspråk, också är vanliga (se bilagan, avsnitt 2).

En konsekvens av kursplanens resonemang om nyanlända elever är att ämnets mål, i denna kursplan, i någon mån anpassas till individens situation och förkunskaper. De mål att uppnå som i grundskolans övriga kursplaner gäller ”*slutet av det femte*

skolåret” gäller för svenska som andraspråk även ”... efter en första del av undervisningen”. I ett av dessa mål finns formuleringen ”på ett sätt som motsvarar elevens åldersmässiga mognad och förkunskaper”. Läroplanernas krav på likvärdighet relateras till skolans mål som anger normerna för likvärdigheten (se avsnitt 4.2.1). Likvärdigheten påverkas genom att målen i årskurs 5 i ämnet svenska som andraspråk, för nyanlända elever, relateras till elevernas förkunskaper.

Endast modersmålskursplanen har krav på tvåspråkighet

En viktig skillnad mellan olika kursplaner i språk är att alla kursplaner, utom de för ämnet modersmål, är enspråkiga. De ”enspråkiga” kursplanerna har endast mål som gäller det aktuella språket. Kursplanerna förutsätter därför inte att eleven har kunskaper i något annat språk. Undervisningen i exempelvis engelska och moderna språk kan alltså bedrivas helt på målspråket (dvs. det språk eleven, enligt kursplanen, skall lära sig). Detta har stor betydelse för nyanlända elevers möjligheter att följa utbildningen i dessa ämnen.

I ämnet modersmål finns mål som i grundskolan kräver vissa kunskaper även i svenska. Ett exempel är att eleven skall ”kunna göra iakttagelser om och förstå grundläggande mönster i språket, speciellt i jämförelse med det svenska språket”. I gymnasieskolans kursplaner i modersmål finns även krav på mediering, dvs. översättning och tolkning. I kursen Aktiv tvåspråkighet skall eleven exempelvis ”kunna i vardagliga sammanhang muntligt tolka från modersmålet till svenska och tvärtom”.

Av Skolverkets inspektionsrapport från Malmö framgår att kommunen har uppmärksammat Skolverket på att det finns ett dilemma genom att ”många elever inte kan nå målen för betyget Godkänd i ämnet modersmål, trots att de behärskar modersmålet bra. Detta på grund av att eleven enligt kursplanen skall kunna göra jämförelser med svenska språket.” (Skolverket, 2005 c)

5.7.2 Fokus på svenska eller på både modersmål och svenska – vad säger forskningen?

Internationell forskning betonar den stora betydelsen av samtidig utveckling av modersmålet och majoritetsspråket för tvåspråkiga elever.

I USA finns en mycket bred flerårig studie av forskarna Wayne Thomas och Virginia Collier. De har följt ett stort antal elever som undervisats enligt olika modeller. Monica Axelsson sammanfattar deras resultat i artikeln *Skolframgång och tvåspråkig utbildning* (Axelsson, 2004).

De olika utbildningsmodellerna i Thomas och Colliers studie indelas i kategorierna *berikande* respektive *stödprogram*. De berikande programmen kännetecknas av att eleverna får ämnesundervisning både på sitt modersmål och på majoritetsspråket. De är antingen ”tvåvägsprogram” eller ”envägsprogram”. I klasser som studerar enligt tvåvägsprogram talar hälften av eleverna majoritetsspråket, hälften samma minoritetsspråk, vanligen spanska. I envägsprogram talar alla eleverna samma minoritetsspråk.

De olika stödprogrammen grupperas i fyra olika grupper med utgångspunkt från hur och om eleverna får undervisning på sitt modersmål och på sitt andraspråk. Det som karakteriserar dem är att språk- och ämnesundervisningen på elevens modersmål är begränsad till ett antal år eller inte förekommer alls.

Långsiktigt leder de berikande programmen till att eleverna under sin skoltid utvecklar kunskaper som ligger över genomsnittet för alla elever medan eleverna i de olika stödprogrammen i genomsnitt når sämre kunskaper. Under de tre första skolåren når eleverna relativt lika resultat oberoende av programtyp.

”Det är när stoffet i undervisningen blir mer tankemässigt krävande som skillnader mellan de olika programtyperna uppträder.” (Axelsson, 2004)

I Sverige finns i regel inte förutsättningar att skapa utbildning enligt ett tvåvägsprogram. De olika varianter av SPRINT, språk och ämnesintegrerad inläring och undervisning²⁴, som förekommer kan dock, liksom exempelvis finska klasser, ses som exempel på berikande språkprogram. Skolverket har publicerat flera studier av SPRINT, bland annat en sammanfattning av erfarenheter och forskningsresultat: *SPRINT – bot eller möjlighet* (Skolverket, 2001 c). Forskningsresultaten i denna rapport om SPRINT sammanfattas i fem punkter:

1. Kognitiv och språklig utveckling är beroende av varandra
2. Andraspråket är beroende av förstaspråket
3. Språk stöder varandra
4. En viktig förutsättning för språkinläring/språkutveckling är meningsfull språkanvändning
5. Språkutveckling och kunskapsutveckling överlappar (Skolverket, 2001 c)

I rapporten *Att läsa och skriva – En kunskapsöversikt baserad på forskning och dokumenterad erfarenhet* (Myndigheten för skolutveckling, 2003) tydliggörs att språkutveckling hos barn följer ett visst normalförlopp oavsett vilket språk det gäller. Barn lär sig huvuddelen av språket, språkets grammatiska strukturer och det centrala basordförrådet, under de första levnadsåren.

De elever som är nyanlända har alltså i sina hemländer genomgått denna utveckling av sitt modersmål.

En hel del språkinläring sker även senare. Denna del betecknas, enligt rapporten, som språkets utbyggnad. Utveckling av språket sker väsentligen inom skolans ram, både i modersmålsundervisningen och i annan ämnesundervisning. I modersmålsundervisningen tillägnar sig barnen skriftspråkets och det formella talade språkets principer. I ämnesundervisningen lär sig barn bl.a. ett mycket stort nytt ordförråd i samband med att de skaffar sig kunskaper på det ena området efter det andra.

Nyanlända elever har i varierande grad byggt ut sitt modersmål inom skolans ram.

²⁴ Internationellt används även termen CLIL, Content and Language Integrated Learning.

I rapporten *Kartläggning av svenska som andraspråk* från Myndigheten för skolutveckling finns en sammanfattning av forskning kring flerspråkiga elevers lärande. Aktuell forskning visar, enligt rapporten, entydigt på faktorer som kan främja en skolframgång för flerspråkiga elever. Den tyngst vägande faktorn för framgång i skolan är att eleverna kontinuerligt och långsiktigt får utveckla sitt tänkande och lärande på förstaspråket, dvs. på sitt modersmål, samtidigt som de genom alla skolåren får möjligheten att i en medvetet planerad språkmiljö aktivt utveckla andraspråket. För de flerspråkiga barnen och eleverna i förskolan och skolan är språk- och tankeutvecklingen alltid en dubbel process. Det handlar inte om antingen modersmålet eller andraspråket utan om utvecklingen av båda. (Myndigheten för skolutveckling, 2004)

5.7.3 Modersmålets olika roller

För nyanlända elever har modersmålet stor betydelse för elevens allsidiga lärande eftersom eleven har börjat utveckla sin förståelse för begrepp, beteckningar och teorier inom olika ämnesområden på detta språk. Grundskolans kursplan för ämnet modersmål betonar att lärandet är starkt förknippat med modersmålet. Att befästa kunskaper i det egna språket är en väg till att lära också på svenska. Ämnet har därför det viktiga uppdraget att stödja eleverna i deras kunskapsutveckling (grundskolans kursplan för ämnet modersmål).

Kursplanen i modersmål nämner inte nyanlända elever. Ju äldre eleven är vid ankomsten till Sverige desto mer utvecklat är elevens modersmål. Genom modersmålet kan eleven uttrycka sina kunskaper och språket är ett redskap för fortsatt teoretiskt lärande.

Det är därför viktigt att nyanlända elever har tillgång till både modersmålsundervisning och studiehjälpling på modersmålet. Modersmålet fungerar som brygga till den förståelse av omvärlden som utvecklas i skolans olika ämnen.

Ing-Marie Parszyk har intervjuat en grupp assyrisk/syrianska elever med jämna mellanrum under deras skoltid. De intervjuade eleverna gick tillsammans i en tvåspråkig förskola där arbetsättet mycket medvetet syftade till att utveckla elevernas förståelse av olika begrepp. Förskollärare och barnskötare stimulerade dagligen barnens tvåspråkighet så att samma begrepp förankrades först på modersmålet och sedan på svenska. Under barnens tid i grundskolan uppfattade deras lärare att de hade bättre kunskaper i svenska än andra elever från samma språkgrupp.

”Som livliga språkutövare när det gäller det svenska språket klarar de arbetsuppgifterna i skolan. Alla intervjuade har fina betyg, godkänt t.o.m. långt över detta i vissa fall i nian.” (Parszyk, 2002)

I Skolverkets lägesbedömning 2006 betonas att modersmålsundervisningen i högre utsträckning behöver knytas närmare till ämnesundervisningen för att stödja elever med annat modersmål än svenska (se bilagan, avsnitt 2.3).

Elevens vidareutvecklade kunskaper i modersmålet är en stor tillgång i elevens fortsatta lärande i skolan och i ett livslångt perspektiv. Kunskaperna i språket är en

tillgång för individens arbetsliv och innebär för samhället en ”*fond av språkligt kunnande*” (se avsnitt 4.4 och prop. 1992/93:220, s. 15). Dessa aspekter av kunskaperna i modersmål skulle även kunna inkluderas i kursplanen.

Tillgång till läromedel i olika ämnen på elevens modersmål kan underlätta elevens fortsatta lärande och möjligheter att förstå den ämnesundervisning som bedrivs på svenska.

Eftersom många kommuner, främst små kommuner i glesbygd, har svårt att rekrytera behöriga modersmållärare finns det ett stort behov av nätbaserat material som kan stödja elevens lärande i olika ämnen och på olika språk. Vidare finns behov av distansutbildning i ämnet modersmål samt ämnesutbildning på distans elevens modersmål och studiehandledning på modersmål på distans.

Skolverket har i en skrivelse till Utbildningsdepartementet 2007-04-04 (dnr 2007:592) uppmärksammat behovet av att frågan om distansundervisning tas upp i den fortsatta beredningen av den nya skollagen. Enligt verkets uppfattning överensstämmer inte distansutbildning med författningarna. Denna typ av utbildning används emellertid nu främst för barn som av olika skäl har svårt att anpassa sig till den sociala situationen i skolan.

Distansutbildning för nyanlända har ett annat syfte, att ge elever tillgång till modersmålsundervisning, studiehandledning på modersmålet och ämnesundervisning på modersmålet integrerat med vanliga studier i grundskolan eller gymnasieskolan främst i små glesbygdskommuner som inte lyckas anordna modersmålsundervisning i det aktuella språket, och kanske inte heller är skyldiga att erbjuda sådan utbildning eftersom få elever i kommunen talar språket. Distansstudier i eller delvis på modersmålet kan alltså vara en förutsättning för att eleven skall kunna tillgodogöra sig utbildningen och så snabbt som möjligt inkluderas i en ”vanlig” klass.

Myndigheten för skolutveckling utvecklar tillsammans med Stockholms kommun it-baserat stöd, matematikmoduler på modersmål. (se www.skolutveckling.se under *Mångfald och likvärdighet*).

I en engelsk inspektionsrapport om utbildning för asylsökande elever påpekas betydelsen av flerspråkiga språkassistenter (i England finansierade genom ett särskilt statsbidrag). Dessa assistenter bidrog, enligt rapporten, till stödet för asylsökande elever och deras familjer. Assistenterna kunde samtidigt ge värdefulla råd till klasslärare (Ofsted, 2003).

I större städer med många nyanlända elever förekommer ämnesutbildning på elevens modersmål. Under 2007 har Myndigheten för skolutveckling ett stimulansbidrag som kan sökas av kommuner som utvecklar sådan utbildning (se www.skolutveckling.se).

5.7.4 Individanpassad utbildning i svenska som andraspråk

Nyanlända elever har, när de lär sig svenska, redan kunskaper om vad språk är och om språkliga strukturer. Även om elevens modersmål är mycket olikt svenska har

eleven nytta av sina kunskaper om modersmålet när han eller hon lär sig det svenska språket.

Eleven lär sig i regel först använda språket i informell och konkret kommunikation. Därefter utvecklas förmågan att beskriva kunskaper på ett mera abstrakt sätt. När eleven lär sig kommunicera muntligt i informella sammanhang brukar denna språkförmåga betecknas som BICS (basic interpersonal communicative skills) i motsats till CALP (cognitive academic language proficiency), dvs. förmåga att använda språket på ett mera teoretiskt sätt, obundet av konkreta sammanhang (Cummins, 1979). Den grundläggande muntliga kommunikationsförmågan utvecklas i situationer där eleven har stort stöd av ett tydligt och konkret sammanhang. Situation, sammanhang, bilder och gester ger stöd för förståelsen. Normalt tar det längre tid för eleven att utveckla CALP medan eleven relativt snabbt kan få en förmåga att kommunicera i vardagliga sammanhang. Eleven behöver under en lång tid en undervisning som betonar utvecklingen av det mera formella och teoretiska språket.

Meta Cederbergs avhandling visar dock att ambitiösa och teoretiskt inriktade elever med god skolbakgrund kan utveckla ett abstrakt, teoretiskt språk men fortsätta att känna sig osäkra i mera informella sammanhang om de, utanför skolmiljön, lever utan kontakter med svensktalande kamrater (Cederberg, 2006).

Akademiskt språktillägnande innebär inte endast utveckling av språklig förmåga och kunskap om och förståelse av beteckningar. Språkfärdigheten innefattar även förmågan att jämföra, klassificera, sammanfatta, bedöma och dra slutsatser. Kännetecknande är att de uppgifter eleven behöver kunna lösa oftast inte har tydlig, konkret kontext eller sammanhang. De kräver i stället teoretiska kunskaper av olika slag.

Elever som inte kan läsa och skriva på sitt modersmål eller behöver utveckla läs- och skrivförmågan till den nivå som jämnåriga brukar ha, har särskilda utbildningsbehov. De behöver lärare med kunskap om alfabetisering på ett andraspråk.

5.7.5 Språkutvecklande ämnesutbildning

Om nyanlända elever så snabbt som möjligt skall kunna vidareutveckla sina kunskaper behöver alla lärare kunna möta elevens utbildningsbehov. Detta förutsätter kunskaper om hur språkutveckling och lärande på ett andraspråk går till och en medvetenhet om vad som är ämnets speciella språk. Vad ett språkutvecklande arbetssätt kan innebära för lärare beskrivs utförligt i en artikel med rubriken *Språkutvecklande ämnesundervisning* av Margareta Holmegaard och Inger Wikström (Holmegaard, 2004).

Nyanlända elever har i sitt lärande inom olika ämnen ett större behov av goda strategier för lärande än elever som har svenska som modersmål eller som är födda i landet bl.a. eftersom de nyanlända eleverna, speciellt de som är sent anlända, har en delvis annan väg till kunskap än elever som vuxit upp i Sverige. Nyanlända elever behöver exempelvis kunna använda lexikon och ordböcker effektivt. De behöver vidare kunna reflektera över sin förförståelse inom ett ämnesområde även när denna förståelse är uttryckt på ett annat språk. De behöver också kunna be om hjälp

och tala om när de inte förstår. De kan behöva stöd under studierna med att utveckla sina strategier för lärande.

5.8 Introduktion till kunskapssyn, roller och arbetssätt i skolan

Introduktionen till kunskapssyn, roller och arbetssätt i skolan i Sverige behöver anpassas till elevens individuella erfarenheter av skolgång i andra länder. Strävan bör vara att eleven och elevens vårdnadshavare skall få en ökad förståelse för den skola de möter. Skolan kan, tillsammans med eleven, hitta strategier för lärande som kan knyta samman elevens erfarenheter med förväntningarna i skolan i Sverige. Många elever har sin tidigare skolgång i skolor där andra arbetssätt dominerar. Exempelvis är det inte ovanligt att nyanlända elever är skickliga på att lära sig utan till. Denna förmåga kan vara en tillgång även i skolan i Sverige till exempel när eleven lär sig svenska. Samtidigt bör eleven få möjlighet att, efter behov, utveckla sin förmåga att tillämpa kunskaperna, ett kritiskt förhållningssätt, strategier för att analysera ur olika perspektiv samt ett undersökande arbetssätt.

För att läraren skall kunna förstå elevens erfarenheter och förväntningar samt kunna tydliggöra roller, värderingar och arbetssätt i skolan i Sverige krävs en medvetenhet om det som kännetecknar vardagen i skolan i ett internationellt perspektiv. Flera olika artiklar i boken *Language learning in Intercultural Perspective, Approaches through drama and ethnography* (Byram & Flemming, 1998) rekommenderar ett etnografiskt förhållningssätt. Detta kan för läraren innebära att han eller hon utvecklar sin förmåga att iaktta och beskriva sin egen kultur så att säga "utifrån". Det gäller att kunna se värderingar och kommunikationsmönster i sin omgivning ur andra perspektiv än det som tas för givet. En grundläggande fråga är om det skulle kunna vara på något annat sätt när det exempelvis gäller rollfördelningen i klassrummet, vad som sägs och vad som är underförstått, hur ordning upprätthålls etc.

5.9 Utökat samarbete med elevens vårdnadshavare

Utökat samarbete innebär att samarbetet bör gå utöver det som regleras i grundskoleförordningen och ske i former som anpassas till elevens behov. När samarbetet med elevens föräldrar fungerar väl innebär det inte bara ett stöd för eleven. Samarbetet har även ett stort värde för skolan. Det är samtidigt speciellt betydelsefullt för de föräldrar som har begränsade nätverk i Sverige. Skolans och föräldrarnas samverkan kan t.ex. innebära att elevens vårdnadshavare får möjlighet att regelbundet delta i undervisningen eller att utvecklingssamtal genomförs betydligt oftare än vad som krävs enligt grundskoleförordningen (7 kap. 1 §). Syftet är bland annat att utveckla vårdnadshavarens förståelse för skolan i Sverige och öka möjligheterna att stödja elevens lärande.

I studien *Skolintroduktion för nyanlända flykting- och invandrarbarn* beskriver Mathias Blob arbetet i fyra storstadskommuner .

”Frånvaron av en gemensam förförståelse för skolans funktion och ibland rädsla för konfrontationer, tycks ligga till grund för många missförstånd vilka i förlängningen leder till att skolans representanter

och föräldrar sällan – om någonsin – talar med varandra.” (Blob, 2004)

Mathias Blob påpekar att genom att etablera en god kontakt med föräldrarna, via tolk eller med hjälp av personalens språkliga resurser, kan många moment i utbildningen underlättas.

5.10 Kamratstödjare och mentorer

Nyanlända elever har stort behov av introduktion till skolans gemenskap. I den tidigare nämnda brittiska inspektionsrapporten nämns kamratstödjare och mentorer som exempel på skolors framgångsrika strategier (Ofsted, 2003). I detaljerade riktlinjer som utfärdats av det brittiska utbildningsdepartementet betonas också betydelsen av kamratstödjare. Dessa riktlinjer innehåller även krav på att skolan skall förbereda mentorn eller kamratstödjaren för sin roll genom att diskutera strategier t.ex. att använda både verbal och icke-verbal kommunikation, att tala tydligt, att, om eleven inte förstår, upprepa eller omformulera samt att be om förtydligande om elevens svar inte går att förstå (Department for education and skills UK, *Guidance for supporting newly arrived pupils learning English as an additional language in the literacy hour*).

Nyanlända elever kan ha mycket stor nytta både av kamratstödjare som talar elevens modersmål och sådana som har svenska som modersmål. Några av de kvinnor som intervjuats av Meta Cederbergs har haft stöd av svenska kamrater.

”För de tre kvinnor som haft svenska vänner kan dessa även ha fungerat som ”avkodare” i skolan och beskrevs av den ena kvinnan som sin ”extralärare.” (Cederberg, 2006)

Inspektionsbesök i förberedelseklasser och IVIK-grupper visar att eleverna i denna undervisning ofta inte har kamratstödjare.

5.11 IVIK

Enligt skollagen skall ett individuellt program först och främst förbereda eleven för studier på ett nationellt program eller ett specialutformat program. Utbildningen skall bedrivas i en omfattning som motsvarar heltidsstudier. Utbildningens omfattning får dock minskas om en elev begär det och styrelsen för utbildningen finner det förenligt med syftet för utbildningen.

”Ett individuellt program kan

1. särskilt inriktas mot studier på ett nationellt eller specialutformat program (programinriktat individuellt program),
2. göra det möjligt för ungdomar att genom lärlingsutbildning förena en anställning som syftar till yrkesutbildning med studier av vissa ämnen i gymnasieskolan, och
3. möta elevers speciella utbildningsbehov.” (5 kap. 4 b § skollagen)

Utbildningen på ett individuellt program skall, enligt skollagen, följa en plan, som skall fastställas av styrelsen för utbildningen.

För nyanlända elever som nästan har genomgått en gymnasial utbildning i sitt hemland är utbildningens huvudsakliga syfte, att först och främst förbereda eleven för studier på ett nationellt program eller ett specialutformat program, inte alltid relevant. Dessa elever behöver i regel gymnasieskolans stöd att komma vidare till exempelvis högskolestudier, yrkesutbildning eller förvärvsarbete. För nyanlända elever som i sitt hemland redan har genomgått en gymnasial utbildning som motsvarar ett nationellt program har kommunen inte skyldighet att erbjuda studier i gymnasieskolan (se avsnitt ...).

Propositionen *Vissa skolfrågor m.m.* (Prop. 1998/99:110) behandlar det individuella programmets utveckling. Propositionen betonar att det individuella programmets huvudsakliga syfte är att förbereda elever för studier på ett nationellt eller specialutformat program. Samtidigt har programmet, enligt propositionen, även andra syften:

”Regeringen vill betona att det individuella programmets funktion är att möta varje elevs speciella behov. På programmet går dessutom ett antal elever som av olika skäl aldrig går över till ett nationellt eller specialutformat program. Regeringen vill understryka vikten av att även dessa elever får en utbildning av hög kvalitet som så långt som möjligt motsvarar de kunskapskrav som arbetsmarknad och samhälle ställer.”

”För de elever som inte går vidare till ett nationellt program måste det finnas okonventionella utbildningsalternativ som så långt som möjligt möter den enskilda elevens behov och förutsättningar.”
(Prop. 1998/99:110, s. 29 - 30)

I propositionen nämns inte nyanlända elever. Grupper av elever som, enligt propositionen, inte går över till ett nationellt eller specialutformat program, är ”... *bl.a. elever från särskolan, elever med stora inläringssvårigheter och elever med någon form av funktionsbinder.*”

PRIV, programinriktat individuellt program finns nämnt och definierat i skollagen. Även IVIK behöver nämnas och definieras. En orsak är att nyanlända elever som kommer till Sverige när de är i gymnasial ålder har behov som skiljer sig från dem som övriga elever i det individuella programmet har. Dessa nyanlända elever behöver lära sig svenska, få en introduktion till skola och samhälle i Sverige samt planera sin framtid. Samtidigt behöver de, liksom övriga elever i gymnasieskolan, få möjlighet att utveckla sina ämneskunskaper. Om utbildningen definieras i skollagen kan den därigenom få en tydligare målinriktning och struktur.

Referenser

- Axelsson, M. (2004). Skolframgång och tvåspråkig utbildning. I *Svenska som andraspråk – i forskning, undervisning och samhälle*, Hyltenstam, K. & Lindberg I., Studentlitteratur
- Blob, M. (2004). *Skolintroduktion för nyanlända flykting- och invandrarbarn*. Integrationsverket, Rapport integration 2003: Bilaga
- von Brömsen, K. (2006). *Identiteter i spel – den mångkulturella skolan och nya etniciteter*. I Lorentz H. & Bergstedt B. Interkulturella perspektiv, Studentlitteratur
- Byram, M. and Fleming, M., ed (1998), *Language learning in Intercultural Perspective, Approaches through drama and ethnography*. Cambridge University Press.
- Cederberg, M. (2006). *Utifrån sett – inifrån upplevt*. Malmö: Malmö högskola
- Cummins, J. (1979) *Cognitive/academic language proficiency, linguistic interdependence, the optimum age question and some other matters*. Working Papers on Bilingualism, No. 19, 121-129.
- Cummins, J. (1983). *Bilingualism and special education: Programs and pedagogical issues*. Learning Disability Quarterly, 6(4), 373-386.
- Department for education and skills UK. *Guidance for supporting newly arrived pupils learning English as an additional language in the literacy hour*. <http://www.standards.dfes.gov.uk/primary/features/literacy/659925/917853>
- Gruber, S. (2001) *Från "barn till nya medborgare" till "elever med invandrarbakgrund" – En studie av etnisk mångfald i skolpolitiska dokument*. Integrationsverkets setncilserie 2001:4
- Holmegaard, M. och Wikström, I. (2004). Språkutvecklande arbetssätt. I *Svenska som andraspråk – i forskning, undervisning och samhälle*, Hyltenstam, K. & Lindberg I., Studentlitteratur
- Hyltenstam, K. (1993). Att återerövra sin mänsklighet. I: Arnstberg, K.-O. (red), *Kultur, kultur, kultur – perspektiv på kulturmöten i Sverige*. Stockholm: Liber utbildning
- Integrationsverket (2006). *Allmänna råd om statens ersättning för flyktingmottagande*
- Integrationsverket (2007). *Nyanländ efter flera år? En intervjustudie bland barnfamiljer som fått uppehållstillstånd efter att ha vistats i Sverige under lång tid*
- Justitiedepartementet (2005) *Det blågula glashuset – strukturell diskriminering i Sverige*. Betänkande till Utredningen om strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet. SOU 2005:56
- Myndigheten för skolutveckling (2003). *Att läsa och skriva - En kunskapsöversikt baserad på forskning och dokumenterad erfarenhet*
- Myndigheten för skolutveckling, (2004). *Kartläggning av svenska som andraspråk*. Dnr 2003:757

- Myndigheten för skolutveckling (2005 a). Vid sidan av eller mitt i? – om undervisningen för sent anlända elever i grund- och gymnasieskolan (Dnr 2004:282)
- Myndigheten för skolutveckling (2005 b). *Bättre resultat och minskade skillnader - planering för mångfaldsarbetet 2006-07*
- Myndigheten för skolutveckling (2006 a). *Kvalitet inom IV – hela skolans ansvar*
- Myndigheten för skolutveckling (2006 b) *Överallt och ingenstans - Mångkulturella och antirasistiska frågor i svensk skola*, Forskning i Fokus nr 32. Hällgren C., Granstedt L. och Weiner, G.
- Nationella samordnaren för barn i asylprocessen med uppgivenhetssyndrom (2005). ”Skolan är det bästa jag har!” Om skolans betydelse för asylsökande barns hälsa
- Ofsted (2003). *The education of asylum-seeker pupils* (HMI 453, Ofsted Publications Centre Telephone www.ofsted.gov.uk)
- Ovando, C., & Collier, V. (1985). *Bilingual and ESL classrooms. Teaching in Multicultural Contexts*. New York: McGraw-Hill.
- Parszyk, I.-M. (2002) *Yalla, det är bråttom, 2002*. Lund, Studentlitteratur
- Skolverket (2001 a). *Rutiner för utredning och beslut om mottagande i den obligatoriska sarskolan. Allmänna råd och kommentarer*
- Skolverket (2001 b). *Språkboken – en antologi om språkundervisning och språkinläring*
- Skolverket (2001 c). *SPRINT – hot eller möjlighet*
- Skolverket (2002). *Flera språk – fler möjligheter - utveckling av modersmålsstödet och modersmålsundervisningen*. Dnr 01-01:2751
- Skolverket (2004 a) *Beslut och inspektionsrapport från Marks kommun, 2004-09-16*, Dnr 53-2003:3074.
- Skolverket (2005 a) *Elever med utländsk bakgrund En sammanfattande bild*
- Skolverket (2005 b) *Inspektionsrapport från Stadsdelen Biskopsgården, Göteborg* (Dnr 53-2004:1600)
- Skolverket (2005 c) *Utbildningsinspektion i gymnasieskolan, gymnasiesarskolan, grundläggande och gymnasial vuxenutbildning samt vuxenutbildning för utvecklingsstörda, Malmö kommun* (Dnr 53-2004:2787)
- Skolverket (2006 a) *Beskrivande data 2006 Förskoleverksamhet, skolbarnsomsorg, skola och vuxenutbildning*
- Skolverket (2006 b). *Skolverkets lägesbedömning 2006 Förskola, skola och vuxenutbildning*
- Skolverket (2006 c) *Kommunernas sarskola Elevökning och variation i andel elever mottagna i sarskolan*
- Skolverket (2006 d). *Skolverkets Allmänna råd och kommentarer för kvalitetsredovisning*
- Skolverket (2007 a). *Rapport 290, Del 1, 2007 Utbildningsresultat, Riksnivå*

- Skolverket (2007 b). Inspektionsrapporter, www.skolverket.se under Inspektion
- Skolverket. (2007 c) *Attityder till skolan 2006 - Elever och lärare i grund- och gymnasieskolan.*
- SOU 2004:98 (2004). *För oss tillsammans Om utbildning och utvecklingsstörning Slutbetänkande av Carlbeck-kommittén*
- SOU 2006:114 (2006). *Asylsökande barn med uppgivenhetsymtom – ett svenskt fenomen åren 2001 - 2006*
- Thomas, W. & Collier, V. (2002). *A National Study of School Effectiveness for Language Minority Students' Long Term Academic Achievement.* Centre for Research on Education, Diversity & Excellence (CREDE)
- Utbildningsdepartementet (1993) *En ny läroplan, (1992/93:220).*
- Utbildningsdepartementet (1994). *Läroplaner för det obligatoriska skolväsendet och de frivilliga skolreformerna.* Lpo 94, Lpf 94.
- Utbildnings- och kulturdepartementet (2001). *Förordning (2001:976) om utbildning, förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg för asylsökande barn m.fl.*
- Utbildningsdepartementet (2003). *Validering m.m. - fortsatt utveckling av vuxnas lärande.* Departementsskrivelse Ds 2003:23
- Utbildningsdepartementet (2006) *Uppdrag om framtagande av mål och riktlinjer avseende utbildning för nyanlända elever.* U2006/5105/S .
- Utrikesdepartementet (2006) *Utredning rörande förutsättningarna för att reglera rätt till utbildning, förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg för barn och ungdomar som undanhåller sig ett avvísnings- eller utvisningsbeslut (UD 2006:02).*
- Wellros (2004). *Språk och kultur i undervisningen i svenska för vuxna invandrare.* I Hyltenstam, Kenneth & Lindberg, Inger, *Svenska som andraspråk*, Studentlitteratur
- Förordning (2001:976) om utbildning, förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg för asylsökande barn m.fl.*

Lägesbeskrivning

Innehållsförteckning

1	Hur många är de nyanlända eleverna?.....	3
2	Utbildning för nyanlända elever inom grundskolan.....	4
2.1	Introduktion, kartläggning och studieplanering.....	4
2.2	Elevens placering.....	5
2.3	Svenska som andraspråk, modersmål och studiehandledning.....	6
2.4	Verksamhet i förberedelseklass.....	9
2.5	Åtgärdsprogram och beslut om anpassad studiegång etc.....	10
2.6	Asylsökande elever – integrering eller särbehandling.....	10
2.7	Asylsökande elever – några problemområden.....	11
3	Utbildning för nyanlända elever inom gymnasieskolan.....	12
3.1	Introduktionsutbildning för nyanlända, IVIK.....	12
3.2	Sfi för nyanlända ungdomar.....	12
3.3	Unga som ser sig som vuxna.....	13
3.4	Innehåll i IVIK.....	13
3.5	Kursplaner och betyg.....	14
3.6	Hur värderar skolan elevernas kunskaper?.....	14
3.7	Kvalitet inom IVIK.....	14
3.8	Framgångsfaktorer.....	15
4	Nyanlända elever i särskolan.....	16
4.1	Utredningar inför elevens placering i särskola.....	16
4.2	Tillgång till modersmålsundervisning.....	17
4.3	Måluppfyllelse.....	17
5	Övergång från förberedelseklass och IVIK.....	18
5.1	Motstånd mot att ta emot elever.....	18
5.2	Ämnet engelska.....	18
6	Nyanlända elevers resultat i skolan.....	19
6.1	Nyanlända elever når sämre resultat.....	19
6.2	Gymnasieskolans individuella program.....	19
6.3	Föräldrars utbildningsbakgrund samt bostadsområdets karaktär....	20
6.4	Sent anlända elever.....	20
6.5	Särskolan.....	20
7	Planer för eleven.....	21
8	Kvalitetsarbete.....	21
9	Syn på kunskaper och lärande.....	22
10	Rasism och diskriminering.....	22
11	Sammanfattning: Behov av förbättring eller utveckling.....	24

Denna bilaga innehåller en beskrivning av utbildningen för nyanlända elever i grundskola, särskola och gymnasieskola. Specialskolan berörs kortfattat i avsnitt 2.2.2. Framställningen grundar sig på Skolverkets inspektionsbesök vid ett stort antal grundskolor och gymnasieskolor. Inspektionsrapporter har använts och inspektörer har intervjuats om verksamheten i olika kommuner. Myndigheten för skolutveckling har, i arbetet med att utveckla en Nationell strategi för utbildning av nyanlända barn och ungdomar, kartlagt mottagandet och introduktionen av nyanlända i Västerbottens och Västernorrlands län samt genomfört en uppföljning i fyra kommuner i andra delar av landet av exempel på skolintroduktion för nyanlända elever i grund- och gymnasieskola. Även detta arbetsmaterial har använts i beskrivningen av hur utbildningen för nyanlända barn och ungdomar gestaltas. En tjänsteman på Migrationsverket har lämnat synpunkter på utbildningen för asylsökande barn i grundskolan. Skolverkets projektgrupp har gjort ett studiebesök i Botkyrka kommun. Beskrivningen nedan grundar sig även på flera olika rapporter bland annat från Skolverket och Myndigheten för skolutveckling samt på utredningar, forskningsrapporter och Skolverkets statistikuppföljning.

1 Hur många är de nyanlända eleverna?

Statistik från Migrationsverket och Integrationsverket visar hur många individer som kommer till Sverige under ett år, som beviljas uppehållstillstånd eller som kommer till landet som asylsökande. Det framgår inte av denna statistik hur många av dessa nyanlända som är i skolåldern och inte heller hur många av dem som finns i grund- och gymnasieskola.

År 2006 fick drygt 86 000 personer uppehållstillstånd i Sverige, enligt Migrationsverkets statistik. Det framgår inte hur stor andel av dessa nyanlända med uppehållstillstånd som är i skolåldern. Enligt statistik från SCB var emellertid 16,5 procent i skolåldern av dem som 2005 fick uppehållstillstånd. Om andelen var lika stor 2006 var ca 14 000 barn och ungdomar i skolåldern av dem som detta år fick uppehållstillstånd.

Uppehållstillstånden 2006 beviljades av olika skäl: 31 procent hade familjanknytning, 24 procent var EU/EES medborgare¹, 17 procent fick uppehållstillstånd enligt den tillfälliga lagen om uppehållstillstånd som trädde i kraft 15 november 2005 (SFS: 2005:762 *Lag om ändring i utlänningslagen (1989:529)*). 2 procent var kvotflyktingar, 7 procent fick uppehållstillstånd av arbetsmarknadsskäl och 10 procent av

¹ En EU/EES-medborgare som är arbetstagare, egen företagare, tillhandahållare eller mottagare av tjänster, studerande eller har tillräckliga medel för sin försörjning har uppehållsrätt i Sverige. Med uppehållsrätt menas att en EU/EES-medborgare och hans/ hennes familjemedlemmar får vistas i Sverige mer än tre månader utan uppehållstillstånd.

flyktingskäl mm. Dessutom var 8 procent gäststuderande och 1 procent adoptivbarn.

Nästan 24 000 personer sökte asyl i Sverige under 2006. Av dem kom nästan 9 000 från Irak. 26 procent av samtliga som sökte asyl var barn eller ungdomar, under 18 år.

Under 2006 sökte 820 ensamkommande barn och ungdomar asyl i Sverige. Av dessa var 45 barn i skolåldern, 7 – 12 år gamla, och 761 ungdomar, 13 – 17 år. 645 var pojkar och 175 flickor. Enligt Migrationsverkets hemsida har antalet ensamkommande flyktningbarn ökat. De 820 ensamma barn och ungdomar som kom 2006 innebär nästan en tredubbling jämfört med tidigare år. De senaste månaderna har det kommit i genomsnitt 30 ensamma barn och ungdomar per vecka. Det är framförallt unga pojkar som flyr från militära konflikter i Irak, men många barn kommer också från Somalia och Afghanistan (www.Migrationsverket.se).

Enligt Skolverkets statistikuppföljning fanns läsåret 2006/07 sammanlagt 2 153 asylsökande elever i svensk grundskola.

Av samtliga elever i grundskolor och sameskolan, 962 349 barn, var 15,4 procent berättigade till modersmålsundervisning. I gymnasieskolan är andelen elever med utländsk bakgrund 16 procent. En del av de elever som har utländsk bakgrund är alltså nyanlända men hur stor denna andel är redovisas inte.

Enligt Skolverkets Rapport *Utbildningsresultat, Riksnivå* (tabell 1.1.A, 2007 a) avslutade drygt 126 000 elever årskurs 9 läsåret 2005/06. Av dem var 3,8 procent födda utanför Sverige och hade invandrat före skolstart. 3,6 procent (4 248 elever) hade invandrat under skoltiden.

2 Utbildning för nyanlända elever inom grundskolan

2.1 Introduktion, kartläggning och studieplanering

I de flesta kommuner och skolor möts nyanlända elever i grundskolan av ett introduktionssamtal som kan ha varierande omfattning. I samtalet deltar eleven, vårdnadshavare och oftast en tolk samt personal från skolan. Vid samtalet kartläggs elevens språkkunskaper, tidigare skolgång och hälsa. Samtidigt syftar samtalet till att ge eleven och vårdnadshavaren en första introduktion till skolan. Ofta erbjuder skolsköterskan ett hälsosamtal. I vissa kommuner erbjuds alla nyanlända elever också läkarundersökning. Elevens kunskaper i olika ämnen kartläggs dock endast i undantagsfall. Resultatet av samtalet blir oftast att eleven placeras i grupp eller klass. Mera sällan upprättas för eleven en dokumenterad individuell planering, en individuell utvecklingsplan i grundskolan, en individuell studieplan i gymnasieskolan eller ett åtgärdsprogram.

Det finns också kommuner som har verksamheter där elevens allsidiga kunskaper kartläggs under en kortare introduktionsperiod. I vissa kommuner är det allra första mottagandet väl strukturerat. Ett exempel på detta är verksamheten "Välkomsten" i stadsdelen Gunnared i Göteborg. Välkomsten är en verksamhet för mottagning i

skolan av elever och familjer som nyligen har anlänt till Sverige. Elever i förskoleklass till och med årskurs 9 skrivs in i denna verksamhet senast två veckor efter det att de har anmälts till skolverksamheten och de vistas där mellan tre och åtta veckor. Välkomstens syfte är, enligt webbsidan, att få fram en gedigen bild av det enskilda nyanlända barnets förutsättningar och behov genom att:

- Undersöka om barnet har behov av bearbetning av svåra eller traumatiska upplevelser,
- Undersöka om barnet har behov av vård och/eller rehabilitering av den fysiska hälsan,
- Undersöka om eventuellt behov av särskilt stöd hemma och i skolan föreligger,
- Ta fram relevant information om den enskilda familjens bakgrund och livssituation,
- Ta fram kunskap om det enskilda barnets kompetenser, kunskapsutveckling och språkutveckling.

Efter avslutad vistelse på Välkomsten placeras det enskilda barnet i den skola i stadsdelen Gunnared som bäst motsvarar hans eller hennes förutsättningar och behov (www5.goteborg.se).

2.2 Elevens placering

2.2.1 Förberedelseklass eller "vanlig" klass

Inom grundskolan placeras nyanlända elever antingen i förberedelseklasser (beteckningen förberedelsegrupper förekommer också) eller också i vanliga klasser. I de kommuner, stadsdelar eller vid de skolor där förberedelseklass finns placeras eleven i sådan klass. Det finns kommuner eller stadsdelar som inte har förberedelseklasser och andra som har förberedelseklasser för vissa årskurser, vanligen för grundskolans senare årskurser, men inte för andra. Enligt Mathias Blob, som i studien *Skolintroduktion för nyanlända flykting- och invandrarbarn* beskriver arbetet i fyra storstadskommuner, har andelen nyanlända elever betydelse för om förberedelseklasser finns. Vid skolor med relativt många nyanlända elever förefaller systemet med förberedelseklasser vara det vanliga. Om skolorna har få nyanlända elever får dessa elever i stället individuella stödåtgärder (Blob, 2004).

2.2.2 Specialskolan

Specialskolan tar emot barn som inte kan gå i grundskola på grund av hörselskada eller dövhet. Asylsökande barn och andra barn som omfattas av *förordningen (2001:976) om utbildning, förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg för asylsökande barn m.fl.* har rätt till utbildning i specialskolan på samma villkor som barn som är bosatta i Sverige, medan andra barn som inte är bosatta i Sverige endast får tas emot i specialskolan om det finns särskilda skäl, såsom att barnet är svenskspråkigt (7 kap. 2 § specialskoleförordningen).

Vid specialskolan går barn och ungdomar med dövhet eller hörselskada som inte kan gå i grundskolan. Specialskolan tar emot barn som inte kan gå i grundskola på grund av hörselskada eller dövhet. Asylsökande barn och andra barn som omfattas av förordningen (2001:976) om utbildning, förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg för asylsökande barn m.fl. har rätt till utbildning i specialskolan på samma villkor som barn som är bosatta i Sverige, medan andra barn som inte är bosatta i Sverige endast får tas emot i specialskolan om det finns särskilda skäl, såsom att barnet är svenskspråkigt (7 kap. 2 § specialskoleförordningen).

En femtedel av eleverna i specialskolan har ett annat modersmål än svenska. Utbildningen skall utgå från varje individs förutsättningar och så långt som möjligt motsvara den utbildning som ges i grundskolan. De flesta kursplaner är desamma i specialskolan och grundskolan, men för bl.a. teckenspråk och svenska finns särskilda kursplaner. Särskolans kursplaner gäller för döva och hörselskadade som också har en utvecklingsstörning. De flesta skolpliktiga barn och ungdomar som har hörselskada får sin utbildning i grundskolan, medan elever med dövhet och grava hörselskador får sin undervisning vid specialskolorna.

Antalet elever är mycket litet totalt sett och ligger relativt konstant över tid, men under 2000-talet har en nedgång i elevantalet skett.

Skolverkets lägesbedömning 2006 refererar till Specialskolemyndighetens kvalitetsredovisning för 2005. Det framgår att andelen elever som lämnar specialskolan med godkänt betyg i samtliga ämnen är låg. Andelen elever med minst godkänt betyg i kärnämnen ligger kring 40 procent - också över tid. Svårigheterna för döva och hörselskadade i matematik uppmärksammas speciellt. Det är dock svårt att direkt göra en jämförelse med grundskolan. I vissa kärnämnen bedömer Specialskolemyndigheten också resultaten som tillfredsställande med tanke på elevernas speciella förutsättningar. Antalet avgångselever är också förhållandevis litet, varför stora genomsnittliga resultat skillnader kan uppkomma mellan olika årskullar (Skolverket, 2006 b).

2.3 Svenska som andraspråk, modersmål och studiehandledning

Nyanlända elever har ibland inte tillgång till svenska som andraspråk och modersmål. Svenska som andraspråk har dessutom ofta låg status och karaktär av stödämne. Modersmålsundervisningen sker i stor utsträckning på eftermiddagarna utanför timplanebunden tid och många av lärarna saknar utbildning för sitt arbete. Nyanlända elever har ofta inte tillgång till studiehandledning på modersmålet.

I förberedelseklasser är huvudsyftet i regel att eleven skall lära sin svenska och få en introduktion till skola och liv i Sverige. Stor vikt läggs därför vid ämnet svenska som andraspråk (se nedan, avsnitt 2.4). De elever som kommer direkt till en vanlig klass får i varierande grad tillgång till svenska som andraspråk, studiehandledning på modersmål och modersmålsundervisning.

Beskrivningar av tillgången till svenska som andraspråk, modersmål och studiehandledning på modersmålet i olika rapporter bl.a. från Skolverket, redovisar i regel

tillgången för alla elever med utländsk bakgrund. Några rapporter beskriver och diskuterar också generella problem som rör ämnena svenska som andraspråk och modersmål. I detta avsnitt redovisas först erfarenheter från några rapporter som utgår från svenska som andraspråk, modersmål och studiehandledning på modersmålet för alla elever med utländsk bakgrund. Därefter följer några exempel som belyser situationen för nyanlända elever.

Erfarenheter från inspektionen och andra studier har, enligt Skolverkets lägesbedömning 2006, visat att kunskapen om kursplanen i svenska som andraspråk ibland är svag bland rektorer och lärare och att ämnet på ett antal skolor behandlas som stöd i ämnet svenska. Detta har också inneburit att föräldrar/elever "tackat nej" till sådan undervisning trots att rektor bedömt att eleven är i behov av undervisningen. Närmare vart fjärde rektorsområde i grundskolan med elever som är i behov av undervisning i ämnet svenska som andraspråk bedöms behöva förbättra denna verksamhet.

I lägesbedömningen 2006 sammanfattas att utbildningsinspektionen återkommande har visat att bestämmelserna om modersmålsundervisning, undervisning i svenska som andraspråk och studiehandledning på annat modersmål än svenska inte efterlevs. Orsaker till detta kan vara att resursfördelningen inte står i samklang med bestämmelserna men orsaken kan också vara bristande kunskaper hos skolläda, lärare och övrig personal om bestämmelserna. En annan problematik som inspektionen uppmärksammat är, enligt Skolverkets lägesbedömning 2006, att vissa skolor har bristande förmåga att skilja på språksvårigheter och andra särskilda stödbehov. Det finns exempel på elever som har fått speciallärarinsatser eller liknande, där eleven egentligen hade behövt en kombination av modersmålsundervisning, studiehandledning på modersmålet och svenska som andraspråk. (Skolverket, 2006 b)

I Skolverkets lägesbedömning 2006 diskuteras även modersmålsundervisningens omfattning och möjliga orsaker till att inte fler elever studerar ämnet. Cirka 15 procent av samtliga elever i grundskolan är berättigade till modersmålsundervisning. Sedan början av 2000-talet har cirka 54 procent av dessa elever studerat ämnet. En orsak till att inte fler undervisas i modersmål kan vara svårigheter att hitta lämpliga lärare. Endast 52,5 procent av alla tjänstgörande modersmålslärare i grundskolan hade, läsåret 2005/06, pedagogisk högskoleexamen. En ytterligare orsak till att inte fler väljer att läsa modersmål kan vara att undervisningen organiseras på sådant sätt att det försvårar för elever att delta. Undervisningen kan t.ex. vara schemalagd samtidigt som andra ämnen eller efter skoldagens slut vilket också försvårar för vissa elever att delta. Läsåret 2005/06 undervisades cirka 60 procent av eleverna utanför timplanebunden tid.

I lägesbedömningen påpekas även att studiehandledning på elevens modersmål är sällsynt. (Skolverket, 2006 b)

Myndligheten för skolutveckling beskriver i rapporten *Kartläggning av svenska som andraspråk* ämnet svenska som andraspråk som problematiskt eftersom det i skolorna uppfattas som ett ämne för "språkligt sett svaga elever" i motsats till "statusämnet modersmålssvenska".

”Intervjuade elever uppfattade skolans uppdelning i två svenskämnesgrupper som en segregering, en uteslutning från majoritetssamhället, ett fråntagande av rätten att låta svenskheten ingå i den personliga identiteten.”

I rapporten finns en sammanställning av betygen för elever som avslutat skolår 9 läsåren 2000/01.

”Av de 3706 elever som enligt betygsdokumenten läste svenska som andraspråk var 671 nyinvandrade, dvs. de hade invandrat 1998 eller senare. Anmärkningsvärt är att i princip lika många nyanlända, 646 elever, läste (modersmåls)svenska och att 60 procent av dem uppnådde godkänt resultat eller bättre. Motsvarande siffra för dem som läste svenska som andraspråk var 54 procent.”

Det faktum att så få elever, också bland de nyanlända, läser ämnet och att dessa når lägre betygsresultat väcker, enligt rapporten, frågor om hur skolledning och lärare definierar ämnet svenska som andraspråk och, som en följd av detta, efter vilka kriterier skolan väljer ut vilka som skall läsa ämnet. Av resultaten ovan att döma är ämnet i stor utsträckning förbehållet språkligt sett lågpresterande elever. (Myndigheten för skolutveckling, 2004)

Ett exempel på att tillgången, för nyanlända elever, till ämnena modersmål och svenska som andraspråk och till adekvat stöd kan vara bristfällig, finns i Skolverkets inspektionsrapport från en grundskola i Örnsköldsviks kommun. Enligt inspektionsrapporten måste skolan förbättra sin beredskap för att ta emot nyanlända elever med utländsk bakgrund. Eleverna vid skolan har i huvudsak god tillgång till utbildning, men det finns undantag, framför allt för de elever som har annat modersmål än svenska.

”Det förekommer att nyanlända elever kommer direkt till skolan och placeras i en klass utan att ha några förkunskaper i det svenska språket. Inspektörerna bedömer att situationen för dessa elever måste åtgärdas snarast, så att modersmålsundervisning, studiehandledning på modersmålet och undervisning i svenska som andraspråk erbjuds och anordnas i tillräcklig omfattning för alla elever som behöver det.” (Skolverket, 2007 b)

Skolverkets inspektionsrapport från Malmö (2005 c) belyser tillgången till studiehandledning på modersmålet. Många flerspråkiga elever når inte kunskapsmålen i olika ämnen trots olika stödinsatser.

”För flertalet av dessa elever skulle möjligheterna att nå målen öka väsentligt om stödet gavs på modersmålet. Stöd i form av studiehandledning på modersmålet får i första hand eleverna som går i förberedelseklass. Övriga elever får detta stöd i mindre utsträckning vilket innebär att många av de elever som skolorna bedömer har behov av studiehandledning på modersmålet inte får detta.”

En av skolorna har dock satsat på att utveckla studiehandledning på elevernas eget modersmål genom en s.k. studieverkstad. En effekt av detta är också att modersmålslärares resurser utnyttjats bättre och kontakten med föräldrar med en annan kulturell bakgrund har förbättrats (Skolverket, 2005 c).

2.4 Verksamhet i förberedelseklass

Den elev som placeras i förberedelseklass tillbringar inte sällan en ganska lång tid där, mellan ett halvår och två år (utbildningsinspektörer har mött enstaka elever som befunnit sig i förberedelseklass upp till fyra år; i dessa fall har det varit elever med speciella behov av särskilt stöd).

Under tiden i förberedelseklass är elever i vissa kommuner samtidigt inskrivna i ”vanlig” klass och deltar efter hand i vissa ämnen i sin klass. I andra kommuner är eleven inte inskriven i vanlig klass förrän vid utslussningen från förberedelseklass.

Enligt Mathias Blob finns, vid de skolor som har förberedelseklass, en relativt samstämmig uppfattning om dess övergripande funktion. Förberedelseklassen sägs syfta till att förse den nyanlända eleven med grundläggande kunskaper i det svenska språket, förbereda eleven för inträde i vanliga klasser samt erbjuda en ”mjukstart” för hela familjen (Blob, 2004).

I förberedelseklassen läggs stor vikt vid undervisning i svenska som andraspråk. Ofta får eleven även tillgång till modersmål och studiehandledning på modersmålet. Att detta inte alltid är fallet framgår av Skolverkets inspektionsrapport från Älvsbyns kommun. Kommunen genomför undervisning för nyanlända ungdomar i en av skolorna. Dessa elever har det mesta av sin undervisning i förberedelseklassen men utifrån individuella förutsättningar deltar elever även inom ordinarie klassundervisning, framför allt i praktiska ämnen. Eleverna får undervisning i svenska som andra språk men någon undervisning i modersmål för eleverna i förberedelseklassen framkommer inte vid inspektionen. Elever med ryska, polska, somaliska med flera språk finns i klassen (Skolverket, 2007 b).

Dessutom har eleven i förberedelseklassen i varierande grad tillgång till undervisning i andra ämnen antingen inom förberedelseklassens ram eller tillsammans med en ”vanlig” klass. I många förberedelseklasser får eleven tidigt undervisning i idrott och hälsa, musik och bild. Studiebesök förekommer också.

Av Skolverkets inspektionsrapport från Malmö framgår att det förekommer att generella anpassningar av studiegången görs i förberedelseklasserna, utan att individuella hänsyn tas till elevernas förutsättningar att klara undervisningen i ytterligare ämnen, t.ex. engelska och naturorienterande ämnen (Skolverket, 2005 c).

Förberedelseklassen är i regel en liten grupp med elever med olika förutsättningar och behov samt ofta också olika ålder.

2.5 Åtgärdsprogram och beslut om anpassad studiegång etc

Begreppet förberedelseklass (eller förberedelsegrupp) finns inte i författningarna. Nyanlända elever har behov av särskilt stöd eftersom de inte behärskar svenska och därför kan ha svårt att nå utbildningarnas mål, men de har ofta inte åtgärdsprogram.

Skolverkets inspektion i Linköpings kommun visar att till kommunen nyanlända elever som inte gått i svensk skola tidigare går från en kortare period och upp till ca ett år i en förberedelseklass där de undervisas i hur svensk skola fungerar och tillägnar sig grundläggande kunskaper i svenska och matematik. Elever som därefter bedöms inte klara av vanlig skolgång p.g.a. bristfällig eller ingen skolgång i hemlandet går under vanligen ett år, vid behov längre, i en s.k. basklass. Undervisningen innebär att avvikelser görs från timplanen. De s.k. förberedelse- och basklasserna är lokalintegrerade och i någon mån verksamhetsmässigt integrerade i fyra grundskolor.

”Vid inskrivningen fattas beslut om s.k. hemskola och åtgärdsprogram upprättas för samtliga elever. Elevens övergång till den s.k. hemklassen sker enligt väl utarbetade rutiner. Beslut om anpassad studiegång och placering i särskild undervisningsgrupp har inte fattats utan ersätts av åtgärdsprogram enligt rektor.” (Skolverket, 2007 b).

2.6 Asylsökande elever – integrering eller särbehandling

Som framgår av rapportens avsnitt 4.1.2 och 4.2.2 har barn som omfattas av *förordningen om utbildning, förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg för asylsökande barn m.fl.* rätt till skolgång. I vissa kommuner får asylsökande barn i grundskolan samma skolgång som elever med uppehållstillstånd. Kommunen gör ingen åtskillnad. I kommuner där man inte har förberedelseklasser kan detta dock ibland vara problematiskt. I ett rektorsområde i en förhållandevis liten landsortskommun finns, enligt inspektörer vid Skolverket, ingen förberedelseklass för årskurserna 1 – 6. Asylsökande barn placeras därför i en av kommunens skolor. Skolan är liten och har färre än 100 elever. De asylsökande barnen stannar i regel en kort tid vid skolan och antalet asylsökande elever skiftar. Vid ett tillfälle fanns 20 asylsökande barn. Skolan arbetar ambitiöst med de asylsökande elevernas skolgång men det är i vissa fall problematiskt behålla övriga elevers engagemang och intresse för de asylsökande eleverna eftersom dessa i regel stannar så kort tid.

Att det dock kan vara fullt möjligt för en liten skola att integrera ett stort antal asylsökande elever visar följande utdrag från en engelsk inspektionsrapport, *The education of asylum-seeker pupils* (Ofsted, 2003).

Enligt rapporten anlände nästan alla elever vid andra tider än läsårets början och de hade alla bristfälliga kunskaper i engelska. Skolorna lyckades dock oftast möta eleverna på ett positivt och stödjande sätt.

“The comments of one headteacher of a school with few pupils from minority ethnic backgrounds encapsulated the positive impact of the

newly arrived pupils on his school. For himself, his staff and the established pupils, the arrival of 26 asylum-seeker pupils in a school with 100 on roll 'had been better than a training video on inclusion'. For this school and many others, the admission and integration of the newly arrived pupils proved to be a very good litmus test of how well the principles of inclusion and race equality were applied in practice. It also helped to deepen the staff's understanding of how well the school was placed to ensure equality of access and opportunity for all its pupils."

2.7 Asylsökande elever – några problemområden

Asylsökande barn får ibland tillbringa hela sin tid som asylsökande i förberedelseklass oavsett asyltidens längd och elevens individuella behov. Enligt Migrationsverket², ser kommuner som har förberedelseklasser helst att eleverna blir kvar i denna utbildningsform under tiden de är asylsökande även om det tar lång tid. Ett exempel är en kommun som hade en egen skola för de asylsökande där eleverna fick gå oavsett kunskaper i svenska och vistelsetid. Det fanns inte möjlighet att bli placerad på någon annan skola. (Nu har dock skolan lagts ner eftersom det inte längre finns så många asylsökande i denna kommun.)

Det största problem, vad gäller skolgången för asylsökande elever, som Migrationsverket möter, är att mottagandet i skolan drar ut på tiden. Det kan ta både två och tre månader innan barnen eller ungdomarna får börja skolan, även om det i förordningen står

"... så snart det är lämpligt med hänsyn till deras personliga förhållanden. Det bör dock ske senast en månad efter ankomsten till Sverige". (Förordning om utbildning, förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg för asylsökande barn m.fl.)

En del kommuner vill även att barnen skall vara hälsoundersökta innan de får börja (enligt författningarna är inte hälsoundersökning ett villkor för att eleven skall få studera).

Ett annat problem som, enligt Migrationsverket, uppkommer ibland för asylsökande elever är att kommunen inte erbjuder full skolgång. Eleverna får bara läsa svenska någon timme om dagen. Enligt *Förordning om utbildning, förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg för asylsökande barn m.fl.* skall barnen få utbildning i grundskolan, den obligatoriska särskolan, specialskolan och sameskolan på samma villkor som barn som är bosatta i Sverige. Undervisningen skall bedrivas med hänsyn till den enskilda elevens behov och förutsättningar. Om eleven får utbildning under färre lektioner än normalt i skolan måste alltså motivet till detta vara individens behov och förutsättningar.

De rektorer och lärare som inte har haft asylsökande barn tidigare känner ofta inte till elevernas rättigheter och kommunens skyldigheter. Enligt Migrationsverket är

² Intervju med Sandra Jansson, barnhandläggare vid Migrationsverket i Skövde

det ganska vanligt att asylsökande elever som får uppehållstillstånd och flyttar till en annan kommun, får börja om i förberedelseklass även om de tillbringat lång tid i sådan klass tidigare.

Migrationsverket uppfattar att det fungerar mycket bra i de kommuner som har en utsedd samordnare eller kontaktperson med särskilt ansvar för frågor kring asylsökande barns skolgång. Då har verket någon att vända sig till med information och frågor. Kontaktpersonen kan föra vidare till rätt person eller instans inom kommunen. Dessutom försvinner risken att saker faller mellan stolarna (ibland kan barnen skickas mellan olika skolor och ingen vet vem som egentligen är ansvarig).

3 Utbildning för nyanlända elever inom gymnasieskolan

3.1 Introduktionsutbildning för nyanlända, IVIK

Nyanlända elever som kommer under gymnasietiden eller som lämnar grundskolan utan att vara behöriga till ett nationellt eller specialutformat program placeras i gymnasieskolan i regel inom det individuella programmet i IVIK. Från IVIK kan eleven gå vidare till PRIV, programriktat individuellt program, och till ett nationellt eller specialutformat program, när eleven är behörig. I riktigt stora kommuner är IVIK en differentierad utbildning med grupper som anpassas till elevers olika utbildningsbakgrund, förutsättningar och behov.

3.2 Sfi för nyanlända ungdomar

Det förekommer också kommuner där nyanlända elever studerar sfi, svenskutbildning för invandrare, i stället för att studera i gymnasieskolan. Dessa studier bedrivs antingen i särskilda grupper för ungdomar eller i grupper där vuxna och ungdomar blandas. Om nyanlända elever endast studerar sfi har de ibland inte tillgång till något annat ämne. Vid Skolverkets inspektion i Marks kommun fanns exempelvis, inom vuxenutbildningen, en elev i gymnasieåldern:

”En sfi-studerande är 17 år gammal. Hon skulle hellre vilja studera inom gymnasieskolan men det individuella programmet har inte beredskap att ta emot elever som är relativt nyanlända. Hon är formellt sfi-berättigad men har inte rätt till exempelvis grundläggande vuxenutbildning. Om hon hade gått i gymnasieskolan skulle hon ha fått studera tillsammans med jämnåriga och haft tillgång till flera olika ämnen och aktiviteter.” (Skolverket, 2004 b, Dnr 53-2003:3074).

Vuxna, som saknar kunskaper motsvarande grundskolan har, när de studerar sfi, ofta även rätt till studier inom grundläggande vuxenutbildning. När ungdomar får sin sfi inom vuxenutbildningen har de inte rätt till annan utbildning för vuxna. Att ungdomar studerar sfi inom vuxenutbildningen förekommer främst i små kommuner utan egen gymnasieskola, speciellt i glesbygd (arbetsmaterial, Myndigheten för skolutveckling, 2007).

3.3 Unga som ser sig som vuxna

Ibland har nyanlända ungdomar redan levt ett vuxenliv under flera år. De kan ha barn och familj och kan ha varit självförsörjande i sina hemländer. Dessa unga vuxna kan ha svårt att finna sig till rätta i gymnasieskolan. Ibland hittar kommunen individuella utbildningslösningar t.ex. genom att erbjuda studier vid en folkhögskola.

3.4 Innehåll i IVIK

Innehållet i studierna vid IVIK kan variera. I regel läggs huvudvikten vid ämnet svenska som andraspråk men även andra ämnen och kunskapsområden ingår. De ämnen som ingår är i första hand de som krävs för behörighet till gymnasieskolans nationella och specialutformade program (engelska, matematik och svenska som andraspråk enligt grundskolans kursplaner). I andra hand brukar ämnen ingå som kan uppfattas som språkstödande och allmänbildande eller som antas leda till social anpassning. I Lunds kommun presenteras exempelvis IVIK på följande sätt på webbsidan:

”En introduktionskurs för invandrarungdomar.

Du som har bott en kort tid i Sverige och är mellan 16 och 19 år är välkommen till IVIK. IVIK är ett introduktionsprogram för invandrarungdomar som behöver lära sig svenska för att studera vidare på gymnasieskola, folkhögskola eller Komvux. På schemat finns även matematik, samhällsorientering, datorkunskap, idrott och hälsa, estetisk verksamhet, naturorientering och engelska. Undervisningen bedrivs i tre klasser, beroende på din tidigare skolbakgrund. Se timplanen. Du får göra studiebesök och vi försöker även erbjuda praktik. Under tiden får du också lära dig hur den svenska skolan fungerar. Du får studievägledning om olika utbildningar som du har möjlighet att söka till efter dina studier på IVIK. Det finns även studiehandledning på ditt modersmål. Studietiden på IVIK varierar beroende på individuella förutsättningar.” (www.lund.se)

I många kommuner där IVIK finns har verksamheten ett liknande innehåll.

I *rapporten Kvalitet inom IV – hela skolans ansvar* summerar Myndigheten för skolutveckling innehållet i IVIK. Undervisningen på IVIK består, enligt rapporten, främst av svenska/svenska som andraspråk och matematik. Det är mindre vanligt i gymnasieskolan att eleverna ges socialt och/eller psykologiskt stöd. Undervisning i andra ämnen som modersmål och estetisk/praktiska ämnen är ovanlig liksom studiehandledning på modersmål. Ämnesundervisning på modersmål och praktik verkar inte erbjudas alls i gymnasieskolan trots ambitionen att bland annat asylsökande ungdomar borde kunna få arbetslivspraktik. Både förberedelseklasser i grundskolan och IVIK i gymnasieskolan verkar, enligt rapporten, erbjuda i stort sett samtliga elever samma antal timmars undervisning och organiserar verksamheten genom kollektiva lösningar med små möjligheter till individanpassning (Myndigheten för skolutveckling, 2006).

3.5 Kursplaner och betyg

Beteckningen IVIK finns inte i författningarna. IVIK är en särskild utformning av gymnasieskolans individuella program. Nyanlända elever som är 16 år är i regel berättigade till både gymnasieskolans individuella program och sfi, svenskundervisning för invandrare. Inspektionsbesök i olika kommuner visar att detta ibland innebär att eleven i sina studier i svenska som andraspråk först studerar enligt kursplanen för sfi. Denna består av fyra kurser, kurs A till D. När eleven har nått målen för kurs D studerar han eller hon enligt grundskolans kursplan för ämnet svenska som andraspråk. Det finns alltså också kommuner där eleverna till att börja med endast studerar sfi. Eleven får i regel betyg i de av grundskolans ämnen som ger behörighet till gymnasieskolans nationella och specialutformade program. De studerande inom IVIK får, enligt Skolverkets lägesbedömning (Skolverket, 2006 b), mera sällan betyg från andra ämnen i grundskolan eller gymnasiala kurser.

Elevens övriga ämneskunskaper valideras i regel inte (validering diskuteras i rapporten i avsnitt 5.6.2).

3.6 Hur värderar skolan elevernas kunskaper?

Elever som efter sina studier i IVIK börjar på ett nationellt program kan fortsatt ha svårigheter. Meta Cederberg har i en avhandling Utifrån sett – inifrån upplevt (Cederberg, 2006) skildrat 12 unga, från början nyanlända, kvinnors upplevelser av svensk skola. De intervjuade kvinnorna hade lyckats bra i skolan i Sverige. De hade alla avslutat sina gymnasiala studier och gått vidare till högskolestudier. De hade goda erfarenheter av att vara framgångsrika elever i sina hemländer. Flera av dessa kvinnor ansåg att de av vissa lärare blivit bedömda utifrån hur lång tid de varit i landet. De har tolkat lärarnas betygsmotiveringar som att de inte kunde få höga betyg eftersom de varit kort tid i Sverige. Några av kvinnorna ansåg också att lärare hade värderat deras ämneskunskaper delvis utifrån hur väl de hade uttryckt sig på svenska. Kvinnorna uppfattade dessa lärares förhållningssätt som diskriminerande.

3.7 Kvalitet inom IVIK

Även andra aspekter av IVIK uppmärksammas i Skolverkets lägesbedömning 2006. Inom hela det individuella programmet finns, enligt rapporten, behov av förbättringar. En fjärdedel av skolorna bedömdes erbjuda eleverna inom IV en utbildning av mycket god kvalitet men en lika stor andel bedömdes i behov av förbättring, bland annat genom att öka antalet elever som fortsätter till nationellt program. Vid några skolor tyckte eleverna att de "hålls kvar för länge" i IVIK (Skolverket, 2006 b).

Erfarenheter från Skolverkets utbildningsinspektion visar också att kvalitetsskillnaderna är stora mellan IVIK i olika kommuner. Det finns kommuner där utbildningen knappast är tydligt planerad utifrån den nyanlända elevens individuella behov och det finns andra där utbildningen har god kvalitet. Exempelvis visar den sammanfattande inspektionsrapporten från gymnasieskolan i Malmö att nyanlända elever inte fullt ut har tillgång till ämnet engelska.

”Kommunen bör förbättra möjligheten för nyanlända elever att få betyg i engelska. Det finns läsåret 2004/05 obehöriga elever som registrerats på nationella program. Ofta är det studiemotiverade elever med utländsk bakgrund som saknar betyg i engelska. De har inte heller fått undervisning i engelska inom IVIK i kommunen, om de inte haft kunskaper motsvarande årskurs 8. Inte heller i grundskolan ger man alltid elever, som är nyanlända i Sverige och saknar kunskaper i engelska, undervisning i ämnet, med argumentet att de främst behöver lära sig svenska. I gymnasieskolan får undervisning i engelska på grundskolenivå endast ske inom IV enligt författningarna. Inspektörerna bedömer läget som problematiskt med tanke på att eleverna inte kan få ett slutbetyg från gymnasieskolan med rådande ordning och därmed är förhindrade att bli antagna till högskola och universitet. Det är väsentligt att eleverna får möjlighet att få gymnasiekompetens i engelska. Nämnden bör verka för att kommunen i ett helhetsperspektiv ser över hur engelskundervisningen bäst kan ordnas för dessa elever.” (Skolverket, 2005 c)

3.8 Framgångsfaktorer

I rapporten Kvalitet inom IV – hela skolans ansvar (Myndigheten för skolutveckling, 2006 a) finns beskrivningar av några olika framgångsrika kommuners individuella program. I dessa kommuner finns en strävan att anpassa utbildningen till elevens individuella behov och att så långt möjligt knyta den både till de nationella programmen och till arbetslivet. Det finns i de utbildningar som beskrivs ett tydligt ledningsansvar. Rektorer och lärare arbetar medvetet för att höja det individuella programmens kvalitet och status i kommunens gymnasiala utbildning.

Rapporten lyfter fram några tydliga framgångsfaktorer som framkom i en kartläggning av IVIK som gjordes 2004 av sent anlända elever i grund- och gymnasieskolan:

- ”• individuella lösningar utifrån elevens behov, förkunskaper och intressen
- varierande undervisningstid beroende på elevens behov
- tydlig integration med skolan i övrigt
- varierad undervisning i olika ämnen
- ett tydligt kommunalt ansvar med mål och riktlinjer, uppföljning och utvärdering
- modersmål och studiehandledning på modersmål (Myndigheten för skolutveckling, 2006 a)

4 Nyanlända elever i särskolan

4.1 Utredningar inför elevens placering i särskola

Nyanlända elevers utbildning i den obligatoriska särskolan och gymnasiesärskolan finns sällan beskriven i rapporter av olika slag. Den fråga som främst belysts i olika sammanhang är kvaliteten i utredningar inför elevers placering i särskola. Det finns även en diskussion av om elever med ett annat modersmål än svenska är överrepresenterade i särskolan.

Enligt Skolverkets rapport *Kommunernas särskola, Elevökning och variation i andel elever mottagna i särskolan* (2006 c) finns osäkerhet och oenighet bland utredande praktiker i kommunerna då det gäller metoderna att mäta utvecklingsstörning och tolka resultaten av testerna. Utredningarnas kvalitet kan skifta och gränsen för utvecklingsstörning sätts olika i kommunerna.

Carlbeck-kommitténs slutbetänkande *För oss tillsammans Om utbildning och utvecklingsstörning* (SOU 2004:98) innehåller en beskrivning av betydelsen av en kvalitativ utredning även för eleven med annat modersmål än svenska, med tanke på att elevens svårigheter kan ha olika andra orsaker än en utvecklingsstörning. I betänkandet påpekas att utredningar av barn med invandrabakgrund kräver speciell omsorg och kompetens.

En familjs historia, kultur, religion och skoltraditioner är viktiga faktorer när det gäller att bedöma ett barns förutsättningar och prestationer. När det handlar om betydande kulturella skillnader, kan testförfarandet vara vanskligt, eftersom alla tester är mer eller mindre kulturbundna. Det är också svårt att utnyttja tolk i testsituationer.

I Stockholm, där man har stor erfarenhet av att ta emot barn med invandrabakgrund, betonar man i anvisningar rörande särskoleutredningar vikten av att i utredningen belysa barnets modersmål, språkbyten och inläring av det nya språket. Man framhåller att det kan vara nödvändigt att komma igång med en tydlig språkinläring och en inlärningsprocess innan man tar definitiv ställning till om barnet har en utvecklingsstörning. Erfarenhetsmässigt kan ett barn som börjar i svensk skola behöva två till tre år för en anpassningsprocess. Barnets utveckling kan också ha försenats av erfarenheter av uppbrott och flykt, traumatiska upplevelser och anpassningsproblem.

Kontakten med föräldrarna är också särskilt grannlaga när det kan handla om språksvårigheter och om bristande erfarenheter av det svenska skolsystemet. Föräldrarna får, enligt betänkandet, inte känna sig överkörda av de svenska skolmyndigheterna eller tvingas fatta beslut, som de inte inser de fulla konsekvenserna av (SOU 2004:98).

Myndigheten för skolutveckling uppmärksammar, i planeringen för mångfaldsarbete, att det finns indikationer på att utredningarna före inskrivning är undermåliga och att utredningsmaterialen inte är anpassade till elever med annat modersmål och annan kulturell bakgrund. Detta innebär, enligt myndigheten, att det sker en över-

inskrivning av elever med utländsk bakgrund i särskolan. (Myndigheten för skolutveckling, 2005 b).

Skolverkets *Rutiner för utredning och beslut om mottagande i den obligatoriska särskolan. Allmänna råd och kommentarer* (2001 a) behandlar utredningen för barn med annan kulturell och språklig bakgrund. De allmänna råden, under rubriken ”*Helhetsbedömning*” betonar att extra uppmärksamhet bör ägnas förutsättningarna för en korrekt bedömning beträffande barn med annan kulturell och språklig bakgrund.

”Särskilda faktorer som kan påverka utredningen är t.ex. ofullständig skolgång i det tidigare hemlandet, kulturskillnader och språksvårigheter. Testresultat bör tolkas med försiktighet då testinstrument inte är kulturneutrala och därför riskerar att ge missvisande resultat. Risk föreligger också för att barnets språkfärdigheter mäts och inte dess kognitiva förmåga. Särskilt bör behovet av noggranna observationer och kartläggningar av eleven och dennes samspel i hem- och skolmiljön under en längre period uppmärksammas. I de fall eleven har modersmålsundervisning bör modersmålslärares bedömning av elevens förutsättningar att uppnå kunskapsmålen vägas in.”

4.2 Tillgång till modersmålsundervisning

Skolverkets statistikuppföljning visar tydligt att elever i särskolan har sämre tillgång till modersmålsundervisning än elever i grund- och gymnasieskola. Läsåret 2005/06 studerade sammanlagt, enligt statistikuppföljningen, 14 394 elever i den obligatoriska särskolan. 3,8 procent av eleverna deltog i undervisning i modersmål. För grundskolan var motsvarande andel 8,1 procent. (14,8 procent av eleverna i grundskolan var berättigade till modersmålsundervisning. Motsvarande andel för den obligatoriska särskolan finns inte redovisad.) En betydligt mindre andel av eleverna i den obligatoriska särskolan har alltså tillgång till modersmålsundervisning jämfört med grundskolan. Tillgången till modersmålsundervisning i gymnasiesärskolan var ännu sämre. 7 785 elever studerade i skolformen och av dem deltog 1,1 procent i modersmålsundervisning. I gymnasieskolan fick 2,6 procent av eleverna betyg i kursen Modersmål A. (Andelen elever med utländsk bakgrund i gymnasieskolan var 15,3.) Skolverket ger ofta genom sin inspektion, kritik för att elever i gymnasiesärskolan inte erbjuds den modersmålsundervisning som de har rätt till (Skolverket, 2006 b).

4.3 Måluppfyllelse

I den obligatoriska särskolan finns det, enligt Skolverkets lägesbedömning 2006, brister när det gäller särskoleelevernas och deras föräldrars kännedom om målen för utbildningen. Det framkommer också att kopplingen mellan undervisningen och de nationella målen ofta är otydlig både i den obligatoriska särskolan och i gymnasiesärskolan. Måluppfyllelsen vad gäller kunskapsresultat följs inte heller upp på skol- och kommunnivå (Skolverket, 2006 b).

5 Övergång från förberedelseklass och IVIK

5.1 Motstånd mot att ta emot elever

Ibland beskriver personalen inom förberedelseklasser och IVIK problem vid elevens övergång till integrerad, ”vanlig” utbildning i grundskolans klasser eller gymnasieskolans nationella eller lokala kurser inom PRIV eller nationella eller specialutformade program. Det finns inte sällan ett motstånd hos de lärare som skall ta emot eleven och som då bedömer att eleven inte har tillräckliga kunskaper i svenska. Problemen beror på att eleven förväntas vara självgående när han eller hon kommer till ordinarie klass. Arbetsformer och innehåll anpassas inte och har inte sådan flexibilitet att den nyanlända elevens behov kan mötas. Inga specialinsatser görs. Detta framkom bl.a. vid ett idéseminarium inom ramen för arbetet med nationell strategi för nyanlända inom Myndigheten för skolutveckling.

Enligt Skolverkets inspektionsrapport från Malmö förekommer inte sällan, vid övergång från förberedelseklass till vanlig klass en motsättning mellan lärarna i förberedelseklass och övriga lärare.

”... man har olika syn på när eleven är tillräckligt förberedd för att övergå till ”vanlig” klass. Det förekommer att eleven efter övergång inte får undervisning i ämnet svenska som andraspråk eller får det stöd som eleven är i behov av.” (Skolverket, 2005 c)

5.2 Ämnet engelska

Speciella problem gäller ämnet engelska som krävs för behörighet till gymnasieskolans nationella och specialutformade program. Ämnet är dessutom kärnämnade i gymnasieskolan. Ett av dessa problem är pedagogiskt och uppstår ofta inte bara för de nyanlända elever som vill studera engelska utan även när eleven vill studera moderna språk som språkval eller elevens val i grundskolan. Kursplanerna i engelska och moderna språk är ”enspråkiga” (se rapportens avsnitt 5.7.1), dvs. eleven behöver inte behärska svenska för att nå kursplanens mål. Undervisningen kan alltså helt bedrivas på målspråket. Ändå är det mycket vanligt att denna språkundervisning delvis sker på svenska, utgår från svenska, och bygger på ett perspektiv där målspråket kontrasteras mot det svenska språket. Man arbetar med tvåspråkiga gloslistor och med översättningsmeningar. Grammatiskt uppmärksammas endast moment som vållar problem för svensktalande elever. Sådan undervisning förekommer även i klasser där samtliga elever har ett annat modersmål än svenska³. Denna typ av språkutbildning utestänger nyanlända elever eller försvårar studierna för dem.

Ett annat problem uppstår för de elever som kommer under grundskolans senare del eller till gymnasieskolan och aldrig har studerat engelska. De kan ha svårt att lära sig både svenska och engelska så snabbt att de kan nå utbildningarnas mål även i detta ämne. För de elever, som redan är välutbildade från sin tidigare skolgång blir

³ Enligt intervju med Lena Börjesson, Göteborgs universitet, lärarutbildningen

ämnet engelska inte sällan ett hinder för studier i gymnasieskolans nationella eller specialutformade program. Detta framkom vid Skolverkets projektgrupps besök Botkyrka kommun samt vid ett idéseminarium, anordnat av Myndigheten för skolutveckling inom ramen för utvecklingen av nationell strategi för nyanlända. (Se även utdrag ur inspektionsrapport från gymnasieskolan i Malmö, avsnitt 3.7 ovan). Sent anlända elever kan ha mycket goda språkkunskaper i ett eller flera andra språk och både de själva och ofta även deras lärare uppfattar kraven på en hög språklig nivå i engelska som orättvisa eftersom elevernas övriga språkkunskaper inte tillmätts samma värde.

6 Nyanlända elevers resultat i skolan

6.1 Nyanlända elever når sämre resultat

Andelen utlandsfödda elever i årskurs 9 i grundskolan uppgick läsåret 2004/05 till cirka 8 procent och elever födda i Sverige med utländsk bakgrund till cirka 6 procent (Skolverket, 2006 a). Enligt Skolverkets Rapport *Utbildningsresultat, Riksnivå* (2007 a) når elever som kommit till Sverige under sin skoltid betydligt sämre resultat än elever som är födda utomlands men kommit före skolstarten.

Tabell 1: Elever som avslutat årskurs 9 läsåret 2005/06

	Genomsnittligt meritvärde	Andel (procent) elever som är behöriga till gymnasieskolan	Andel (procent) elever som ej nått målen i ett, flera eller alla ämnen
Alla elever	206,8	89,5	24,0
Elever med svensk bakgrund	209,3	91,3	21,7
Elever med utländsk bakgrund	190,2	78,3	38,7
därav Födda i Sverige	198,8	85,2	32,8
Födda utanför Sverige, invandrade före 1997	196,6	84,6	32,8
Födda utanför Sverige, invandrade 1997 eller senare	164,8	57,8	57,0

Elever som kommit till Sverige innan de börjat skolan når alltså nästan lika goda resultat som elever som är födda i landet och har utländsk bakgrund.

6.2 Gymnasieskolans individuella program

I gymnasieskolans individuella program är elever med utländsk bakgrund överrepresenterade. Enligt Skolverkets *Beskrivande data 2006* (2006 a) fanns hösten 2005 totalt 26 600 elever med individuella program. (En del av dem studerade på IVIK.)

Eleverna inom det individuella programmet, IV, utgjorde sju procent av det totala antalet elever i gymnasieskolan. Nästan 37 procent av eleverna inom IV hade utländsk bakgrund, vilket kan jämföras med drygt 15 procent för hela gymnasieskolan oavsett program och huvudman. Med utländsk bakgrund avses i detta sammanhang antingen att eleven själv är född utomlands eller att eleven är född i Sverige men att båda föräldrarna är födda utomlands.

6.3 Föräldrars utbildningsbakgrund samt bostadsområdets karaktär

Uppföljningen av elevers studieresultat visar tydligt att elever födda utomlands når sämre resultat än övriga elever. Elever med utländsk bakgrund når dock ungefär likvärdiga resultat med elever med svensk bakgrund om hänsyn tas till elevernas socioekonomiska bakgrund. Det innebär att det är föräldrarnas utbildning som är den variabel som tycks ha störst betydelse för elevens skolframgångar (se rapporten *Elever med utländsk bakgrund*, Skolverket, 2005 a). Samtidigt visar flera rapporter att elever generellt når sämre resultat i skolor med en mycket hög andel elever med utländsk bakgrund. Elever med likartad bakgrund, i ett bostadsområde som är vad som betecknas som "invandrartätt", "vinner" i regel på att välja en skola utanför bostadsområdet jämfört med att söka sig till närmaste skola (Skolverket, 2005 a). I områden med mycket hög andel elever med utländsk bakgrund är det vanligt att elever söker sig till fristående skolor eller till skolor i andra stadsdelar. En konsekvens är då ofta att områdets egna kommunala skolor får sämre ekonomi och samtidigt går miste om ambitiösa elever. Detta kan leda till att skolans personal får svårt att bibehålla tydliga och höga förväntningar på eleverna (Inspektionsrapport från Stadsdelen Biskopsgården, Göteborg, Skolverket, 2005 b).

6.4 Sent anlända elever

Våren 2003 lämnade, enligt rapporten *Vid sidan av eller mitt i?*, knappt 16 000 elever med utländsk bakgrund grundskolan. Av dessa var cirka 10 procent, 1 700 elever, sent anlända (dvs. hade kommit till landet under grundskolan fyra sista år). En kartläggning 2004 av sent anlända elever i grund- och gymnasieskolan visar på förbättrade resultat jämfört med tidigare. 42,5 procent av de sent anlända eleverna slutar grundskolan med behörighet till gymnasieskolans nationella program. I gymnasieskolan fullföljer 35 procent av de sent anlända eleverna sina studier inom fem år. De elever som fullföljer sina gymnasiestudier får relativt goda betyg (Myndigheten för skolutveckling, 2005 a).

6.5 Särskolan

Skolverkets lägesbedömning 2006 påpekar att sammanställningar över kunskapsresultaten ofta saknas i särskolan och att det därför inte går att bedöma i vilken utsträckning eleverna inom skolformen uppnår de nationella målen. Varje elevs individuella utveckling dokumenteras. Enligt lägesbedömningen sker detta inom den obligatoriska särskolan i den individuella utvecklingsplanen och inom gymnasieskolan i den individuella studieplanen (Skolverket, 2006 b).

7 Planer för eleven

Elever i den obligatoriska skolan skall ha en individuell utvecklingsplan. Dessutom finns, för elever i behov av särskilda stödåtgärder, krav på åtgärdsprogram. I gymnasieskolan skall eleven ha en individuell studieplan. Motsvarande krav på åtgärdsprogram finns även här. För nyanlända elever upprättas individuella skriftliga planeringar i varierande grad. I många kommuner är det vanligt att elever inte får individuella planer förrän de börjar i ”vanlig” klass i grundskolan eller i PRIV eller på ett nationellt eller specialutformat program inom gymnasieskolan. Enligt Skolverkets lägesbedömning 2006 är avsaknaden av åtgärdsprogram för elever i behov av särskilt stöd i den obligatoriska särskolan ett ofta förekommande kritikområde (Skolverket, 2006 b).

För vissa elever måste kommunen också upprätta en introduktionsplan för att få tillgång till statlig ersättning för flyktingmottagande. I Integrationsverkets *Allmänna råd om statens ersättning för flyktingmottagande* (Integrationsverket, 2006) finns definitioner av de fyra grupper som omfattas av schablonersättning, ersättning för särskilda kostnader och ersättning för sjukvårdskostnader samt extraordinära kostnader i enlighet med *förordningen (1990:927) om statlig ersättning för flyktingmottagande m.m.* Grupperna är:

- Kvotflyktingar. Dessa har permanent uppehållstillstånd redan vid ankomsten till Sverige.
- Flyktingar som har varit asylsökande men har fått uppehållstillstånd och har tagits emot i en kommun.
- Andra utlänningar som har fått uppehållstillstånd på grund av synnerligen ömmande omständigheter.
- Personer som har fått uppehållstillstånd på grund av anknytning till en person i Sverige. Anknytningspersonen skall själv ha varit flykting eller på annat sätt ha flyktingliknande skäl. Sökanden måste dessutom ha sökt uppehållstillstånd inom en tvåårsperiod efter det att anknytningspersonen i Sverige först togs emot i en kommun.

För att beviljas ersättning skall, enligt Integrationsverkets allmänna råd, två villkor vara uppfyllda. Kommunen skall genomföra ett introduktionsprogram och introduktionsprogrammet skall genomföras i enlighet med en skriftlig introduktionsplan som fastställts efter samråd med den enskilde. Kravet på en skriftlig introduktionsplan är obligatoriskt. Enligt Integrationsverkets praxis finns även ett krav på att planen skall ha undertecknats av såväl utlänningen som av en kommunal befattningshavare. (Se Integrationsverkets webbsida www.integrationsverket.se, 2007).

8 Kvalitetsarbete

I alla kommuner skall det, enligt skollagen (2 kap. 8 §), finnas en av kommunfullmäktige antagen skolplan som visar hur kommunens skolväsende skall gestaltas och utvecklas. Av skolplanen skall särskilt framgå de åtgärder som kommunen avser att

vidta för att uppnå de nationella mål som har satts upp för skolan. Kommunen skall kontinuerligt följa upp och utvärdera skolplanen. Kommunernas skolplaner nämner sällan nyanlända elever. De kommunala riktlinjer som förekommer är oftast processbeskrivningar, de redovisar kommunens eller skolans organisation och förfaringssätt, *vad* och *hur*, men sällan *varför*. Målen för utbildningen för nyanlända elever blir därmed otydliga. En konsekvens är att skolornas utbildning för nyanlända elever ofta inte utvärderas och sällan ingår i skolors och kommuners kvalitetsarbete och kvalitetsredovisning.

När utbildningens utveckling inte beskrivs på kommunal nivå och utbildningen inte följs upp är rektors roll ofta att skapa och förvalta en organisatorisk modell. Inom denna modell är arbetet därefter lärarstyrt och beroende, för sin kvalitet, av engagerade eldsjälar. Detta sätt att styra verksamheten gör att den modell skolan hittat befästs och eventuellt förbättras men sällan ifrågasätts. Alternativa lösningar undersöks inte. Skolan och kommunen har därför sällan en tydlig bild av om utbildningen ger de bästa förutsättningarna för nyanlända elevers allsidiga kunskapsutveckling eller av hur utbildningen leder till läroplanens övriga mål.

9 Syn på kunskaper och lärande

De flesta nyanlända elever har erfarenheter från skolor i andra länder. I den svenska skolan möter de en syn på lärares och elevers roller som ofta är annorlunda än den de är vana vid. Också arbetsformer och synen på vad som är kunskap kan för många elever te sig främmande. De intervjuade kvinnorna i Meta Cederbergs avhandling hade goda erfarenheter av att vara framgångsrika elever i sina hemländer. Ändå beskriver de att de uppfattade skolan i Sverige som underlig och ”främmande”. De hade svårt att förstå vad som förväntades av dem. I den skola de hade erfarenhet av var roller och förväntningar tydligare.

”Skolan har tagit för givet att kvinnorna skulle förstå den svenska klassrumsgrammatiken. Den har inte givit dem verktyg att förstå vad de skulle anpassa sig till och hur de skulle göra för att visa att de var duktiga elever. En tolkning är att det kan ha berott på ett svensketniskt förgivettagande om klassrumspraktik som tydlig och universell.” (Cederberg, 2006)

Elever som möter utbildningssystemet i Sverige genom förberedelseklass eller IVIK får oftast undervisning i mindre grupp. Den lilla gruppen kan ge goda förutsättningar för en individanpassad undervisning och för trygghet men innebär samtidigt lätt att rollerna blir mera informella och att risken för otydlighet ökar.

10 Rasism och diskriminering

Studier av rasism och diskriminering i skolan särskiljer i regel inte gruppen nyanlända elever utan belyser situationen för elever med utländsk bakgrund samt minoritets elever. Det är därför inte tydligt om nyanlända elever är utsatta för diskriminering i högre grad än övriga elever med invandrarebakgrund eller elever som tillhör språkliga minoritetsgrupper i landet. I de olika rapporter och forskningsöversikter

som nämns nedan betonas att rasism och diskriminering förekommer i skolan. Det är både en fråga om medveten diskriminering och sådan som är mera omedveten och snarast bottnar i att man i verksamheten inte reflekterar över konsekvenserna av sina handlingar.

Skolverkets rapport *Attityder till skolan 2006 - Elever och lärare i grund- och gymnasieskola* redovisar attitydundersökningar bland elever i årskurs 7-9 och gymnasieskolan samt bland lärare. De äldre eleverna, i grundskolans årskurs 7-9 och i gymnasieskolan, samt lärare har besvarat frågor om förekomst av rasism, våld, grova ord och svordomar på deras skola. Hälften av eleverna i årskurs 7-9 och i gymnasieskolan menar att det aldrig eller nästan aldrig förekommer rasism på deras skola. 6 procent anger att rasism ofta förekommer och ytterligare 10 procent att det förekommer ibland. Det finns ingen skillnad i hur elever med svensk respektive utländsk bakgrund svarar, däremot är det vanligare att elever på gymnasieskolans yrkesinriktade program upplever att det finns rasism på skolan jämfört med elever på studieinriktade program. På yrkesinriktade program svarar två av tio elever att rasism förekommer ofta eller ibland jämfört med en av tio på studieinriktade program. Lärarna bekräftar i stort elevernas bild men menar att rasism är än mer vanligt. 5 procent menar att rasism ofta förekommer, drygt två av tio svarar att det förekommer ibland. Enbart drygt tre av tio lärare menar att rasism aldrig eller nästan aldrig förekommer på skolan. (Skolverket, 2007 c).

Betänkande till Utredningen om strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet, *Det blågula glashuset – strukturell diskriminering i Sverige* (2005, SOU 2005:56) innehåller forskningsöversikter kring olika aspekter av diskriminering i skolan. Betänkandet identifierar bl.a. följande problemområden:

- Svenskhet som norm och en monokulturell utbildning påverkar lärarnas och skolledningens förhållningssätt och beteende gentemot elever med utländsk bakgrund och bemötandet av deras föräldrar.
- Lärarnas inbördes roller och status: det finns indikationer på att lärare med utlandsfödd bakgrund diskrimineras i rekryteringsprocessen. Modersmåslärares situation och status tyder på strukturell diskriminering.
- Kränkningar och rasistiska attityder och handlingar förekommer i samspelet mellan elever samtidigt som skolledning och lärare underlåter att agera för att hindra kränkningar.
- Lärare saknar kunskap om ”olika kulturer” och hur de ska hantera rasism och diskriminering i skolan.

I forskningsöversikten *Överallt och ingenstans - Mångkulturella och antirasistiska frågor i svensk skola* (Myndigheten för skolutveckling, 2006 b) finns en avslutande diskussion som översiktligt beskriver utvecklingen av medvetenheten kring rasism och diskriminering. Skolan har en mycket viktig roll i ”samhällets integrationsarbete”. Under en lång period fram till början på 2000-talet har språkinläring och språkkunskaper utgjort det viktiga målområdet för de skolpolitiska insatserna för barn med invandrar- och minoritetsbakgrund. Språket har under denna period dolt andra frågor. Därefter har, enligt rapporten, området utvidgats till att innefatta en mer

sammansatt och komplex syn på det mångkulturella klassrummet. Kränkande behandling har exempelvis kopplats samman med sämre skolresultat. De goda intentionerna finns i den offentliga retoriken men har svårt att nå ut till vardagen i skolan.

”Personal i skolan bör beredas möjlighet att reflektera över något som i grunden är ganska omvälvande, såväl på samhällsnivå som på individnivå; att reflektera över sin etnicitet, sin nationella identitet och hur den relateras till yrkesrollen och skolans vardag.” (Myndigheten för skolutveckling, 2006 b)

11 Behov av förbättring eller utveckling

Här sammanfattas i punktform områden där verksamheten behöver förbättras eller utvecklas. Sammanfattningen innehåller slutsatser av lägesbeskrivningens bild av utbildningen för nyanlända elever mot bakgrund av författningarnas krav och rapportens avsnitt 5, *Diskussion och slutsatser*.

Nationell likvärdighet innebär att varje elev skall få de för individen bästa förutsättningarna att nå utbildningens mål. För många av de nyanlända eleverna är inte utbildningen i grundskolan och gymnasieskolan samt därmed motsvarande skolformer nationellt likvärdig. Verksamheten behöver förbättras och utvecklas inom följande områden:

- Tillämpning av författningarna
- Validering av elevens ämneskunskaper och individuell planering mot kursplanernas mål
- Introduktion för elev och vårdnadshavare till skolans kunskapssyn, arbetsätt och roller
- Skolans samverkan med elevens vårdnadshavare och med närsamhället för att underlätta nyanlända elevers introduktion
- Kommunens och skolans formulering, för utbildning av nyanlända elever, av åtgärder för att uppnå de nationella mål som har satts upp för skolan samt
- Kvalitetsarbetet och analysen av effekterna av skolans arbetssätt och åtgärder
- Samarbete för att stödja asylsökande elever
- Språkstödande ämnesundervisning och ”enspråkig” undervisning i engelska och moderna språk
- Modersmålsundervisning, studiehandledning på modersmål och ämnesundervisning på modersmål
- Svenska som andraspråk

- Tillgång till distansundervisning på modersmål och webbaserat analys- och stödmaterial
- Elevens tillgång till kamratstödjare och mentorer
- Kompetensutveckling för lärare och skollära med utgångspunkt från de områden som behöver utvecklas.